

72629

T.C
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TANZİMAT DÖNEMİ

İLKÖĞRETİM OKULLARINDA USUL-İ CEDİD HAREKETİ

Danışman
Doç. Dr. M. Şevki AYDIN

Hazırlayan
Süleyman AKYÜREK

Kayseri - 1998

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANİSTON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	5
KISALTMALAR	6
GİRİŞ	7
A- Problem	7
B- Amaç ve Önem	23
C- Denenceler	23
D- Sınırlılıklar	24
E- Tanımlar	24
F- İlgili Yayın ve Araştırmalar	25
G- Yöntem	25

I. BÖLÜM

USUL-İ CEDİD HAREKETİ

A- Usul-i Cedit	26
B- Usul-i Cedit Hareketi İçinde Yer Alanlar	31
a- Ahmet Kemal Efendi	31
b- Selim Sabit Efendi	33
c- Selanikli Mektepçiler	36
d- Diğerleri	40

II. BÖLÜM

SİBYAN ve RÜŞDİYE MEKTEPLERİNDE USUL-İ CEDİD HAREKETİ

A- Sıbyan Mekteplerinde Usul-i Cedid Çalışmaları	45
a- Sıbyan Mekteplerini Islah Çalışmaları ve İptidai Mekteplerinin Açılması	45
b- Program	63
c- Öğretmen	70
d- Öğrenci	77
e- Sınıf Sistemi ve Disiplin	79
f- Öğretim Yöntemi	88
g- Bina ve Ders Araç - Gereçleri	95
B- Rüşdiye Mekteplerinde Usul-i Cedid Çalışmaları	100
a- Rüşdiye Mekteplerinin Açılması ve Yaygınlaştırılması	100
b- Program	109
c- Öğretmen	112
d- Öğrenci	117
e- Sınıf Sistemi	118
f- Bina ve Ders Araç- Gereçleri	119
C - Usul-i Cedid Uygulamalarına Yönelik Tepkiler	121

III. BÖLÜM

USUL-İ CEDİD HAREKETİ ve DİN EĞİTİMİ

A- Tanzimat Döneminde İlköğretim Okullarında Din Öğretimi	125
a- Sıbyan ve İptidai Mekteplerinde Din Öğretimi	125
b- Rüşdiye Mekteplerinde Din Öğretimi	127
B- İlköğretim Okullarına Öğretmen yetiştiren Kurumlarda Din Öğretimi	130

IV. BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

SONUÇ	132
ÖNERİLER	134
KAYNAKLAR	136

ÖNSÖZ

Bu gün, eğitimimizin anlaşılmasında ve ileriye yönelik çalışmalarımızda sağlıklı adımlar atabilmemizde, eğitim tarihimizin anlaşılmasının büyük bir yeri vardır. Eğitim tarihiyle ilgili araştırmalarda, toplumsal değişimin yaşandığı ve yeni bir dönemin başladığı yılların araştırılmasının önemli yeri vardır. Bu yönüyle Tanzimat dönemi ile ilgili de, pek çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. Eğitim tarihimizle ilgili çalışmalarda bu döneme ayrı bir önem verilmiştir. Bu, dönemde yapılan eğitim çalışmalarının, bu günümüze tesirleri olmuştur. Dönemin eğitim hareketlerinden, usul-i cedidin anlaşılması hem eğitim tarihimizin hem de bu günümüz eğitiminin anlaşılmasında ve eğitim hareketlerinin tanınmasında büyük fayda sağlayacaktır.

Araştırma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, problem, Tanzimat dönemi eğitimi içerisinde ele alınıp incelendi: araştırmanın amacı, önemi, sınırlılıkları, dayandığı denenceler belirtildi; kaynaklar, temel kavramlar ve yöntem ele alındı. Birinci bölümde, usul-i cedid kavramı üzerinde durularak, usul-i cedid hareketinin çerçevesi çizilmeye çalışıldı. Usul-i cedid hareketi içinde yer alanlar hakkında bilgi verildi. İkinci bölümde, sıbyan ve rüşdiye mekteplerinde yapılan usul-i cedid çalışmaları ve bu çalışmalara yönelik tepkiler üzerinde duruldu. Üçüncü bölümde, usul-i cedid hareketi ile Tanzimat döneminde ilk öğretim okullarındaki ve öğretmen yetiştiren kurumlardaki din öğretimine değinildi. Dördüncü bölümde, araştırma ile ilgili varılan sonuçlar ve önerilere yer verildi.

Araştırmamda, her zaman için ilgisini esirgemeyen, karşılaştığım problemlerde bana yol gösteren saygıdeğer hocam Doç. Dr. Muhammed Şevki AYDIN Beye teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmalarımda desteğini gördüğüm, Doç. Dr. Ersoy TAŞDEMİRCİ' ye de teşekkür ediyorum. Ayrıca, araştırmam esnasında bana yardım eden Milli Kütüphane, Beyazıt Devlet ve İstanbul Belediyesi Kütüphanesi çalışanlarına da teşekkür ediyorum.

Kayseri.3.8.1998

Süleyman AKYÜREK

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.Ü.E.B.F.	: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi.
Bk.	:Bakınız.
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren.
E.Ü. İ. F.	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Haz:	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
Mec.	: Mecmuası
Nu.	: Numara
s.	: Sayfa
Sa.	: Sayı
Terc.	: Tercüme eden
T.V.	: Takvim-i Vekayi
Yay.	: Yaynlayan

GİRİŞ

A- PROBLEM

Eğitim, insanların yeteneklerinin en iyi şekilde gelişmesi ve toplumda ilerlemenin sağlanmasında önemli role sahiptir. Gereği gibi yapılmadığında eğitim, toplumların gerilemelerinde ve hatta tarih sahnesinden silinmelerinde etkin unsur olabilir. Kültürün ve değerlerin genç nesillere aktarılması, geliştirilmesi ve genç nesillerin sosyalleşmesi de eğitimle olmaktadır. Bunun yanında eğitim, bireylerin yeteneklerinin ortaya çıkarılarak gelişmelerine yardımcı olunmasının, toplumun ihtiyacı olan kalifiye işgücü yetiştirilmesinin ve ekonomik yönden toplumun kalkınmasının da aracıdır.

Tarih boyunca, eğitime çeşitli görevler yüklenmiştir. Toplumdaki kötü gidişatı durdurmanın, iyiye çevirmenin ve ilerlemenin aracı olarak, eğitim görülmüştür. Aksaklıklarda, eğitim uygulayıcılarına da pay çıkarılmıştır.

Devletlerin gerilemesinde ve ilerlemesinde eğitimin büyük rolü olmuştur. Eğitimi iyi olan devletler, ilerlemiş ve uzun yıllar hakimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Ancak eğitime gereken önem verilmemeye başlanınca, var olan sistem problemleri çözemez hale gelmiş; bilakis problemler çoğalmıştır.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren uzun yıllar güçlü bir devlet olarak hüküm sürmüştür. Hakimiyetini devam ettirmek için mücadelelere girmiş ve bunların çoğunu zaferle sonuçlandırarak; savaşların çoğunu kazanmıştır. Daha sonra, güçlü devlet psikolojisi ile çevresindeki gelişmelere itibar etmez bir duruma düşmüştür.

Osmanlı Devletinin bu durumuna karşın, Avrupa devletleri, teknolojiye Osmanlı Devletine oranla ilerlemiştir. Yapılan savaşlarda Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerine yenilmeye başlamıştır.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti duraklamaya başladı. Devletteki bu duraklama, yapılan savaşlarda bariz bir şekilde ortaya çıktı. Zira ordu, yapılan savaşlarda mağlup oluyordu. Savaşlarda ordunun yenilmesi, dikkatleri ordudaki

düzensizliklere çekti. 17. Yüzyıldan itibaren, Avrupa devletlerine savaşlarda yenilmemek için öncelikle askeri ihtiyaçların karşılanması gerektiği düşünöldü.¹ Askeri ihtiyaçların karşılanması ile ordunun düzeleceğı, dolayısıyla son yıllarda kaybedilen toprakların geri alınacağı hesaplanıyordu. Böylece Devlet, eski gücüne kavuşacak ve tekrar o, yenilgisiz, azametli günlerine dönebilecekti.² Askeri alandaki bozukluklara ve savaşlardaki yenilgilere rağmen, devletin hâlâ güçlü olduğı düşüncesi hakimdi, Bozulmanın sadece askeri alanda olduğı zannediliyordu.

Avrupa devletleri ile yapılan savaşlar sonucu, Osmanlı Devleti Avrupa ile ilgilenmeye başladı. Zira, savaşlarda ordusu güçlü olan Avrupa devletleri idi. Ordudaki yenileştirme çalışmalarında, Avrupa devletleri ve orduları model alınmaya çalışıldı. Avrupa devletlerinin, ordu yönünden üstün oldukları kabul edilmeye başlandı.

Batının üstünlüğü ile askeri alanda karşılaşıldığı için, yapılan reformlar da askeri alanda oldu. Bozukluğun askeri alanda olduğı düşüncesi, uzun yıllar Osmanlı Devletini yönetenlere hakim oldu. Bu düşünce sonucu olarak, yenilik çalışmaları uzun yıllar askeri alanlarla sınırlı kaldı. Avrupa devletlerindeki diğer gelişmelerle pek ilgilenilmedi. Yenileşme çalışmaları, Lale devrinden itibaren başladı ve gittikçe yaygınlaştı.³ Bu yenileşme çalışmalarına, Avrupa'ya gönderilen elçiler ve oradan getirilen yabancı subayların çalışmaları da yön verdi.

Bozulmanın askeri alanla sınırlı olduğunun düşünölmesi, ıslahat çalışmalarının diğer alanlara yaygınlaşmasını engelledi. Askeri alanda yapılan ıslahat çalışmaları da, padişahların yapılan ıslahatlara bakışına göre değışti. Bir padişah zamanında yapılan ıslahat çalışması, diğer padişahın başa geçmesiyle yavaşladı ya da ortadan kalktı. Böylece uzun yıllar askeri alandaki ıslahat çalışmaları, bir devlet politikası olarak görölmedi. Bu çalışmaların gereğine inanan kişilerin gayretleriyle çalışmalar yürütöldü.

Yapılmaya çalışılan ıslahatlarda, bir plan ve program da takip edilmedi. Devlettteki bozukluğun sebepleri iyi teşhis edilemediğinden, ortaya konan yaklaşımlar da problemi

¹ K. Yetiş, Tanzimat Karşısındaki Tavırların Tasnifi Konusunda Bir Deneme, s.152. ; B. Kodaman - A. Saydam Tanzimat Devri Eğitim Sistemi, s.475.

² O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s.73.

³ O. Kafadar, a.g.e., s.74.

çözemedi. Yapılan çalışmalar, daha çok askeri yenilgilerin zorlamasıyla oldu.⁴ Aydın kimseler de bu noktada devlet adamlarına yardımcı olamadılar.⁵

III. Selim döneminde, lale devrinden itibaren başlayan ıslahat çalışmaları hızlandı. Bununla birlikte, ıslahat çalışmalarında, devletin karşı karşıya olduğu savaşlar ve siyasi olaylar etkili oldu. III. Selim, saltanatının ilk yıllarında Rus ve Alman savaşlarıyla uğraştı. Yapılan küçük kaynarca antlaşmasıyla, Osmanlı Devletinin çöküşü başladı.

Yapılan savaşlarda yenilginin devam etmesi, ıslahatların nasıl gerçekleştirileceği konusunda devlet adamlarını düşündürmeye başlamıştı. Zira, askeri alanda ıslahat çalışmaları yapılmasına rağmen, hâlâ ordu savaşlarda yenilmeye devam ediyordu. Sadece askeri alanda değişiklik yapmakla, istenilen başarının sağlanmayacağı anlaşılmaya başlanmıştı. Devletin toprak kaybetmeye devam etmesi, ıslahatların diğer alanlara da yaygınlaştırılması fikrinin doğmasına yol açmıştı.⁶

Islahat çalışmaları artık diğer alanlara da yaygınlaştırmaya çalışılmalıydı. Islahat çalışmalarının diğer alanlara yaygınlaştırılmasında eğitimin rolü büyük olmuştur. Olumsuzluklar, açılan eğitim kurumları ile giderilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra eğitim de olumsuzluklardan etkilenmiştir.⁷ Eğitim-öğretimdeki yenileşme çalışmaları, Osmanlı Devletindeki batılılaşma ve modernleşme çalışmalarının bir parçası olmuştur.⁸ Osmanlı Devletindeki batılılaşma ve ıslahat çalışmalarını anlamak için, eğitim tarihimizi iyi tetkik etmek gerekir.

Osmanlı Devletindeki duraklama ve gerileme, XVI. Yüzyıldan itibaren eğitim-öğretim alanında da kendini göstermeye başladı. Medreseler, müderrislerin kalitesi ve talebe yönünden bozulmaya başlamıştı.⁹ Bozulan medrese sistemine yönelik ıslahat fikirleri XVII. yüzyılın ilk yarısında ortaya atılmaya başlandı. Göricele Koçi Bey ve Katip Çelebi gibi kişiler medresenin eğitim- öğretimine yönelik eleştiriler yaptılar.¹⁰

⁴ O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s.89.

⁵ M. Aydın, Tazimatla Aranan Hüviyet, s.17.

⁶ B- Kodaman, A- Saydam, Tanzimat Devri Eğitim Sistemi, s.475.

⁷ O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s.63.

⁸ B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s. IX.

⁹ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı, s.67.

¹⁰ H. Atay, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, s.182.

III.Selim devrinden itibaren çıkarılan kanunnameler ve fermanlara rağmen medreseler, toplumun ve ferdin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ıslah edilmedi ve gitgide daha da bozuldu.¹¹ Medreseler, Avrupadaki gelişmelerden habersizce eğitim - öğretim faaliyetlerine devam ettiler ve kendilerini yenileyemediler.¹² XVIII. Yüzyıldan itibaren de tamamen kendi içine çekildiler.¹³ Medreselerdeki bozulmalar ve devletteki bozulmalar birbirini etkilediler.¹⁴

Bu arada, askeri alanda yapılması düşünülen ıslahatlar çerçevesinde, Avrupadan Baron De Tott ve Comte De Bonval (Humbaracı Ahmet Paşa) gibi uzmanlar getirilerek,¹⁵ bunların yardımlarıyla askeri okullar açıldı. 1734 yılında, programında fen bilimleri de olan “Hendesehane” açıldı. Ancak yeniçerilerin karşı çıkmaları sonucu okul kapatıldı. “Kendisinden sonrakilere örneklik teşkil edecek gerçek anlamda ilk batılı öğretim kurumu”¹⁶ olarak deniz subayı ve mühendisleri yetiştirmek için 1773’te “Mühendishane-i Bahri-i Hümayun” açıldı.¹⁷ O. Ergin, eğitimde batılılaşma hareketlerinin başlangıcını, bu okulun açılmasıyla başlatır.¹⁸ Bu okulda, ilk defa ders araç- gereçleri kullanıldı, tercüme kitaplar okutuldu ve yabancı öğretmenler ders verdiler. Burası, Osmanlı Devletine batı teknolojisini girdiği bir kanal oldu.¹⁹ “Batılı bir yabancı dil öğretilen ve ilk defa öğrencilerini sıralara oturtan birinci okulumuz olarak da, eğitim tarihimizde özel bir yeri” vardır.²⁰ Bu okulu, 1793’te açılan “Mühendishane-i Berr-i Hümayun”, 1827’de açılan “Mekteb-i Tıbbiye”, 1834’te açılan “Mekteb-i Harbiye” takip etti.²¹

Açılan bu okullar, Osmanlı Devleti eğitimine görünürde bazı yenilikler getirmekle birlikte, buralara öğrenci hazırlayan sıbyan mekteplerinin eğitim- öğretim açısından

¹¹ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s. 71.

¹² B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.2.

¹³ O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s.165.

¹⁴ M.Ş. Aydın, Medreselerin Gerileyiş Sebepleri Üzerine, s.

¹⁵ N. Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma, s. 73.

¹⁶ C. Y. Bilim, Tanzimat Devri’nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma, s.11.

¹⁷ H. A. Koçer, Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, s.25; B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.2.; O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s.78.

¹⁸ O. Ergin, Türk Maarif Tarihi, s. 61.

¹⁹ C. Y. Bilim, Tanzimat Devri’nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma, s.12.

²⁰ F. R. Unat, Türkiye’de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s. 14.

²¹ B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.2.

yetersizlikleri, medresenin olumsuzlukları ve bu okulların medrese hocalarıyla eğitime devam etmeleri ...gibi sebeplerle kendilerinden beklenen nitelikleri ortaya koyamadılar.²²

II. Mahmud döneminde, askeri alanların dışında eğitimle ilgili çalışmalar yaygınlaştırılmaya çalışıldı. Bu dönemin ıslahat çalışmaları daha öncesine göre daha şümüllü oldu. Eğitim ve adliye alanlarında, devlet eliyle ıslahatlar yapılmaya çalışıldı.²³ Eğitim ve adli işlerle ilgilenmek üzere meclisler kurularak, bu meclislerin görüşleri doğrultusunda hareket edilmeye çalışıldı.²⁴

Bu dönemde, sıbyan mekteplerine çocukların devamını sağlamak amacıyla 1824 yılında bir ferman çıkarıldı.²⁵ Medrese sistemi dışında yeni okullar açılması için çalışmalar yapılması önerildi. 1838’de Meclis-i Umur-ı Nafia tarafından bir layiha hazırlanarak devletin çeşitli yönetim organlarında tartışıldı.²⁶ Hazırlanan layihalar, yeniçeri olayı, Rusya ile savaş, Mısır meselesi gibi sebeplerle yeterince uygulanamadı.²⁷

Bu dönemde de Avrupaya gönderilen öğrenciler (1829- 30) ve görevliler vasıtasıyla Avrupa tanınmaya çalışıldı. Avrupaya giden görevliler, padişaha bilgiler sundular.²⁸ Bu çalışmaların da yardımıyla Osmanlı Devletinde, Avrupaya bakış değişerek ıslahat çalışmaları diğer alanlara yaygınlaştırılmaya başlandı. Avrupanın, Osmanlı Devletinden sadece askeri alanda değil daha bir çok alanda ileri olduğu fark edilmeye başlandı. Ayrıca, Devletteki zayıflığın ve bozulmanın boyutlarının sanıldığından daha ileri olduğu fark edildi. Ancak içteki ve dıştaki problemler, Osmanlı Devletindeki ıslahat çalışmalarında yeni bir dönemi başlattı. Tanzimat dönemi.

Tanzimat dönemi, 1839’da Reşit Paşa tarafından Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nun ilan edilmesi ile başlar. Bu dönem, bazı tarihçilerce 1876’da Kanun-ı Esasi’nin ilanına kadar; bazılarınca da 1908’e kadar (II. Meşrutiyetin ilanı) götürülür.²⁹ 1839 yılında, Tanzimat Fermanı ilan edilir. Tanzimat Fermanı, Osmanlı toplum yapısının değişimi sonucu değil;

²² O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s.165.

²³ B. Kodaman, a.g.e., s.3.

²⁴ N. Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma, s.158.

²⁵ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s. 5.

²⁶ O. Kafadar, a.g.e., s.83.

²⁷ Mahmud Cevad, a.g.e., s.5.

²⁸ Mustafa Sami Efendi “Avrupa Risalesi” adıyla bir eser de yazmıştır.

²⁹ A. Özcan, Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi, s.441.

dış tesirlerin tesiriyle hazırlanmış bir fermandır.³⁰ Bununla birlikte, hem Tanzimat döneminde yapılan faaliyetler hem de Tanzimat Fermanı, bir çok yazar tarafından farklı farklı değerlendirilmiştir. Kimileri, o dönemi ve yapılan yenilikleri överken, kimileri de yermiştir. Hatta bazı yazarların Tanzimatla ilgili düşüncelerinde, inişli çıkışlı durumlar da görülmüştür.³¹

Biz, Tanzimat Fermanı ve bu dönemle ilgili yapılan değerlendirmelerden bir kaçını buraya alıyoruz. H. Z. Ülken, Tanzimat Fermanını “ictimai bünyenin tekamülünden doğmuş tabii bir hadise olmaktan ziyade -büyük nisbette- harici esirlerin empoze ettiği bir ıslah teşebbüsü” olarak değerlendirir.³² M. Turhan, Tanzimatın her ne kadar siyasi olarak kaçınılmaz bir tedbir, günün ihtiyaçlarından doğmuş bir zaruret olarak telakki edilse bile, ictimai realite ile uyuşmadığı ve tatbiki imkansız hükümler taşıdığını belirtir. Yapılan değişikliklerin, devlet erkani tarafından yapıldığı ve halkın bu hareketlere destek vermediğini ifade eder.³³ A. H. Tanpınar, Tanzimatla birlikte Osmanlı Devletinin asırlarca içinde yaşadığı medeniyet dairesinden çıkarak, başka bir medeniyet dairesine girdiğini belirtir.³⁴

Tanzimat dönemiyle birlikte, daha önce askeri ve teknik alanda başlayan batılılaşma, siyasi ve hukuki bir şekil aldı.³⁵ Bu dönemde batılılaşma hareketi, bizzat devlet eliyle ve imkanlarıyla gerçekleştirilmeye çalışıldı.³⁶ Artık yeni bir yapılanma gerçekleştirilmeye çalışılarak, Osmanlı Devletine yeni bir hüviyet kazandırılmaya uğraşıldı.³⁷ M. Turhan, sosyal hayatın her alanında devlet eliyle reformlar ve değişimler meydana getirildiği ve toplumun geleneksel yapısına rağmen gerçekleştirildiği için bu devri, “ Mecburi Kültür Değişimleri” olarak adlandırır.³⁸

Tanzimat fermanında eğitimle ilgili tek bir kelime olmamasına³⁹ rağmen, bu dönemde, eğitim ve öğretimde yenileşme çalışmaları “Batılılaşma” veya “Modernleşme”

³⁰ M. Aydın, Tanzimatla Aranan Hüviyet, s.15-16.

³¹ K. Yetiş, Tanzimat Karşısındaki Tavırların Tasnifi Konusunda Bir Deneme, s. 132.

³² H. Z. Ülken, Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri, s.757.

³³ M. Turhan, Kültür Değişimleri, s. 173.

³⁴ A. H. Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s.129.

³⁵ K. Yetiş, Tanzimat Karşısındaki Tavırların Tasnifi Konusunda Bir Deneme, s. 132.

³⁶ O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s. 108.

³⁷ M. Aydın, Tanzimatla Aranan Hüviyet, s.18; K. Yetiş, a.g.m., s.107.

³⁸ M. Turhan, Kültür Değişimleri, s.160.

³⁹ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s. 139; N. Sakaoğlu, Türk Eğitim Tarihi, s.72.

çalışmalarının bir parçası haline geldi.⁴⁰ Tanzimatın ilk yıllarında eğitimle ilgili pek iş yapılamamasına rağmen; Tanzimatçıların en büyük başarıları da eğitim alanında oldu.⁴¹ Bu dönemde, eğitimde köklü ıslahat teşebbüsleri yapılmaya çalışıldı. Eğitimin, Devletin görevi olduğu kabul edildi ve “terbiyet-i ammenin istikmali her devlet ve hükümetin vazai-i mühimmesinden olduğu”⁴² belirtildi. Böylece, eğitim-öğretim konusunda gerekli düzenlemeleri yapma ve şartları hazırlama, devletin görevi olarak kabul edildi. Halkın cahillikten kurtarılması ve bilginin yaygınlaştırılması, Tanzimat dönemi eğitiminin temel düşüncesi oldu.⁴³

Tanzimat döneminde planlanan yenileşmeleri gerçekleştirmek üzere, geleneksel eğitim kurumlarından ayrı olarak yeni eğitim kurumları açılmaya başlandı. Eğitim işleri ile uğraşması için yeni meclisler kuruldu. Eğitimde yeni bir teşkilatlanmaya gidilmeye çalışıldı. Böylece, Tanzimatçıların yetiştirmek istedikleri insan tipi ile Osmanlı Devletinde yetişen geleneksel insan tipi arasında ayrılıklar oluştu. Eğitimle ilgili kurulan meclislerde, ulema sınıfına mensup kişilerin sayısı gitgide azaltıldı.⁴⁴ Böylece ülkede bir ikilik oluştu. Oluşan ikilik, eğitim kurumlarında da devam etti.⁴⁵ Din- bilim, mektep- medrese çatışması olarak uzadı gitti. Tanzimat döneminde böyle bir ikiliğin çıkmasında, geleneksel olarak eğitim- öğretime devam eden eğitim kurumlarının olumsuzluklarının da etkisi oldu.⁴⁶

Tanzimat Fermanında eğitimle ilgili bir madde olmamakla birlikte, 1856 yılında çıkartılan Islahat Fermanında eğitime yer verildi. Ancak bu da, Osmanlı Devletindeki gayr-i müslim tebaya tanınan haklardan ibaretti.⁴⁷ Bu durum, Osmanlılık ideali çerçevesinde gayr-i müslim ve yabancıların eğitim durumu olarak ilerlemesini sağladı. 1856 Islahat Fermanı dikkate alınmazsa, eğitimle ilgili hükümlerin anayasaya girmesi 1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esasi ile oldu. II. Mahmud’dan itibaren gerçekleştirilmeye çalışılan ilköğretim mecburiyeti, bu anayasa ile kanunlaştırıldı.⁴⁸ Kanun-ı Esasi’de “Osmanlı efradının kaffesince

⁴⁰ B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.IX.

⁴¹ O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s93.

⁴² Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.106.

⁴³ Z. S. Zengin, Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi, s.30; T.V., 1266, Defa: 425, F.C 23.

⁴⁴ E. İhsanoğlu, Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı, s.366.

⁴⁵ H. Z. Ülken, Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri, s. 761.

⁴⁶ O. Kafadar, a.g.e., s.166; Z. S. A.g.e., s.29.

⁴⁷ K. Yetiş, Tanzimat Karşısındaki Tavrıların Tasnifi Konusunda Bir Deneme, s.139.

⁴⁸ O. Kafadar, a.g.e., s.112.

tahsil-i maarifin birinci mertebesi, mecburi olacak ve bunun derecatı ve teferruatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır” denildi.⁴⁹ Böylece, ilköğretimin birinci kademesi için eğitim mecburiyeti anayasa maddesi olarak kabul edildi.

Eğitimde ıslahat çalışmaları, genellikle padişahlar tarafından yönlendirildi ve eğitimle ilgili layihalar hazırlandı. Ocak 1845 tarihinde Sultan Abdülmecid, Bab-ı Ali’ye gelerek sadrazam ve tüm vekillere hitaben bir ferman okudu. O ana kadar yapılan çalışmalardan istenilen sonucun elde edilemediği belirtilerek, gerekli tedbirlerin alınmasını istedi.⁵⁰ Padişahın bu fermanıyla eğitimle ilgili çalışmalara hız verildi.

Tanzimat dönemi öncesinde Osmanlı Devletinde eğitim meseleleriyle Meclis-i Umur-ı Nafia, Darüşşura-yı Bab-ı Ali, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyye gibi meclisler ilgilenmişlerdi.⁵¹ Meclis-i Umur-ı Nafia, 1838 yılında eğitimle ilgili bir rapor hazırlamıştı.⁵² Böylece Osmanlı devletinde eğitim alanında yeni bir teşkilatlanma, Meclis-i Umur-ı Nafia içinde başlamış oluyordu.⁵³ Nafia’nın raporunda açılacak olan rüşdiyelerin işleri ile ilgilenmek üzere bir düzenlemeye gidilmesi de tavsiye edilmişti. Meclis-i Umur-ı Nafiadan sonra, eğitimle ilgili başka meclisler kurularak eğitimde yeni bir yapılanmaya gidildi. 5 Şubat 1839’da İmamzade Esad Efendinin başkanlığında “Mekatib-i Rüşdiye Nezareti” kuruldu.⁵⁴ Bu nezaret, bir eğitim bakanlığı değildi. Evkaf Nezaretine bağlı bir müdürlüktü.⁵⁵ Bununla birlikte, Osmanlı Devletinde yeni bir eğitim teşkilatının ilk adımı olarak kabul edilebilir.⁵⁶ Müdürlük seviyesinde kurulan bu nezaretle, Osmanlı Devleti eğitim sisteminde yeni bir teşkilatlanmaya gidildi.

3 Rebiulahir 1261 / 11 Nisan 1845’te ilmiyye, kalemîyye ve seyfiyye sınıfından seçilen kişilerden, bir “Meclis-i Muvakkat” teşkil edildi.⁵⁷ Meclis-i Muvakkat tarafından, Sıbyan, Rüşdiye ve Darulfünun gibi derecelerin oluşturulması teklif edilerek, eğitimde

⁴⁹ B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.67.

⁵⁰ N. Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma, s.225; Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.139; E. Engelhard, Türkiye ve Tanzimat, s.72; T.V., 1261, Defa: 280, M 12.

⁵¹ B. Kodaman, a.g.e, s. 8.

⁵² Z.S. Zengin, Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi, s.45.

⁵³ B. Kodaman - A. Saydam, Tanzimat Devri Eğitim Sistemi, s.477.

⁵⁴ N. Berkes, a.g.e., s. 161.

⁵⁵ Y. Akyüz, a.g.e., s. 165.

⁵⁶ B. Kodaman - A. Saydam, a.g.m., s.477.

⁵⁷ C. Y. Bilim, Tanzimat Devri’nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma, s. 21.

derecelendirmeye gidildi. Ayrıca, eğitim işlerinin yürütülmesi için daimi bir maarif meclisinin kurulması teklif edildi. Meclis-i Muvakkat'ın teklifi doğrultusunda 1846 yılında daimi Meclis-i Maarif-i Umumiye kuruldu.⁵⁸ Devlet kuruluşları içerisinde eğitim işlerinden doğrudan doğruya sorumlu ve hükümet başkanına bağlı ilk örgütün çekirdeğini, bu meclis oluşturur.⁵⁹ Bu meclisin aldığı kararları denetleyecek bir icra organının oluşturulması teklifi üzerine, 1846 yılında “Mekatib-i Umumiye Nezareti” kuruldu.⁶⁰ Adı nezaret olmasına rağmen, bu da genel müdürlük seviyesinde idi. Mekatib-i Umumiye Nezareti, sadece icra organı niteliğinde olup, yetkisi sıbyan ve rüşdiye mektepleri ile sınırlıdır. Bununla birlikte, sıbyan mekteplerinin yönetimi uzun yıllar nezaretin yetkisi dışında kalmıştır. Bu nezaret de, merkezi maarif teşkilatına doğru atılmış bir adım olarak değerlendirilebilir.⁶¹ Böylece, eğitim bakanlığına giden yolda ikinci bir adım daha atılır. Nezaret'in başkanlığına Vak'anüvis Esad Efendi, yardımcılığına da Mektubi-i Sadaret Mümeyyizi ve Farisi Mütercimi Kemal Efendi tayin edilir. Kemal Efendi eğitim alanında bir çok çalışma yapar ve Rüşdiye teşkilatını oluşturur.⁶² Onun çalışmaları ile, 1850 yılında Encümen-i Daniş kuruldu.⁶³

Islahat Fermanı'ndan sonra, eğitim işleriyle daha ciddi olarak ilgilenilmeye başlandı. Gayr-i müslimlerin dış tesirlerden etkilenme ve bağımsızlık düşüncelerinin ülkenin birliğini bozmaması için onların da eğitimine önem verilmesi, Osmanlı vatandaşı yetiştirilmesi düşünüldü.⁶⁴ Bu çerçevede eğitim işleriyle uğraşacak bir nazırlık oluşturuldu. 1857 yılında “Maarif-i Umumiye Nezareti kuruldu. Bu nezaretin kurulmasıyla, eğitim bakanlığı oluşturulmuş oldu.⁶⁵ Nezaret'in başkanlığına, Abdurrahman Sami Paşa getirildi.⁶⁶ Ülkedeki, bütün tebanın eğitilmesi amacı çerçevesinde, “Meclis-i Muhtelit” kuruldu. Bu meclisin üyeleri hem Müslüman, hem de gayr-i müslimlerden oluşturuldu. Kurulan Meclis-i Maarif'in ihtiyaçları karşılayacak şekilde çalışmaması ve Meclis-i Muhtelit'in de toplantılarını düzenli yapamaması⁶⁷ sonucu, her iki meclis de kapatıldı. Bunların yerine, 1864 yılında “Maarif-i

⁵⁸ F. Aliye Hanım, Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı, s.67.

⁵⁹ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.165.

⁶⁰ T.V., 1263, Defa: 316, F M 21.

⁶¹ B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s. 12.

⁶² Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s. 34.

⁶³ T.V., 1267, Defa: 449, Ş .; T.V., 1263, Defa: 453, L 7.

⁶⁴ M. Ali Şevki, Bizde Bir Asırlık Maarif İş, s.23.

⁶⁵ C. Y. Bilim, Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma, s.26.

⁶⁶ O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s.97.

⁶⁷ T.V., 1280, Defa: 751, Zilhicce SLH, 24 Mayıs.

Umumiye Heyeti” kuruldu. Heyet, biri Mekatib-i Sıbyan-ı Müslime, diğeri de Mekatib-i Rüşdiye ve Aliye namıyla iki komisyondan oluşuyordu. Mekatib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu, İslam dinine mahsus kitapların incelenmesi ile diğerkomisyon ise, bütün teba çocuklarının eğitim işleri ile ilgili hususları düzenlemekle görevlendirilmişti.

1869 yılında Saffet Paşanın çalışmaları ile, Osmanlı Devletinde eğitimin bütünü ile ilgili kapsamlı bir nizamname ilan edildi. Bu tarihe kadar eğitimle ilgili pek çok kanun çıkarılmasına rağmen, bu nizamname ile eğitim çalışmaları daha sistemli ve yaygın olarak yapılmaya çalışıldı. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile Osmanlı Devletindeki okullar, yapılan tahsile göre derecelendirildi. Açılacak olan okulların yerleri, nüfusa göre belirlendi. Öğretmen yetiştirilmesi yönünde kararlar alındı. Bu nizamname ile bir çok karar alınmasına rağmen, bunlar tam anlamıyla uygulanamadı.⁶⁸ Bunun sebepleri arasında, parasızlık, binasızlık, kitapsızlık ve öğretmensizlik sayılabilir.⁶⁹ Bu nizamname, daha önce çıkarılan layihalara göre daha şümüllü ve kendisinden sonraki eğitim çalışmalarında etkili olmasına rağmen, medreseleri ihmal ettiği için eleştirilmiştir. Ayrıca, 1867 yılında Fransa’nın reform tezinden etkilenilerek⁷⁰ ve Fransa eğitim sistemine göre hazırlandığı için olumsuz karşılanmıştır.⁷¹ Bununla birlikte nizamname, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemleri eğitim uygulamalarına temel teşkil etmiştir.⁷²

Tanzimat dönemi sonlarına doğru ilköğretim ıslahatları ile ilgili olarak, Meclis-i Tedrisiyye ve şubeleri açıldı.⁷³ 1879’da yapılan bir organize ile Maarif Nezareti, esas itibariyle günümüze kadar gelen teşkilat yapısını kazandı.⁷⁴

Tanzimat döneminde, eğitim sisteminde köklü bir değişiklik yapılmaya çalışıldı. Gülhane ve Islahat Fermanlarında öngörülen, idari, mali, adli, vergi ve sağlık reformlarını uygulayacak memur kadrosu yetiştirilmeye çalışıldı. Eğitim sisteminde tam anlamıyla köklü bir değişiklik sağlanamamakla birlikte;⁷⁵ bu dönemde, devlet dairelerinde görev alacak

⁶⁸ N. Atuf, Türkiye Maarif Tarihi, s. 140.

⁶⁹ N. Atuf, 1869 Maarif Nizamnamesi, s. 104.

⁷⁰ B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s. 21.

⁷¹ M. Ali Şevki, Bizde Bir Asırlık Maarif İşi, s. 23-24.

⁷² N. Atuf, a.g.e., s. 138.; C.Y. Bilim, Tanzimat Devri’nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma, s. 35.

⁷³ C. Y. Bilim, a.g.e., s. 44.

⁷⁴ O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s. 113.

⁷⁵ B. Kodaman - A. Saydam, Tanzimat Devri Eğitim Sistemi, s. 496.

memurları yetiştirmek amacıyla, Mekteb-i Maarif-i Adli, Mekteb-i Ulum-ı Edebi, ve Mekteb-i Rüşdiye gibi okullar açıldı. Buralarda “Usul-i Cedid” adı altında yenilikler yapıldı. Daha sonra bu yenilikler, diğer eğitim kurumlarına da yaygınlaştırıldı. Dönemin başından itibaren, sıbyan mekteplerinin ıslahı gündeme geldi. Ancak bunda yeterince başarılı olunamadı. Bunun yanı sıra, sıbyan mekteplerinin üzerinde okullar açıldı. Rüşdiyelerin açılmasına ve yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmalar yapıldı. Bu dönemde, kızların eğitimi yönünde de çalışmalar yapıldı. Kız rüşdiyelerinin yanı sıra kız teknik okulları açıldı. 1859’da kız sanayi mektebi açıldı.⁷⁶ Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi diye bilinen bu okul, kız teknik öğretimle ilgili olarak ilk girişim olarak sayılabilir.⁷⁷ Erkek teknik öğretime yönelik çalışmalar da yapıldı. Mithat Paşa tarafında açılan okullarda erkeklere terzilik, kunduracılık, matbaacılık öğretilti. Ayrıca, yüksek öğretim ile ilgili girişimlerde bulunuldu. 1846 yılından itibaren Darulfünun’la ilgili çalışmalar yapıldı. Ancak bunlarda istenilen başarı sağlanamadı. 1873’te üçüncü kez Darulfünun açılmasına yönelik girişimde bulunuldu.⁷⁸

Tanzimat döneminde, açılan yeni okulların öğretmen ihtiyacını karşılamaya yönelik çalışmalar da yapıldı. 1848’de Darulmuallimin açılarak rüşdiyelere öğretmen yetiştirilmeye çalışıldı. Sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirme çalışmalarına, 1868 yılında başlanabildi. 1870 yılında da, kız mekteplerine öğretmen yetiştirilmek üzere Darulmuallimat açıldı. Ancak, açılan bu okullar, uzun süre devlet merkezi ile sınırlı kaldı. Bu dönemde öğretmenlik, devlet memurluğu olarak kabul edildi. Öğretmenlerin tayin, terfi ve maaş durumlarına yönelik çalışmalar yapıldı.⁷⁹ Ancak, öğretmen yetiştirmede branş değil, okul öğretmeni yetiştirilmesinin esas alındığı söylenebilir.⁸⁰ Yetiştirilmeye çalışılan bu öğretmenlerle, usul-i cedid anlayışı yaygınlaştırılmaya çalışıldı.

Eğitimle ilgili yapılan çalışmaların yanı sıra, eğitim, bir bilim olarak kabul edilmeye başlandı. Münif Paşa, 1862 yılında “Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan” adıyla bir eser kaleme aldı. Bununla birlikte, eğitimi bir bilim olarak gören ilk önemli ve kapsamlı yayın Takvim-i Vekayi’de safer 1287 (Mayıs 1870) tarihinde kaleme alınan makaledir. Yazarı belli olmayan ve iki sayı devam eden bu yazının adı “İlm-i Terbiye-i Etfal” dir. Yazının, daha sonra eğitim

⁷⁶ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.114.

⁷⁷ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.151.

⁷⁸ A. Arslan, Darulfünun’dan Üniversite’ye, s.38.

⁷⁹ C. Y. Bilim, Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma, s.76.

alanında eserler veren Selim Sabit Efendi ya da Aristokli Efendiye ait olabileceği tahmin edilmektedir.⁸¹ Bu dönemde eğitim bir bilim olarak ele görülmeye başlanmasına rağmen, Eğitim Biliminin temelleri sağlıklı bir şekilde oluşturulamamıştır. Selim Sabit Efendi gibi kişiler tarafından eğitimle ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır.⁸² Ancak, bu dönemde eğitim biliminin temelleri, iyi atılamadığı için, ülkemizde Eğitim Biliminin gelişmesi de sağlıklı olmamıştır. Bu durum, Eğitim Biliminin alt dallarının gelişmesine de etki etmiştir. Örneğin, Din Eğitimi Bilimi ülkemizde geç kurulan bir bilim dalı olmuştur.⁸³

Tanzimat döneminde okullarda faydalı bilgiler (ulum-ı nafia) derslerinin yanısıra Türkçe dersleri de konmuş; Türk diline önem verilerek bu yönde çalışmalar yapılmıştır. Okuma - yazma öğretiminde yeni yöntemler gündeme gelmiş ve kısa sürede okuma - yazma öğretimi için gayretler olmuştur.

Tanzimat dönemi devlet adamları, eğitim - öğretimin önemini ve bu alanda yenileşme ihtiyacının iyi anlamışlar, yetersiz ve bazen tutarsız da olsa uygulamaya da geçmişlerdir. Ali Paşa, Tanzimat döneminde, ülkedeki eğitimin durumunu en iyi gören ve devletin kurtulması için eğitimin oynayacağı rolü çok iyi anlayan devlet adamlarından biridir. Girit İsyanını bastırmak için gittiği bu adadan Padişaha gönderdiği 1867 tarihli bir layihada, “bir büyük bora ufukta belirmekte” demekte ve eğitimsizliği bunun nedenleri arasında görmektedir. Ona göre, milletin eğitim ve bilgi düzeyini yükseltmek zaruridir. Yoksa, “her ne etsek ve etrafımıza Çin duvarı gibi hisarlar çeksek yine malumatlı kavimler (bilgili toplumlar) bize galebe eder (galip gelir) ve refte refte (yavaş yavaş) her şeyimizi elimizden alırlar”. Ali Paşa, “terbiyet-i umumiyeye muktazi (halkın eğitimine gerekli) olan esbabın istihsal ve ikmalini (sebepler ve yolların bulunup geliştirilmesini) devletin en birinci işi” olarak görür. Ali Paşa, Osmanlı Devletinin müslüman olmayan tebaasının yabancı devletlerin zararlı etkisi altında yetiştiklerini ve bunun tehlikelerini gösterir. Bu sakıncaların önlenmesi için, “bir an önce okulların düzenlenme ve yaygınlaştırılması ve Müslüman ve Hristiyan çocuklarının beraberce okutulması şarttır” der. İşte Ali Paşayı, Galatasaray Sultanisinin açılışına (1868), 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi gibi eğitimi tümüyle düzenlemeyi

⁸⁰ Z. S. Zengin, Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi, s.112.

⁸¹ Y. Akyüz, Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler, s.501.

⁸² N. Atuf, Türk Maarif Tarihi, s.114.

⁸³ B. Bilgin, Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, s.5.

amaçlayan bir belge hazırlamaya iten bu düşüncelerdir. Darülmualimin-ı Sıbyan (1868), Darülmualimat (1870) ve Darülfunun (1870) onun sadrazamlığı sırasında açılmıştır. Böylece Osmanlılık ideali, Tanzimat devri devlet adamlarınca uygulamaya konulmaya çalışılmıştır.

Devlet adamlarının yanısıra, düşünürler de bu dönemde eğitimle ilgili görüşler ortaya koymuşlardır. Ebuzziya Tevfik (1848-1913) eğitim - öğretimle ilgili fikirler ileri sürer. Ona göre, çoğu cahil olan mektep hocalarının elinde zekalarını yitiren çocuklar için ilkokullar, Rüşdiyeler, yüksek okullar lazımdır. Çünkü, şimdiki öğretim yöntemiyle kimsenin bir şey öğrenmesi mümkün değildir. Bir kaç yıl öncesine kadar vahşi olan, halen bir kısmı böyle yaşayan Karadağ'da bile modern mektepler açılmaya, Avrupada uygulanan öğretim yöntemleri uygulanmaya başlamıştır. Oysa hâlâ, tekkelere ilahi okuyanlar yetiştirir gibi ezberci öğretim yapılmaktadır. O, söyle der: "Biz hâlâ bir üstün bir esre okutalım... Hâlâ ebcedi okutalım! Hâlâ Kur'an-ı sadece ezberlemeğe ve hatim etmeğe gayret edelim ve anlamını öğrenmeyi hiç düşünmeyelim! Hâlâ, dinimizi en kolay ve akılcı yoldan değil, eski mızraklı ilmiyelerden öğrenelim! Hâlâ, bilim adamları ve yazarların eserlerini incelemeyelim... Hâlâ yıllarca sülüs karalamakla kara cahil kalmak için uğraşalım! Dilimiz Türkçe, fakat sarfımız Arapça. Ülkenin dirilip yükselmesi çok iyi eğitim ve öğretim görmüşlerin yetişmesine bağlı, fakat biz hâlâ mekteplerimizden gazete okuyabilecek adam çıkaramıyoruz! Avrupalı bir çocuk, bizim çocuklardan daha çok mektep görmüş biriyle imtihan edilse, bizimki ondan yüz bin kat zeki ve kavrayışlı olduğu halde, papağan gibi ezberci olduğu görülür. Avrupalı çocuk kendi dilinde okur, yazar, ayrıca kısaca Tarih ve Coğrafyasını bilir. Hesap, Hendese gibi temel bilimlerin ilk bilgilerinden sorulanları cevaplar: Fakat bizimki, Tarih, Coğrafya, Hesap, Hendese sözlerini işitince insan mı, meyve veya oyuncak mı diye hayrette kalır. Bu durum öğretim yöntemimizin bozukluğundan kaynaklanıyor" der.⁸⁴ Böylece Ebuzziya Tevfik, eğitim - öğretimde anadiline önem verilmesini savunur. Çünkü çocuk, içinde doğup büyüdüğü toplumla diliyle anlaşır, o dille öğrendiği kavramlarla düşünür. Öğretim yönteminin olumsuzluğuna dikkat çekmesi , ezberi esas alan eğitim - öğretimin olumsuzluğuna işaret etmesi, o dönem için ileri düşüncelerdir. Bu düşünceler, usul-i cedid hareketinin temel düşüncelerini oluştururlar.

⁸⁴ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi , s.171

Ali Suavi, medreseyi toplumun ileri gitmesinde en büyük engel görmüş ve ona eleştirilerde bulunmuştur. Medresede on- onbeş yıl eğitim süresi olduğunu ve dört senede elde edilecek ilim için bu kadar süre harcamanın yanlışlığına dikkat çeker ve ilimden mahrum koyan sebeplerin başlıcası olarak talim ve taallüm usulünde bulunan kusuru belirtir. Toplumda çocukların devlet memuriyeti için yetiştirildiğini ve bunun yanlışlığına dikkat çeker.⁸⁵ Ali Suavi daha Avrupa'ya gitmeden önce, İstanbul'da çıkardığı Muhbir gazetesinin ilk sayısından itibaren “maarif” adı altında yayınladığı yazılarında, bir taraftan “ilm ü irfanın menşei sıbyan mektepleridir” diyerek cahilliğin giderilmesinin önemine işaret ederken, diğer taraftan da Tanzimat mekteplerinin memur yetiştiren eğitim anlayışını tenkit eder.⁸⁶

Gelibolu ve Midilli mutasarrıflıklarında iken çeşitli ıslahat faaliyetlerine girişen Namık Kemal de, mevcut medrese öğretimini sert bir dille tenkit eder ve okullarda öğretim metodunun ıslahı için hükümeti cesur adımlar atmaya çağırır. O, eğitimde kaliteye önem verdiğinden, devrin imkanlarının yetersizliğinden dolayı, herkesi okutmak gibi güç teşebbüsleri sonraya bırakarak, önce yalnız İstanbul'da birkaç düzenli ilkokul ve rüşdiyenin açılmasını teklif eder. Aynı zamanda çeşitli mezhep ve ırklardan çocuklar aynı okullarda yetiştirilirlerse, zamanla memleketteki halkların “Osmanlılık” ideali etrafında kaynaşabileceklerini savunur.⁸⁷

Tanzimat dönemi düşünürleri, medresenin ve sıbyanların eğitim ve öğretiminin çağın ihtiyaçlarına uygun olmadığını; bunun yanı sıra yeni açılan okullarda da devletin ve halkın ihtiyaçlarının gözetilmediğini savunmaktalar. Mevcut eğitim sisteminin öğretmen, muhteva, yöntem araç- gereç gibi yönlerden yetersiz olduğu ve ıslah edilmesi gerektiği kanısındalar. Ancak, Tanzimat düşünürleri, bu ıslahatın nasıl yapılacağı konusunda toplumu ve içinde bulundukları şartları tanıyarak uygun reçeteler ileri süremediler ve düşüncelerini uygulamaya sistemli bir şekilde geçiremediler. Bu durum, Osmanlı Devletinde eğitimin gelişmesini olumsuz etkiledi. Ancak, bu dönemde ortaya çıkan eğitim hareketleri, daha sonraki eğitim

⁸⁵ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s. 166-174.

⁸⁶ İ. Doğan, Bir Eğitimci Olarak Ali Suavi (1839-1878) ve Türk Eğitimine Katkıları, s.10.; O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s.169.

⁸⁷ O. Kafadar, a.g.e., s.168.

akımların temellerini oluşturdular. Böylece, eğitim akımlarının doğuşu, Meşrutiyet dönemine kadar gecikmiştir.⁸⁸

Tanzimat özü itibariyle tepeden inme bir hareket olmakla birlikte, Osmanlı toplumunda önemli değişmelere yol açmıştır. Cumhuriyet'e kadar süren ve hala sürmekte olan Batılılaşma, esas olarak Tanzimat döneminde ortaya çıkmıştır.⁸⁹ Bu gün okulların bir çoğunda kullanılan "sıra", "masa", "yazı tahtası", ders araç- gereçleri o dönemde ülkemize girmeye başlamıştır.⁹⁰ Tanzimat maarifi ve okulları Türk eğitiminde önemli bir safhadır. Bugün bile hangi önemli eğitim kurumumuzun tarihini inceleysek Tanzimat'ın izlerini ya da temelini buluruz. İlköğretimin zorunlu kılınması ve yaygınlaştırılması, yüzlerce yıllık öğretim metodunun değiştirilmesi, dernekler, vakıflar aracılığı, hatta imecelerle okullaşma sürecinin başlatılması, din eğitiminin, din eğitiminin yanında temel eğitimin, ve yabancı dil öğretiminin gündeme gelmesi, kızlara ortaokul, öğretmen okulu, meslek okulu kapılarının açılması, öğrencilere özel kıyafetler öngörülmesi, okul binaları yapılması, Türkçe eğitimin esas alınması, halk eğitim çalışmalarının yapılması gibi bir çok faaliyet bu dönemde yapılmıştır.

Günümüzü daha iyi anlamak ve içinde bulunduğumuz durumu anlamlandırmak için, Tanzimat dönemi eğitiminin iyi anlaşılması gerekir. Bu gün, bize doğal gelen bir çok yenilik, o dönemde yapılmıştır. Tanzimat döneminde, ilköğretime yönelik bir çok yenilikler yapılarak yeni bir eğitim sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Eğitime yeni bir yaklaşım getirilmeye çalışılmıştır. Eğitime getirilmeye çalışılan yeni yaklaşım, ilköğretim okullarında uygulanmaya başlanılmıştır. Tanzimat dönemi ilköğretim okullarında yapılan yenilik çalışmaları, usul-i cedit hareketi çerçevesinde yapılan yenileşmeler olarak bilinmektedir. "Usul-i cedit hareketi"nin ortaya konulması, o dönem ilköğretim okullarında yapılan yenileşmeleri anlamak; dolayısıyla bu gün içinde bulunduğumuz durumu anlamlandırmak ve ileriye yönelik daha sağlıklı planlar yapabilmemiz için gereklidir.

"Tanzimat Döneminde, ilköğretim okullarında yapılan usul-i cedit çalışmaları nelerdir?" sorusu, araştırmanın problemini oluşturmaktadır. Bu temel problemin daha iyi ortaya çıkmasına yardımcı olacağı düşünülen alt problemler, şu şekilde tespit edilmiştir.

⁸⁸ O. Kafadar, a.g.e., s.180.

⁸⁹ K. Yetiş, Tanzimat Karşısındaki Tavırların Tasnifi Konusunda Bir Deneme, s.128.

⁹⁰ N. Sakaoglu, Osmanlı Eğitim Tarihi, s.99.; M. Ali Şevki, Bizde Bir Asırlık Maarif İşi, s.17.

Alt problemler

- a- “Usul-i Cedit” nedir?.
- b- Usul-i cedit çalışmaları, rüşdiye mekteplerinde nasıl uygulanmıştır?.
- c- Sıbyan ve İptidai mekteplerinde usul-i cedit çalışmaları nelerdir?.
- d- Usul-i cedit üzere öğretim yapan öğretmenler nerelerden yetiştirilmiştir?.
- e- Usul-i cedit hareketi içerisinde kimler yer almışlar ve hangi çalışmaları yapmışlardır?.
- f- Bu hareket, hangi tepkilerle karşılaşmıştır?.
- g- Usul-i cedit hareketi, hangi yenilikleri getirmiştir?
- h- Usul-i cedit çalışmaları, din eğitim - öğretimine nasıl yansımıştır?.

A- AMAÇ ve ÖNEM

Araştırmanın amacı, Tanzimat Döneminde İlköğretim okullarında uygulanmaya başlanan ve “Usul-i Cedit” olarak isimlendirilen çalışmaları ortaya koymaktır. Bir eğitim hareketi olarak, usul-i ceditin sınırları ve yapılan çalışmalar hakkında bilgi sunmaktır. Bunu yaparken de, Tanzimat dönemi ilköğretim okullarında yapılan yenilik ve ıslah çalışmalarının genel manzarası ortaya konulacaktır. Bu hareket içinde yer alanlar ve onların çalışmaları hakkında bilgi verilecektir. Bu okullarda yürütülen din eğitimi çalışmaları ile usul-i cedit hareketi arasındaki etkileşimin varlığı araştırılacaktır. Hareketin, uygulanmasında karşılaşılan itiraz ve engellemelerin hareket noktası belirlenmeye çalışılacaktır.

Tanzimat ve ondan sonraki dönemlerde yapılan yenileşme hareketlerinin izleri, Türkiye Cumhuriyeti döneminde de görülür. Bu noktada, Türkiye Cumhuriyetinin eğitim sisteminin oluşmasında ve bu günün anlaşılmasında, Osmanlı Devletinin son döneminde yapılan bu yenileşmelerin önemli yeri vardır. Eğitim çalışmalarında geldiğimiz noktaları belirlerken, Osmanlı döneminde eğitimde yapılan yenileşmeler bize ışık tutacaktır. Araştırma, eğitim tarihimizdeki gelişmeleri ortaya koyacağı için önemlidir.

Bu araştırma, eğitim tarihi ile uğraşan ve o dönem eğitimini anlamaya çalışan araştırmacılara ışık tutacaktır. Ayrıca, bu gün yapılması düşünülen eğitim çalışmalarının yapılmasında, yetkili kişi, kurum ve araştırmacılara ışık tutacaktır.

Tanzimat döneminde başlayan eğitimde yenileşme hareketleri üzerine çalışmalar yapılmıştır. Ancak ilköğretim okullarındaki yenileşmeyi müstakil olarak ele alan araştırmalar yoktur. Araştırma, ilköğretimdeki yenileşmeleri usul-i cedid hareketi çerçevesinde ortaya koyacaktır. Bu noktada bir eksikliği gidermesi ve bu yönde yapılan çalışmalara bir katkı sağlaması umulmaktadır.

C- DENENCELER

- a- Usul-i cedid, bir eğitim akımı değil, uygulamaya geçmiş bir eğitim hareketidir.
- b- Usul-i cedid hareketi çerçevesinde ilk uygulamalar, rüşdiye mekteplerinde başlamıştır.
- c- Usul-i cedid hareketi, sıbyan ve iptidailerde rüşdiye mekteplerinden sonra uygulamaya geçmiştir. Ancak, esas başarısını burada göstermiştir.
- d- Sıbyan ve iptidai mekteplerinde usul-i cedid hareketi, özellikle elifba öğretim yönteminde etkili olmuş; programa yeni dersler konulmuştur.
- e- Usul-i cedid çalışmalarında Avrupa'dan etkilenilmiştir.
- f- Usul-i cedid üzere öğretim yapacak kişiler, Darulmuallimin, Darulmuallimat ve Darulmuallimin-i Sıbyan'ın yanısıra, düzenlenen kurslardan yetiştirilmişlerdir.
- g- Usul-i cedid çalışmaları, çeşitli tepkilerle karşılaşmıştır.
- h- Usul-i cedid hareketi çerçevesinde okullara sıra, masa, harita gibi ders araç-gereçleri girmiştir.
- i- Usul-i cedid çalışmaları, doğrudan doğruya din eğitimine yönelik olmamıştır. Ancak, din eğitimine de etki etmiştir.

D- SINIRLILIKLAR

Araştırma, Tanzimat döneminde ilköğretim okullarında ortaya çıkan usul-i cedid hareketiyle sınırlıdır. Dolayısıyla, diğer okullardaki yenileşme çalışmaları hakkında bir incelemeye gidilmemiştir. Eğitimde yenileşmelerin ilk başladığı askeri okullar, araştırmanın dışındadır. Ayrıca ortaöğretim düzeyindeki diğer okullar, askeri rüşdiyeler ve buralardaki yenileşme çalışmaları da araştırılmamıştır.

Araştırma, Tanzimat dönemi ile sınırlı olduğundan, 1839- 1876 tarihleri arasındaki usul-i cedid çalışmaları incelenmiştir. 1876'dan sonraki çalışmalara mümkün olduğunca girilmemeye çalışılmıştır. Ancak, usul-i cedidin etkileri ve yapılan çalışmaların yaygınlığına dikkat çekmek amacıyla, 1876 sonrasına da yer yer değinilmiştir.

Usul-i cedid hareketi ile ilgili bilgiler, usul-i cedid hareketi içinde yer alan eğitimcilerin ve o dönem üzerine çalışan eğitim tarihçilerinin verdiği bilgilerle sınırlıdır.

E- TANIMLAR

İlköğretim Okulu: Osmanlı Devletinde, çocukların ilk olarak başladıkları ve orta öğretime kadar öğrenim gördükleri okullardır. Bunlar da, Sıbyan Mektepleri, İptidai Mektepler (Mekatib-i İbtidai) ve Rüşdiye Mektepleridir.

Usul-i Cedid: Yeni yol, yeni yöntem demektir.

Usul-i Cedid Hareketi: İlköğretim Okullarında yapılan usul-i cedid çalışmalarının, bir eğitim hareketi olarak ifadesidir.

Usul-i Cedid Üzere Tedris: Sıbyan mekteplerinde ve İptidailerde, özellikle alfabe (Elifba) öğretimin de kullanılan öğretim yöntemidir.

Usul-i Cedid Öğretmeni: İlköğretim Okullarında usul-i cedid üzere öğretim yapan öğretmen.

Din Dersi Öğretmeni: Din dersi, Tanzimat Döneminden sonra ayrı bir ders olduğu için bu noktada, Rüşdiye Mektepleri, Darulmuallimin-i Sıbyan ve Rüşdi ile Darumuallimatta, “Ulum-ı Diniyye” derslerine giren öğretmenler, din dersi öğretmeni olarak tanımlanmıştır.

F- İLGİLİ YAYIN ve ARAŞTIRMALAR

Araştırma için veriler, Eğitim Tarihimizle ilgili yapılan çalışmalardan, elde edildi. Tanzimat dönemi ile ilgili yapılmış olan makale ve eserlerden yararlanılarak, dönem ortaya konulmaya çalışıldı. Bu arada, o dönemde geçen usul-i ceditle ilgili olaylar, dönemin resmi gazetesi Takvim-i Vekayi'den tarandı.

Usul-i ceditle ilgili bilgiler, Eğitim Tarihi ile ilgili eserlerin yanı sıra, ceditcilerin kendi eserlerinden yararlanılarak ortaya konulmaya çalışıldı. Selim Sabitin "Rehnuma-yı Muallimin" adlı eserinden esas kaynak olarak istifade edildi. Bu arada, Y. Akyüz'ün "Türk Eğitim Tarihi" adlı eserinde usul-i ceditle ilgili toplanmış olan verilerden büyük ölçüde yararlanıldı. Ayrıca, Y. Akyüz'ün Tanzimat dönemindeki yenileşmeleri ele aldığı a- Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler, b- Tanzimat Döneminde Eğitim Öğretim Anlayış ve Uygulamalarında Görülen Yenilikler, c- İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimat, adlı makalelerinden yararlanıldı. Ancak, Usul-i cediti başlı başına inceleyen bir esere rastlanamadı. Bu noktada araştırma, usul-i cedit hareketinin, kendi dönemi içerisindeki yerini ve getirdiği yenilikleri ortaya koyacaktır.

G- YÖNTEM

Araştırma, tarihi bir surveydir.⁹¹ Araştırma yapılırken, tarihi yöntem kullanıldı. Yenileşme hareketlerinin ortaya çıkışı ve gelişmesi, tarihi belgelere dayanılarak ortaya konulmaya çalışıldı. Tanzimat Dönemi ile ilgili genel bilgiler elde edildi. Eğitim tarihiyle ilgili eserlerde, o dönem eğitim çalışmaları ile ilgili bilgiler toplandı. Dönemin resmi gazetesi Takvim-i Vekayi taranarak araştırma ilgili bilgiler saptandı. Böylece elde edilen bilgi ve belgelerle değerlendirmeler yapılarak genellemelere gidilmeye çalışıldı.

Usul-i cedit hareketi içinde yer alan kişilerin kendi eserlerine dayanılarak, usul-i cedit hakkında bilgi verilmeye çalışıldı. Gereğinde ikinci el kaynaklara baş vuruldu. Kütüphane çalışması yapılarak, araştırma ile ilgili veriler toplandı. Ancak, o dönem Osmanlı Arşivlerine baş vurulamadı. Bu noktada usul-i cedit hareketi içinde yer alanların kendi eserleri ve Takvim-i Vekayi'deki bilgiler yeterli görüldü.

⁹¹ S. Kaptan, Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri, s.53-54.

I.BÖLÜM

USUL-İ CEDİD HAREKETİ

A- USUL-İ CEDİD

“Usul-i Cedit” tamlaması, “usul” ve “cedid” kelimelerinden oluşmaktadır. Usul, üslup, yol, tarz, metod, yöntem, anlamına gelir ve “asl” kelimesinin çoğuludur. Cedit, ise yeni, ortaya çıkmalı fazla vakit geçmemiş, anlamına gelir.⁹² Bu durumda, “Usul-i Cedit”, yeni usul, yeni yöntem manasına gelir. Usul-i cedit anlamında, bazı yerlerde “Usul-i Cedide” kavramı da kullanılmaktadır. Bu iki kavramın anlam bakımından bir farklılığı yoktur. Ancak Osmanlıca da kurallarına göre usul-i cedit ya da usul-i cedide kullanılmaktadır. Araştırmada, “usul-i cedit” kavramı kullanılmıştır.

Usul-i cedit, yeni yöntem, yeni metod anlamına geldiği için, burada metod ve öğretim metodu kavramlarının açıklanması da uygun görüldü. Metod; “belli bir sonuca ulaşmak, bir problemi çözmek, herhangi bir işi görmek, bir girişimi sonuçlandırmak için bilinçli bir biçimde seçilen ve izlenen yol ve başvuru teknik; bilinmeyen gerçekleri keşfetmek, bilinen gerçekleri öğrenmek ve bildirmek için baş vurulan kuralların, kullanılan araçların ve faydalanılan imkanların tümü”⁹³ anlamlarına gelmektedir. Öğretim metodu ise: “eğitsel sürecin çeşitli yönleri, öğrencinin niteliği, öğretim araçları ve topluca öğrenme durumu göz önünde tutularak öğretimde izlenen mantıklı yol; öğretim araçlarının kullanılmasında ve etkinliklerinin düzenlenmesinde standartlaştırılmış olan usul”⁹⁴ dır.

Tanzimat Döneminde, “kolaylıkla , kısa sürede ve etkili biçimde öğretim” yapma bir amaç olarak görüldü ve bu yönde çalışmalar yapıldı.⁹⁵ Tanzimat fermanının ilanı arifesinde hazırlanan Meclis-i Umur-ı Nafianın raporunda sıbyan mekteplerinin durumu eleştirerek, oradan çıkanların Türkçe bir eser dahi okuyamadığından şikayet edilmişti. O yıllarda sıbyan mekteplerine yapılan bu tür itirazlar, okullardaki elifba ve Türkçe öğretimine dikkatleri çekti. Kısa sürede etkili öğretim gerçekleştirmek amacıyla, sınıf ve şubelerin oluşturulması düşüncesi ortaya çıktı. Böylece eskiden bir öğretmen ve kalfası tarafından öğrencilerle tek tek

⁹² Ş. Sami, Kamus-ı Türki.

⁹³ A.F. Oguzkan- R.Alaylıoğlu, Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü, s.205.

⁹⁴ A.F. Oguzkan- R.Alaylıoğlu, a.g.e.,s.239-240.

ilgilenilerek yapılan ferdi öğretim yerine, sınıf ve şubeler açılarak toplu şekilde öğretim yapılmaya çalışıldı. Ayrıca, elifba öğretiminde harflerin ve seslerin teker teker hecelenmesine dayanan ve usul-i tehecci denilen yöntem yerine, harfleri ve kelimeleri doğrudan doğruya seslerine göre okumayı hedefleyen usul-i savtiyye yöntemi getirildi. İlkokullarda uygulanmaya çalışılan elifba öğretim yöntemi, eski yöntemden farklı olduğu için, yeni yöntem anlamında usul-i cedit denildi. İşte usul-i cedit, özelde, elifba öğretim yöntemindeki yeni uygulamaya denilir. Ancak, okullarda geleneksel anlayışın karşısında yeni bir anlayışın adı olarak da kullanılmıştır. Rüşdiyelere Tarih, Coğrafya gibi derslerin konulması ve buralarda sıra, masa, harita gibi ders araç- gereçlerinin kullanımı da usul-i cedit hareketi içinde değerlendirilebilir. Genelde, usul-i cedit, bu yöndeki yeni düşünce, teknik ve yöntem arayışı çabalarının tümüne teşmil edilebilir.⁹⁶

İlköğretim okullarında, yeni yöntem ve ders araç-gereçleri kullanımı anlamında usul-i cedit uygulamaları rüşdiyelerin açılışı ile başlar. Kemal Efendi, gerek rüşdiyelerde kullandığı ders araç-gereçleri gerekse koyduğu derslerle rüşdiyelerde usul-i cediti uygulayan ilk kişidir. O dönemde usul-i cedit kavramı, belgelerde şöyle açıklanır: “Usul-i tahsiliyenin tarik-i sehl ve asanisi yani etfalın tul müddet mekteplerde kalmayıp sür’at-i tahsil-i ilm-ü kemal eylemelerine bir usul-i hasene ittihaz olunması” (Öğrenim yönteminin kolaylaştırılması yolu, yani çocukların okullarda uzun süre beklemeden süratle ilim ve olgunluk kazanmaları için uygun bir yöntem).⁹⁷ Bu da gösteriyor ki, usul-i ceditin temel amacı çocuklara kısa sürede ve etkin bir eğitim öğretim düzenlemektir. Bu amacı gerçekleştirmek için, rüşdiyelerde sıra, kara tahta, öğretmen kürsüsü, harita gibi ders araç-gereçleri kullanılmış, sınıflar oluşturulmuştur. Ayrıca, Tarih, Coğrafya, Hesap gibi dersler de konmuştur.⁹⁸ Bunun yanı sıra, eğitimde çocuğa ve onun tabiatına dikkat çeken, dayak konusundaki önerileriyle yeni bir anlayışla hazırlanmış olan 1847 talimatı da, sıbyan mekteplerinde usul-i ceditin ortaya çıkışını hazırlayan talimat olarak değerlendirilebilir. Teorideki bu düşüncelerin sıbyan mekteplerinde uygulanmasına daha sonra başlanılmıştır. Ancak bu fermanın uygulanamadığı düşünülürse, ilkokullarda usul-i ceditin uygulama olarak ortaya çıkışı, iptidai mekteplerinin

⁹⁵ Y. Akyüz, Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler, s.501.

⁹⁶ Y. Akyüz, Tanzimat Döneminde Eğitim Öğretim Anlayış ve Uygulamalarında Görülen Yenilikler, s.4.

⁹⁷ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.180.

⁹⁸ Y.Akyüz, a.g.e., s.181.; B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.92.

açılışına kadar götürülebilir. Ayrıca, iptidai mekteplerine “usul-i cedit mektepleri” denilmiş olması da bizi bu düşünceye götürür.

Usul-i cedit, önce rüşdiyelerde uygulamaya konuldu. Rüşdiyelerde gerek program gerekse araç - gereç açısından yenilikler yapıldı. Sıbyan mekteplerinde uygulamaya konulması ise daha sonra oldu. 1862’de açılan usul-i cedit okulları ile sıbyan mekteplerinde yeni denemelere girişildi, 1869 Nizamnamesi ile iptidai okulların programı çizildi.

Tanzimat döneminde Eğitim bilimi ve usul-i cedit hakkında bilgi verilen yazılar yayınlandı. Takvim-i Vekayi’de Safer 1287 (1870) tarihinde eğitim bilimi ile ilgili olarak “ilm-i Terbiye-i Etfal” adıyla bir yazı kaleme alındı. Bu yazının, yazarı bilinmemekle birlikte usul-i cedit hareketinin içinde yer alan ve bu alanda çalışmalar yapan Aristokli Efendi veya Selim Sabit Efendi ait olduğu tahmin edilmektedir.⁹⁹ Bu yazıda, mektep binalarının bakımlı, dershanelerin aydınlık ve havadar olması, sınıflarda öğretmen masası, yazı tahtası, öğrencilerin taş levha ve hokkalarını koyabilecekleri şekilde sıraların konulması istenmiştir. Bunun yanı sıra ders yapma usulleri hakkında bilgiler verilmiş ve usul-i müttehidenin (derslerin sınıfta ve sınıf öğretmeni gözetiminde yapılması) uygulanması istenmiştir.¹⁰⁰ Böylece yayınlanan yazılarla da usul-i cedit anlayışı çerçevesinde, uygulanmak istenilen yöntemler ve ders araç- gereçleri hakkında bilgiler verilmiştir.

1872 yılından itibaren açılan ibtidai okullarıyla birlikte, usul-i cedit bir yöntem ve anlayış olarak ilkokullarda daha yoğun olarak uygulanmaya devam edilmiştir. 1881 yılında ise, Nezaretteki “Mekatib-i Sıbyaniye” dairesinin adının “Mekatib-i İbtidaiye” olarak değiştirilmiştir. Böylece, sıbyan mekteplerinin usul-i cedit üzere eğitim/öğretim yapan iptidai mekteplere dönüştürülmesi hızlanmış ve Meşrutiyet’e kadar pek çok mektep, yeni usul öğretimi uygular hale getirilmiştir.¹⁰¹

Bu açıklamalardan yola çıkarak usul-i cedit, bir eğitim akımı olarak değil; eğitime yeni bir yaklaşım getiren ve bu yaklaşımı uygulamaya geçiren bir eğitim hareketi olarak değerlendirilebilir. Usul-i ceditle ilgili yazılan kitaplar ve okullardaki uygulamalara bakarak

⁹⁹ Y. Akyüz, Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler, s.501.

¹⁰⁰ C. Y. Bilim, Tanzimat Devri’nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876), s.43.

¹⁰¹ O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s.183.

usul-i cedidi bir eğitim hareketi olarak değerlendirmek mümkündür. Zira, usul-i cedit, elifba öğretimiyle sınırlı kalmamış diğer derslerde yeni bir yaklaşım getirmiştir. Genel olarak usul-i cedit, bir eğitim anlayışı, eğitime yeni bir yaklaşım olmuştur. Usul-i cedit, fikri boyutunun yanısıra uygulamaya da geçen bir eğitim hareketidir.

Usul-i cedit hareketi, geleneksel olanı tümünden ortadan kaldırma için çalışmamış, ıslah çalışmaları yapmıştır. Usul-i cedit hareketi, bir ıslah çalışmasıdır. Ancak geleneksel olan uygulamalara eleştiri olarak ortaya çıkmış, uygulamaları iyileştirmeye yönelik olmuştur. Islahı çalışmalarını yaparken, yenilikler getirmiştir. Geleneksel anlamdaki anlayışı, özde değiştirmekten ziyade kısa sürede etkin eğitim anlayışı çerçevesinde ders araç- gereçlerinde ve derslerde yenilikler getirmiştir. Usul-i cedit hareketi getirmiş olduğu yeniliklerle, Meşrutiyet devrinde ortaya çıkacak olan eğitim akımlarına bir zemin teşkil etmiştir. Dolayısıyla usul-i cedit, eğitime yeni bir yaklaşım getirme çabası olarak düşünülebilir. Ancak, reformist bir eğitim akımı olarak değerlendirilemez.¹⁰² II.Meşrutiyet devrinde çıkan eğitim düşünceleri de, Avrupadaki belli bir akımın temsilciliğinden ziyade, çağdaş eğitimi kabul eden ve bazı akımların düşüncelerini aynı anda savunan kişilerden oluşmuştur.¹⁰³

Usul-i ceditin hareketinin ortaya çıkışında, sıbyan mekteplerinin öğretim seviyesinin yetersizlikleri yanısıra o dönemde batıda yetişmiş olan bilim adamlarının da etkisi olmuştur. Darülfunun açılması teşebbüsü ve öğretimin derecelendirilmesi gibi hususların, Fransız eğitim sisteminden ilhamla ortaya konulduğu düşünülebilir. Zira o dönemde Fransa eğitim sistemine yönelik çalışmalar yapılmış¹⁰⁴ ve J.J.Rousseau'nun eğitimle ilgili görüşlerinden¹⁰⁵ haberdar olunmuştur. Ayrıca Tanzimat döneminde batı dillerinden yapılan tercümelemler¹⁰⁶ ve Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler, usul-i cedit hareketinin Fransız eğitim sisteminden etkilenmiş olabileceği izlenimini vermektedir. Selim Sabit Efendinin, Ziya paşayı J.J.Rousseau'nun "Emil" adlı eserini tercümesinden dolayı tebrik etmesi ve bu eserin öğretmenlerin zihninde bir uyanıklık oluşturacağını

¹⁰² O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s.181.

¹⁰³ M. Ergün, II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri , s.41.

¹⁰⁴ K. Aytaç, Avrupa Okul Sistemlerinin Demokratlaştırılması, s.85-86.

¹⁰⁵ K. Aytaç, Avrupa Eğitim Tarihi, 186-193.

¹⁰⁶ O. Kafadar, a.g.e., s.186.

belirtmesi¹⁰⁷ de bu düşünceyi desteklemektedir. Dolayısıyla bu dönemde yapılan eğitimle ilgili tercüme çalışmaları da, usul-i cedit hareketi çerçevesinde değerlendirilebilir.

Usul-i cedit terimi, Tanzimat devrinin sonlarından itibaren daha çok ilkokullardaki yenileşmeler için kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰⁸ Böylece, usul-i ceditin kapsamı, bir öğretim yöntemine hasredilmemiş, ilköğretimdeki genel yenileşmeler anlamında da kullanılmıştır.¹⁰⁹ Bu terimin karşıtı olarak da, eski usulün uygulandığı mekteplere “Usul-i Atika Mektepleri”, buralarda uygulanan yönteme de “Usul-i Atika - eski yöntem-“ denilmiştir.

¹⁰⁷ Muallim Cevdet, Selim Sabit Merhum Hakkında, s.363-364.

¹⁰⁸ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.180.

¹⁰⁹ O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s.181.

B - USUL-İ CEDİD HAREKETİ İÇİNDE YER ALANLAR

a) Ahmet Kemal Efendi (Paşa):

Tanzimat döneminde açılmaya başlanan rüşdiye mekteplerine yeni bir yaklaşım getirdiği, bu okullarda ders araç - gereçlerini kullandığı için Kemal Efendiyi burada incelemeyi uygun gördük. Kemal Efendi, 1808'de İstanbul'da doğdu. Defterdarlık Kalemî Katipliğinde bulunduktan sonra görevle Tahran'a gitti, dönüşünde Sadaret Kalemî odasına memur oldu.¹¹⁰ 1845'te kurulan Meclis-i Muvakkat'ın önerisi doğrultusunda, sıbyan ve rüşdiye mektepleri ile ilgilenmesi ve Meclis-i Muvakkat tarafından alınan kararları uygulaması amacıyla, 1846 yılında "Mekâtib-i Umumiye Nezareti" kurulmuştu. Kurulan bu nezarete Vak'anüvis Esad Efendi nazır olarak tayin edilmiş, yardımcılığına da Mektubi-i sadaret mümeyyizi ve Farisi mütercimi Kemal Efendi tayin edilmişti.¹¹¹ Kemal Efendi, Farsça tercümanlığı görevi yaptı. 1847 'de, Mekâtib-i Umumiye Nezaretine, önce Müdür¹¹², sonrada Nazır ünvanıyla tayin edildi.¹¹³

Kemal Efendi, 25 Şubat 1847 de sadaret'den aldığı bir izin tezkeresi ile Davud Paşa'da eski bir sıbyan mektebini rüşdiye haline getirerek orada imtihanla aldığı öğrencilere yeni usullerle Arapça, Farsça, Hesap, Coğrafya gibi dersler okuttu.¹¹⁴ Kemal Efendi burada yeni derslerin yanısıra ders araç- gereçleri olarak harita, sıra, tahtayı da kullandı. Fatma Aliye Hanıma göre, Mekâtib-i Umumiye Nazırını Ahmet Kemal Efendi, Davut Paşa Rüşdiyesi'nde yeni bir yöntem uygulamıştır. Padişah huzurunda yapılan sınav sonucunda çocuklar ve Kemal Efendi ödüllendirilmiştir. Daha sonra beş tane daha rüşdiye açılarak buralarda da Kemal Efendinin uyguladığı şekilde eğitim yapılmıştır. 1848'de, örnek Rüşdiyelerden yirmi kadar çocuk Meclis-i Maarif önünde "muayene ve imtihan" olunurlar. Bu çocuklar henüz 8 yaşındadır ve Arapçadan Emsile, Bina, Farsçadan iki adet ufak risaleden başka bir şey okumadıkları halde soruları güzel cevaplarlar ve bu dillerde üç yılda "kemal-i cehd ve ikdam ile" (büyük bir çaba ve çalışma ile) meydana gelmez derecede bilgi kazandıklarını gösterirler. Ayrıca, Hesap ve Coğrafyada bilgilerini ortaya koyarlar. Bu durum Padişaha bildirilir, o da

¹¹⁰ H.A. Koçer, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, s.55.

¹¹¹ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.34.

¹¹² T.V, 1264, Defa: 365, S, 20.

¹¹³ Mahmud Cevad,a.g.e., s.61.

¹¹⁴ O. Ergin, Türk Maarif Tarihi, s.444.; Fatma Aliye Hanım, Cevdet Paşa ve Zamanı, s.68.

çocukların bir kez de kendi huzurunda imtihan edilmelerini ister. Bunun üzerine Bab-ı Ali’de Padişah, tüm vekiller, Meclis-i maarif üyeleri huzurunda öğrenciler, tekrar sınav yapılır. Burada öğrencilere Coğrafya dersi ile ilgili sorular da sorulur, çocuklar harita üzerinde cevap verirler. Öğrencilerin, altı ayda altı yıllık şey tahsil ettikleri belirtilir.¹¹⁵ Padişah, öğrencilere birer aferin nişanı verir, Kemal Efendiye iltifatlarla bulunur, ünvanını “nazır” haline dönüştürür.¹¹⁶ Padişah, başka okullarda da öğretimin böyle etkili hale getirilmesini ilgililerden ister.¹¹⁷

Kemal Efendi, Sadaret’e yazmış olduğu 7 şaban 1285(1848) tarihli tezkerede, Arapça ve Farsça derslerinin öğretiminde o zamana kadar takip edilen ezber usulünden başka uygulama yapılarak yeni öğretim usulünün tecrübe edildiğini, Coğrafya dersinde de harita üzerinde öğretim yapıldığını ve bütün bu yeni uygulamalardan oldukça başarılı sonuçlar alındığını belirtir.¹¹⁸ Akyüz, Muallim Cevdet’e dayanarak harita başta olmak üzere, sıra, taş tahta gibi ders araçlarının ilk defa olarak sivil mekteplere/rüşdiyelere Kemal Efendi’nin çalışmalarıyla girdiğini belirtir.¹¹⁹ Böylece Kemal Efendi, rüşdiyelerde usul-i cedidi uygulayan ilk kişi olmuştur. Kendisi okul açmakla kalmamış, Talim-i Farisi adında Farsça’yı kolayca öğretmek amacıyla bir risale yazmıştır.¹²⁰ Okul açmasının yanısıra bu okullarda okutulacak kitapları hem yazmış, hem de yazdırmıştır. Rüşdiyelerde okunmak üzere, Cevdet Efendi tarafından yazılan “Malumat-ı Nafi-a” (Faydalı Bilgiler) adlı risale bunlardan biridir.¹²¹ Açtığı okuldaki haritalar, rüşdiyede çocuklara ressamlık öğretiyorlarmış diye yapılan itirazlar yüzünden yardımcısı Vehbi Molla tarafından hela çukurlarına atılmıştır.¹²² Kemal Efendi, Bezmialem Valide Sultan tarafından yaptırılan, Darulmaarif adlı okulda da görev almış, bu okulda da yenilikler yapmaya çalışmıştır.

¹¹⁵ O. Ergin, Türk Maarif Tarihi, s.444.

¹¹⁶ T. V., 1264, Defa: 386, Ş, 29.

¹¹⁷ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.180-181.

¹¹⁸ O. Ergin, a.g.e., s.444-445.

¹¹⁹ O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s.181.; Y. Akyüz, Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler, s.511.

¹²⁰ O. Ergin, a.g.e., s.445-446.

¹²¹ F. Aliye Hanım, Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı, s.70.

¹²² F. Aliye Hanım, a.g.e., s.69.; Cevdet Paşa, Tezakir 1-12, s.10-11.; Y. Akyüz, Türkiye Eğitim Tarihi, s.181.; Muallim Cevdet, Selim Sabit Merhum Hakkında, s.361.

Kemal Efendi, ayrıca Encümen-i Daniş azalığı yapar.¹²³ O, yaptığı çalışmalarında karşı çıkışlara maruz kalarak, Avrupaya gitmek zorunda kalır.¹²⁴ Padişahın emriyle Avrupaya giden Kemal Efendi (1853), Berlin elçiliği görevinde bulunur. Avrupa’da bulunduğu zamanda, İngiltere, Belçika ve Fransa’ya gider.¹²⁵ 1858 yılında yurda döner. 1859 yılında kız rüşdiyesinin açılması için çalışır.¹²⁶ 1861 yılında Abdurrahman Sami Paşadan sonra maarif nazırlığı yapar. Bir yıl bu görevde kalır, daha sonra 1864-1867 yılları arasında ikinci kez maarif nazırı olur.¹²⁷ Döneminde, eğitimle ilgili bir çok çalışma yapılır. Kendisi de, öğretmen yetiştirilmesi yönünde çalışmalar yaparak, gerek Darulmuallimin ve gerekse Darulmuallimin-i Sıbyan’ın açılması için çalışır.¹²⁸ Kemal Efendi, açtığı okullar ve bu okullarda uyguladığı yeniliklerin yanı sıra, eğitim teşkilatında yaptığı nazırlığa kadar uzanan görevleriyle usul-i cedit hareketinin yaygınlaşmasında büyük katkılar sağlar.

b)Selim Sabit Efendi

1829 yılında Edirne Vilayetine bağlı Kırklareli’nin Vize kasabasında doğdu.¹²⁹ Selim Sabit Efendi medresede öğrenim gördükten sonra 1851 (1268) de Darulmuallimine girerek Farça, Hesap, Cebir, Hendese, Heyet, Coğrafya, Tarih fenlerini tahsil ederek, 1854 (1271) senesinde mezun oldu¹³⁰, bir yıl sonra yirmi yedi yaşında iken padişahın emriyle dört yüz yirmi frank maaşla Paris’e gönderildi. Burada Fransızca, Hesap, Cebir, Hendese, Müsellesat, Cerr-i Eskal, Heyet, Hikmet-i Tabiiyye fenlerini tahsil ederek diploma aldı. Eğitim- öğretimi esnasında, Paris’te açılmış olan Mekteb-i Osmani’de Türkçe öğretmenliği yaptı. 1861’de (1278) İstanbul’a dönerek, altıncı dairede belediye rusumat kalemine memur oldu. 1864’de (1281) nafia nezaretinde muhasebeci olarak çalıştı, 1867’de (1284) belediye meclisinin talebi üzerine altıncı daire muhasebeciliğinde göreve başladı. 1868 (1285)

¹²³ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.50.

¹²⁴ A. Özcan, Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi, s.449.; T.V., 1270, Defa: 507, L SLH.

¹²⁵ A. Akyıldız, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, s.236.

¹²⁶ H.A., Koçer, Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi, s.21.

¹²⁷ H.A. Koçer, a.g.e., s.56.

¹²⁸ Y. Akyüz, Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri, s.37.; Muallim Cevdet, Darulmualliminin Yetmişbeşinci Sene-i Devriyyesi Münasebetiyle Verilen Konferans, s.186.

¹²⁹ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s. 110.; H.A. Koçer, Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, s. 97.

¹³⁰ Muallim Cevdet, a.g.m., s.185.

tarihinde Mekteb-i Sultani'nin müdür yardımcılığı görevine getirildi, 1869'da (17 Cemadilahir 1286) meclis-i kebir-i maarif daire-i idare azalığına ve ilave olarak Darulfünun'da Türk Edebiyatı öğretmenliğine tayin edildi. 1872 (1289) yılından itibaren meclis-i kebir-i maarif müdür yardımcılığı, daha sonra mekteb-i rüşdiye idaresi müdürlüğü, tekrar meclis-i maarif azalığı, ikinci kez mekteb-i rüşdiye müdürlüğü, meclis-i maarif azlığı gibi görevlerde bulundu. 1887 (29 safer 1304) tarihinde de encümen-i teftiş ve muayene başkanlığı yaptı. İki sene bu görevi yaptıktan sonra, 1889 (26 şaban 1307) da emekli oldu. Emekliliğinde, Darulmuallimin'de İlm-i ahval-i ruh öğretmenliği yaptı. Selim Sabit Efendinin, bir tarihi meseleden bahsederken meşhur Ali Suavi'nin ismini kaydetmesi Abdülhamit nazarında 30 sene kadar nefret edilmesine sebep oldu. Bunun için maarif dairesindeki vazifesinden el çektirdikleri gibi Sarıyer'den hiç bir yere gitmemesi için mecburiyet getirdiler. Merhum otuz yıl kadar sadece Sarıyer ve Darulmuallimin arasında hareket imkanı bulabildi.¹³¹ 1910 yılında (23 kanun-ı evvel 1326) vefat etti. Eyüp'te Kaşgiri Dergahına defnedildi.¹³²

Selim Sabit Efendi, bir arkadaşıyla (Hoca Tahsin) beraber Avrupaya Riyaziye tahsil etmeğe gönderilmişti.¹³³ Yurda döndükten sonra çeşitli kademelerde görev yapan Selim Sabit, riyaziye öğretmenliği yapmamıştır.¹³⁴ Selim sabit Efendi Darulmuallimin' in ibtidai kısmında, usul-i tedris ile terbiye-i beşer dersleri verdi. Rüşdiye kısmında, Kavaid, Kitabet-i Gayr-i Resmiyye derslerini okuttu, Aliye kısmında ise Ahval-i Ruh ve Ahlak derslerini okuttu.¹³⁵

Selim Sabit Efendi, batıda eğitim gören ilk eğitimcilerimizdendir.¹³⁶ O, eğitimle ilgili idari görevlerde bulunmasının yanı sıra, ilkokullarda usul-i cedidin yaygınlaşması için çalışmalar da yapan, usul-i cedid hareketinin öncülülerinden biridir.¹³⁷ İlkokullarda

¹³¹ Muallim Cevdet, Selim Sabit Merhum Hakkında, s.362.; A.F. Oğuzkan - R. Alaylıoğlu, Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü, s.277.

¹³² Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.110-111.

¹³³ Mahmud Cevad, a.g.e., s.64.

¹³⁴ Kilisli Muallim Rifat, Mektep Hatıraları, s.1355.

¹³⁵ Kilisli Muallim Rifat ,a.g.m., s.1339.

¹³⁶ N. Atuf, Türkiye Maarif Tarihi (Bir Deneme), s.94.

¹³⁷ C. Binbaşoğlu, Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi, s.28.

okutulmak üzere, Elifba, Sarf, Nahiv, Mantık, Hesap, Coğrafya ve Tarihe dair kitaplar yazar ve bu eserler uzun seneler mekteplerde okutulur.¹³⁸

Selim Sabit Efendinin mektepler için yazdığı eserler arasında, usul-i cedit hareketi yönünden Rehnüma-yı Muallimin ve Elifba-yı Osmani'nin önemi büyüktür. Rehnüma-yı Muallimin, "Öğretmenlere rehber, yol gösterici" anlamına gelir. Bu eser, sıbyan mektepleri öğretmenlerini o zaman için eğitim-öğretim yöntemleri konusunda aydınlatma amacını gütmektedir ve bu alanda yazılmış ilk kitaplardandır. Sıbyan mektebi hocalarına, öğretim yöntemleri, sınıf idaresi, disiplin, okutulacak dersler gibi konularda bilgi verir. Kitap, bu hali ile öğretmenler için bir eğitim bilimi ve öğretim yöntemleri el kitabı özelliğindedir.¹³⁹ Kitap ayrıca, usul-i cediti bir öğretim yöntemi olarak ortaya koyar ve öteden beri uygulanan yöntemlerden farklılıklarını ve nasıl uygulanacağını belirtir. Üzerinde baskı tarihi bulunmayan eserin basım izni, 27 Ocak 1290 (1874) tarihinde çıkmıştır.¹⁴⁰ Usul-i ceditin ilkokullarda yaygınlaşmasında, yazarın Elifba-yı Osmani (1874) adlı eserinin de önemli payı vardır. Muallim Cevdet, bu eseri eski hece usulüne karşı yazılmış olduğu için, "*başlı başına hayırlı bir inkılap*"¹⁴¹ olarak değerlendirir. O, Elifbasının sonuna çocukların hoşlanacağı sözler ve hikayeler koyarak bu alanda ileri bir adım atmıştır. Bu kitap, daha sonra yazılmış olan elifbalar üzerinde büyük etki yapmıştır. Ayrıca, sıbyan mekteplerinde ve iptidailerde okutulmuş olunması yönüyle de eser, usul-i ceditin yaygınlaşmasında büyük rol oynamıştır.

Selim Sabit Efendi Ortaya koyduğu usulü, kendisi icad etmemiş Avrupadan öğrenmiştir. Diğer taraftan, Darulmuallimin'de uzun yıllar verdiği Usul-i Tedris derslerinde öğrencilere yazdırdığı özetleri Compayre'nin Tatbiki Psikolojisi'nden almıştır. Ayrıca, zamanında Avrupada yetişmiş olan ilim adamlarının çalışmalarından haberdar olmuş ve onlardan etkilenmiştir. O, Compayre ile Maryon ve Rabiye' yi mütalaa etmiştir.¹⁴² Ayrıca, Selim Sabit Efendi, Ziya Paşa'yı yaptığı Emile tercümesi için tebrik etmiş, bu eserin Türkiye muallimlerinin zihninde büyük bir uyanıklık meydana getireceğini söylemiştir.¹⁴³

¹³⁸ Mahmud Cevad, a.g.e., s.111.; Muallim Cevdet, Selim Sabit Merhum Hakkında, s.367.

¹³⁹ Y. Akyüz, Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler, s.504.

¹⁴⁰ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.176.

¹⁴¹ Muallim Cevdet, Selim Sabit Merhum Hakkında, s.361.

¹⁴² Muallim Cevdet, Selim Sabit Merhum Hakkında, s.362.

¹⁴³ Muallim Cevdet, Selim Sabit Merhum Hakkında, s.363-4.

Selim Sabit Efendi, 1872 yılında, Süleymaniye’de bir taş mektepte, usul-i cedid üzere uygulamalar yaparak düşüncelerini bu mektepte uygulamaya dönüştürmüştür. O. Ergin, Kilisli Muallim Rıfat’a dayanarak, ilk iptidai mektebini Selim Sabit’in açıp sıra, tahta gibi araç gereçleri de ilk defa onun kullandığını belirtir.¹⁴⁴ Bu yenilikleri uygularken Selim Sabit , şeyhülislamın şikayeti üzerine sadrazam tarafından uyarılarak engellerle karşılaşmıştır.¹⁴⁵

Selim Sabit Efendinin eğitimle ilgili bazı görüşleri şunlardır: O, çocuklardaki araştırma hissini köreltmemek gerektiğini belirtir. Ona göre, bu iş çok zordur. Çocuğa eşyanın hakikatini öğretmek için, hakîm olmak lazımdır. Anne babaların hakîm olmamaları, çocukların doğru bilgiler öğrenmesini engeller.¹⁴⁶ Ayrıca çocuklar dünyaya gelir gelmez ve daha sonrasında anneleriyle daha sık görüşürler. Dolayısıyla sıbyan mekteplerinde, erkeklerden ziyade kadınlar öğretmen olmalıdır. Kaldı ki, kadınlar erkeklere göre daha şefkatlidir. Mecburiyet durumunda, erkek öğretmenlerden evlat sahibi yaşlı başlı kişiler seçilmelidir.¹⁴⁷ Bilgilerin “Devair-i Merkeziyye” nazariyesine göre genişletilerek okullarda verilmesi gerektiğini belirtir.

Selim Sabit Efendi, yazdığı eserler ve yaptığı uygulamalarla, usul-i cedid hareketinin hem fikri temellerini oluşturmuş, hem de uygulamaya geçirerek problemleri görmüştür. Ayrıca o, usul-i cedid anlayışı çerçevesinde öğretmen yetiştirilmesi yönünde de çalışmalar yapmıştır. O, bütün bu özellikleri ile, usul-i cedidin öncüsü ve en önemli temsilcisi olmuştur.

c) Selanikli Mektepçiler

Usul-i cedid hareketinin yaygınlaşmasında, Selanikli mektepçilerin rolü de büyük olmuştur. Bunlar, gerek Selanik’te açtıkları gerekse Rumeli kaybedildikten sonra İstanbul’da açtıkları yeni mekteplerle usul-i cedidin yayılmasını sağlamışlardır. Selanikli mektepçiler, İsmail Hakkı Efendi, Şemsi Efendi, Halil Vehbi Efendi, Derviş Efendi ve Abdi Kamil Efendilerdir.

¹⁴⁴ O.Ergin, Türk Maarif Tarihi, s.460-461.; O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s.185.

¹⁴⁵ Muallim Cevdet, Selim Sabit Merhum Hakkında, s.361.

¹⁴⁶ Kilisli Muallim Rıfat, Mektep Hatıraları, s.1341.

¹⁴⁷ Kilisli Muallim Rıfat, Mektep Hatıraları, s.1345-1346.

Bu kişilerin değerli çalışmaları sonucu, Feyziyye, Terakki ve Feyziati (Boğaziçi) gibi liseler kurulmuştur. İsmail Hakkı Efendi, Türkçeyi ve Kur'an'ı kolay okutma amacı güden ve 15 kez basılan bir Elifba yazmıştır. O. Ergin'in belirttiğine göre; İsmail Hakkı Efendi, Aptal Osman Efendizade denilmekle meşhurdur. Bu zat, Şalom adında bir Yahudi hahamın mektebine devam ederek orada okumuş, Fransızca öğrenmiş, elde ettiği bu dil sayesinde bir çok eser okuyarak kendini geliştirmiştir. Ayrıca Türkçe eğitim- öğretimde bir inkılap yapmaya çalışmıştır. İsmail Hakkı Efendi , önce Selanik'te Suratlar Mahallesinde tek odalı bir mektepte bu usulü tatbik etmiş daha sonra Şemsi Efendi ile birleşerek Aktarönü mevkiinde başka bir mektep açmışlardır. Halil Vehbi ve Derviş Efendiler de onlarla birlikte çalışmışlardır.¹⁴⁸ Usul-i cedit mekteplerinin faydası görüldükçe, İsmail Hakkı ve Şemsi Efendinin etrafındaki insanlar ve eğitim çalışmaları artmaya başlamıştır. İsmail Hakkı Efendi, usul-i ceditin yaygınlaşması için gayret göstermiştir.¹⁴⁹

Mithat Paşa, Selaniğe geldiğinde bu okulları gezmiş ve bu okulların okutma ve öğretme usullerini beğenmiştir. Daha sonra Hafız Kerim adında birisinin bu okullara karşı yürüttüğü çalışmalar sonucu mektepler kapatılmıştır. Mithat Paşa'nın açılan mahkemede Şemsi Efendi ve arkadaşları lehine hakemliği sonucu, bu okullar yeniden açılmış ve orada gelişerek İstanbul'a gelmiştir. Daha sonra, İsmail Hakkı Efendi ile Şemsi Efendi ayrılmışlardır. İsmail Hakkı Efendi, Trabzonlu Rıza Beyle birleşerek, Halil Rıfat Paşanın valiliği zamanında yeni bir mektep açmıştır. Burada talebelerine Fransızca okutmaya başlamıştır.¹⁵⁰

Osman Şevki'nin bildirdiğine göre; II.Mahmud döneminde açılmaya başlayan ve Abdülmecid döneminde hızlanan rüşdiye açma çalışmaları sonucu Selanik'te de bir rüşdiye tesis edilmiştir. Yeni yeni dersler olmasına rağmen, burada da anlayış olarak ezber anlayışı hâlâ devam etmiştir. Şemsi Efendi fakir bir ailenin çocuğu olarak yetişmiştir. Okumaya ve araştırmaya meraklı birisidir. Yokluklar içerisinde rüşdiyeden başarı ile mezun olmuştur. rüşdiyeden çıktıktan sonra bir yandan çalışmış bir yandan da fakir çocuklara dersler vermiştir. Rüşdiyeden mezun olduğunun ikinci senesi Ayneruz rusumet kitabetine tayin edilerek Selanik'ten ayrılmıştır. Şemsi Efendi 1867 (1284) tarihinde on beş yaşlarında rüşdiyeden

¹⁴⁸ O.Ergin, Türk Maarif Tarihi, s.469.

¹⁴⁹ Osman Şevki, Yeni Usul Talim-i Kıraat, s.215.

mezun olmuştur. 1869- 1870 (1286-1278) tarihlerinde bu görevi yaptıktan sonra buradan 1871 (1288) tarihinde ayrılmıştır. O sene Selanik'e dönmüş ve yabancıların açmış oldukları özel bir okulda Türkçe öğretmenliği yapmıştır. Galip Pasinler'in anlattığına göre Şemsi Efendi, yirmi - yirmi bir yaşlarında İstanbul'da Darulmuallimin'de okumuştur. Oradan ayrıldıktan sonra, memleketine dönerek usul-i cedid üzere öğretim yapmak amacıyla okul açmıştır.¹⁵¹ Bu da, onun, usul-i cedidle ilgili görüşlerini İstanbul'dan almış olacağını akla getiriyor.

Şemsi Efendi öğrenciliğinden itibaren okullardaki öğretim usullerine eleştiride bulunmuş, öğretmenliği zamanında edindiği tecrübelerle okullardaki öğretim yöntemini değiştirmeyi düşünmüştür. Artık zihninde öteden beri olan yenileştirme düşüncesini tatbik etmeye karar vermiş ve 1872 (1289) de ilk defa olarak kendi başına, özel bir okul açmıştır. O, usul-i cedid üzere öğretim yapan okulların ilk kurucuları arasında yer almıştır.¹⁵² İlk defa açılan, Sabri Paşa caddesinde Çarşamba dergahı karşısındaki bu mektep, Selanik'teki ilk usul-i cedid mektebi olmuştur. Şemsi Efendi burada kendisinin düzenlediği levhalarda çocuklara okuma yazma öğretmiştir. Bu mektebe, daha sonra Abdi Kamil Efendiyi de almıştır. Şemsi Efendi daha sonra bu mektebi Şemsi Efendi mektebi olarak meşhur olan geniş bir mektebe taşımıştır. 1873 (1290) senesinde Selanik valisi olan Mithat Paşa, Şemsi efendinin usulünü beğenmiş ve ona iltifatta bulunmuştur. Mithat Paşa, hem Şemsi Efendiye yardım etmiş hem de onu taltif etmiştir. Şemsi Efendi kız çocuklarının eğitimi de düşünmüş ve kız kısmı açmıştır. Bu çalışmaların yedinci senesinde "Terakki Mektebi" ortaya çıkmıştır. Terakki mektebinin başarıları eğitimcileri harekete geçirmiş ve bir kaç sene sonra "Feyz-i Sıbyan" adıyla bir okul açmışlardır. "Feyziyye Mektebi"nin ilk hali bu olmuştur. Şemsi Efendi gibi eğitimcilerin sayesinde Selanik eğitim açısından diğer vilayetlere göre büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Şemsi Efendi, 1908 (1325) de Meşrutiyetin ilanından sonra Feyziyye mektebinin kız kısmı talebelerinin bir kısmı ile İstanbul'a gelmiş ve Padişahın iltifatına mazhar olmuştur.¹⁵³

¹⁵⁰ O.Ergin, a.g.e., s.470.

¹⁵¹ G. Pasinler, Meslek ve Vazife Aşığı Bir Maarifçi, s.9.

¹⁵² Y. Akyüz, Atatürk'ü Yetiştiren Öğretmenlerden Bir Kaçı, s.110.

¹⁵³ Osman Şevki, Yeni Usul Talim-i Kıraat, s.209- 217.

Atatürk'ün de öğretmeni olan Şemsi Efendi yeni yöntem ve ders araç gereçlerini, medreselilerin amansız düşmanlığına karşı koyarak başarı ile uygulamış ve çok iyi öğrenciler yetiştirmiştir.¹⁵⁴ Yaptığı çalışmalarda eleştirilere maruz kalmış, açtığı okulun sıra ve masaları kırılmıştır. Ancak, Şemsi Efendi yılmamış, çalışmalarına devam etmiştir.¹⁵⁵ Şemsi Efendi Rumeli bozgunundan sonra İstanbul'a gelerek Eyüp'te bir ev almış ve ömrünün sonuna kadar orada yaşamıştır. Selanik mektepçilerinden Halil Vehbi Efendi de İzmir'e yerleşmiştir. Şemsi Efendi, şubat 1916'da ölmüştür.¹⁵⁶

Şemsi Efendi bundan hayatını usul-i cedidin yaygınlaşması için çalışma yapmakla geçirmiştir. Yaptığı çalışmalarla usul-i cedit hareketi Selanik ve İstanbul'da yaygınlaşmıştır.

Şemsi Efendinin yanında bulunup o ve arkadaşlarından usul-i cedidi öğrenenlerden biri de Abdi Kamil Efendidir. Abdi Kamil Efendi 1857 (1273) tarihinde Selanik'te doğdu. Rüşdiye tahsilini bitirdikten sonra, bir müddet Selanik'te katiplik görevinde bulundu. 20-25 yaşlarında iken İstanbul'a gelerek öğretmenliğe başladı. Bu sahada gösterdiği gayret ve başarısıyla Münif Paşanın dikkatini çekti. Kendisine Süleymaniye taraflarında Taş Mektep adıyla bir mektep verildi, orada yeni usulü uygulamaya koydu. Abdi Kamil Efendinin bu okulunu, İstanbul'da usul-i cedit üzere açılan ilk numune ibtidai mektebi olarak değerlendirenler olmuştur. Ancak, Münif Paşanın nazırlığı sırasında Abdi Kamil Efendinin okul açtığı düşünülürse bu, en erken Münif paşanın I. Nazırlığında olabilir; yani 1877 yılı. Dolayısıyla Abdi kamil Efendinin açtığı okul ilk numune ibtidai değildir.¹⁵⁷ Süleymaniyedeki başarıları sonucu, mektebe rağbet arttı ve 1881 (1299) yılında Nadir Beyle birlikte vefada cami ile Atuf Efendi kütüphanesi arasındaki büyük konakta Şemsülmaarif adında özel bir okul açtı.¹⁵⁸ Daha sonra bu mektebi, Şehzadebaşı'nda Fevziye caddesinde Neşat Bey konağına naklederek yatılı ve gündüzlü bir okul haline getirdi. Nadir Bey sonradan ayrılarak "Numune-i Terakki" adında bir mektep kurdu. Böylece, İstanbul'da ikinci özel okul açıldı.

¹⁵⁴ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.183.

¹⁵⁵ Galip Pasinler, Meslek ve Vazife Aşığı Bir Maarifçi, s.9.

¹⁵⁶ Y. Akyüz, Atatürk'ü Yetiştiren Öğretmenlerden Bir Kaçı, s.111.

¹⁵⁷ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.182.

¹⁵⁸ N. Sakaoğlu, Osmanlı Eğitim Tarihi, s.86.

Abdi Kamil Efendi çok çalışmasının sonucu, hastalığa yakalanarak Şemsülmaarif'in idaresini kardeşi Ali Saip Beye bıraktı. Maarif nezaretince kendisine müfettişlik görevi verildi ve Abdi Kamil Efendi eğitimle ilgili bir çok işte görev aldı. Emekliye ayrılarak, 1926 senesi Kanun-ı evvelinde 72 yaşında vefat etti. Abdi Kamil Efendi, Mebde-i Kıraat adında bir alfabe , Tecvid, İlmihal, Kavaid-i Türkiye adında eserler yazdı. Çocuklara alfabeyi oyuncak ve eğlence tarzında öğretmek amacıyla dört köşe kesilmiş mukavva parçaları üzerine harfleri bastırarak bir Hurufat Kutusu oluşturdu.¹⁵⁹ Böylece o, gerek ders araç - gereçlerinde yaptığı yeniliklerle gerekse açtığı özel okullarla usul-i cedidin yaygınlaşması için değerli çalışmalar yaptı.

e) Diğerleri:

Usul-i cedit hareketi İstanbul'da başladıktan sonra, ülkenin bir çok yerinde gerek rüşdiyelerde gerekse açılan özel okullarda yayılmaya başladı. Bu hareketin yayılması için çalışanlardan, Mithat Paşa ile yazar Ahmet Mithat Efendiyi de zikretmek gerekir. İkincisi, 1873'ten itibaren Rodos'ta sürgün kaldığı üç yıl süresince okul açarak yeni yöntemlerle öğretim yaptı.¹⁶⁰ Mithat Paşa da Şemsi Efendiye yapmış olduğu çalışmalarda yardımcı oldu.

Münif Efendi (Paşa), usul-i cedidin yaygınlaşması için yaptığı faaliyetler ve Mecmua-i Fünun da yayınladığı yazısıyla dikkat çeker. Biz de, Münif Efendiyi usul-i cediti yaymaya çalışan kişiler arasında incelemeyi uygun gördük. Münif Efendi, 1824 yılında doğdu. Mısır, Antep ve Şam'da eğitim gördükten sonra, Berlin Üniversitesini bitirdi. Çeşitli kademelerde devlet memurluğu yanısıra, 1877 yılında 9 ay, 1878 yılından itibaren 2 sene 2 ay ve 1885-1891 yılları arasında 6 yıl Maarif Nazırlığı yaptı. 1894 yılında da vefat etti. Münif Paşa, Darulmuallimata Usul-i Tedris ve Terbiye dersinin konulması için Ayşe Sıdika Hanım ve Selim Sabit Efendi ile birlikte çaba sarf etti. Münif Efendinin eğitimle ilgili faaliyetlerinde, özellikle Almanya'da bulunmasının ve oradaki tecrübelerinin etkisi büyük oldu.

¹⁵⁹ O.Ergin, Türk Maarif Tarihi, s.470-471.; Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi , s.182.

¹⁶⁰ Y. Akyüz, a.g.e., s.183.

Münif Efendi, Mecmua-i Fünun adlı derginin beşinci sayısında “Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan” adında bir yazı yayınladı (1862). Tanpınar’a göre, bu yazı modern pedagojiye dair ilk tecrübe olmuştur.¹⁶¹ Münif Efendiye göre, bir kimsenin ilim tahsil edip başarılı olabilmesi için, öncelikle cahilliğini kabul etmesi gerekir. Ona göre, insan, bedeni ihtiyaçlarını gidermesinin yanı sıra ruhi ihtiyaçlarını gidermekle de mesuldür. Sanayileşmede ilim ve fennin rolüne dikkat çeker. İnsanları ihtiyaçları zamanla değişmektedir. Öyleyse yeni nesli zamanın şartlarına uygun bir şekilde yetiştirmelidir. Oysa kendi zamanında, çocukların papağan gibi ezberci bir şekilde yetiştirilmeleri söz konusudur. Okullardaki mevcut öğretim metodları, çocuğun içinde bulunduğu zihni gelişim çağına uygun değildir. Mevcut mekteplerde öğretmenlerin “öğrettim” diye övündüğü şeyler, öğrencinin ne olduğunu ve ne okuduğunu bilmeyerek yalnız “tuti” (papağan) gibi ezberlediği bilgiler ve kurallardan ibarettir. O, öğretmenlerin yetersizliklerine dikkat çekerek, usul-i cedid üzere öğretmenlerin yetiştirilmesi gereğini vurgular. Okulların ıslahında öğretmenlerin ehliyetli olmalarının yanı sıra, öğretim yöntemlerinin de değiştirilmesi gerektiğini belirtir.¹⁶²

Münif Paşa, nazırlığı sırasında sıbyan mektepleri üzerinde durmuştur. İptidai mekteplerinde uygulanan usul-i cedidi, diğer sıbyan mekteplerine de yaymak için çalışmalar yapmıştır. Bu hususta “Elifba-yı Osmanî” için kendi nezaretinde bir encümen kurmuştur.¹⁶³ Böylece o, hem yapmış olduğu çalışmalarla hem de yayınlamış olduğu yazılarla usul-i cedidin yaygınlaşması için çaba göstermiştir.

Aristokli Efendi, Darulfünunda eğitim derslerinin konulması için çabaladı, idareci ve öğretmen olarak bir çok görevde bulundu. Aristokli Efendi; tüccar Dimitragi Efendinin oğludur. Fener mektebinde eğitim gördükten sonra, bazı ailelerin çocuklarına kendi evlerinde özel ders verdi. 1869 (1286) yılında Meclis-i Maarif azası oldu, Mekteb-i Mülkiyede Etnografya, “Tavsif-i Akvam” dersi verdi ve Darulfünunda öğretmenlik yaptı. Daha sonra, Mekatib-i Aliye müdürlüğü ve Sanayi-i Nefise mektebinde öğretmenlik görevinde bulundu. 1892 (1309) tarihinde vefat etti.¹⁶⁴

¹⁶¹ A. H. Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s.182.

¹⁶² A. Akın, Münif Efendinin “Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan” Adlı Makalesi Hakkında Bir Çalışma, s.523-525.

¹⁶³ O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s.175.

¹⁶⁴ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.111.

Aristokli Efendi, çeşitli idari görevler ve öğretmenlikler yanısıra, eğitim teorisi üzerinde de durdu ve eser yazdı. Meclis-i Maarif Azası Sami Efendi, Aristokli Efendinin eserini tercüme etmiş ve kitaba kendi değerlendirmeleri yanısıra başka kitaplardan da bilgiler eklemiştir.¹⁶⁵ Biz, Aristokli Efendini görüşlerini genel hatları ile bu kitaba dayanarak vermeye çalıştık.

Samî Efendinin İlm-i Terbiye-i Etfal adlı eseri, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde : Nazari ve Ameli Pedagojiden bahsedilerek, pedagoji kelimesinin anlamı, tarifi ve gayesi üzerinde durulur. Pedagojinin, bir çocuk eğitimi bilimi (ilm-i terbiye-i etfal) olduğu belirtilir. Bu ilmin konusu ise şöyle açıklanır: her konuda çocukların hem şahsiyetleriyle ilgili prensipleri, hem de genel ve özel olsun kendilerinin içinde bulundukları duruma uygun şekilde gelişmelerine yardım etmektir. Başka bir deyişle, her çocuğu, hayatında içinde bulunduğu durum ne ise onu mümkün olduğu derecede iyi bir şekilde yerine getirecek bir duruma getirmektir. Yani, maddi ve manevi bir insan olacak hale getirmektir.¹⁶⁶ Eserde, öğretmenin nitelikleri ve öğretmenlik şartları belirtilir. Ayrıca, okul dışında öğretmenin dikkat etmesi gereken özelliklerden bahsedilir. Böylece, öğretmenin sadece okulda öğretmen olmadığı dışarıda da davranışlarına dikkat etmesi gerektiğine işaret edilir. Öğretmenin okul idaresinde, öğrencilere karşı sevgiyle yaklaşması, metin ve sabırlı olması gerektiği belirtilir. Öğretmenin gayretli ve düzenli olmasına dikkat çekilir. Öğretmenin dersine hazırlanması ve dersi öğrencinin ilgisini çekecek şekilde düzenlemesi gerektiği belirtilir.

İkinci bölümde; eğitimin ikili bir tasnifi yapılır: terbiye-i bedeniyye, terbiye-i ruhiyye veya terbiye-i maneviyye. Terbiye-i bedeniyye'nin önemi ve konusu hakkında bilgiler verildikten sonra terbiye-i maneviyye'ye geçilir. Burada da, insanda bulunan melekeler ve bunların terbiyesinden bahsedilir. Kitabın sonu, ameli terbiyeye aittir. Mükafat, ceza, ceza çeşitleri ve ödüller hakkında bilgi verilir. Yazar, mükafat olarak: medih ve sena, aferin varakaları ile tahsinnameye, şeref levhasına isim yazılması, kitap ve hediyelere taraftardır. Bedeni cezaya, hatta aç bırakmak, ayakta durdurmak gibi ıstırap ve mahrumiyeti gerektiren cezalara taraftar değildir. Bunun yerine seyrek olarak ve derece derece verilmek şartıyla şu cezaları önerir: ihtar ve tevbih, aferinin geri alınması, bir ismi şeref levhasından

¹⁶⁵ Sami, İlm-i Terbiye-i Etfal ; N. Atuf, Türkiye Maarif Tarihi, s.167.

¹⁶⁶ Sami, İlm-i Terbiye-i Etfal, s.5.

silme, yazı cezası vererek bekletmek, belirli bir süre ya da sürekli olarak okuldan uzaklaştırma.¹⁶⁷

Usul-i cedidin yaygılaşması için çalışanlar arasında, Darulmuallimatta eğitim dersleri koyduran ve bu dersleri okutan Ayşe Sıdika Hanımı da saymak gerekir. O, Selim Sabit Efendi ile beraber Darulmuallimatta eğitim derslerini koydurmaya çalışmış ve eğitim alanında yeni bir anlayış getirmiştir. Her ne kadar araştırmamız için belirlediğimiz Tanzimat Döneminde faaliyette bulunmamış olsa da, daha sonra yaptığı çalışmalarla Tanzimat döneminde başlayan usul-i cedidin temsilcileri ve uygulayıcılarından olmuştur. Ayşe Sıdika Hanımın doğum tarihi hakkında bir bilgimiz yoktur. 1903 yılında vefat etmiştir. Ulemadan Mustafa Efendinin kızı ve Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın hanımıdır.

Ayşe Sıdika Hanım Türk Eğitim Tarihinde ilk kadın eğitimci olarak bilinir. Zeki ve çalışkan biri olarak tanınır. Darulmuallimata Coğrafya, Ahlak ve El İşleri öğretmeni olarak tayin edilmiştir. Darulmuallimata eğitim dersleri konması için çalışmalar yapmıştır. Selim Sabit Efendi ve Münif Paşanın da yardımları sonucu, Darulmuallimatın 1890 yılında yapılan programına “Usul-i talim ve Tedris” dersi koydurmuştur. Bu dersi okutmak üzere, Ayşe Sıdika Hanım görevlendirilmiştir.

Ayşe Sıdika Hanım, Darulmuallimatta okutacağı bir ders kitabının eksikliğini görerek, kendi düşünceleri ve tecrübelerinin yanısıra yabancı kaynaklardan da yararlanarak bir kitap yazmıştır.¹⁶⁸ “Usul-i Talim ve Terbiye Dersleri” adını taşıyan bu eser, 1897 (1313) yılında basılmıştır. Ayşe Sıdika Hanım, medenileşmenin ölçüsünün kadınların eğitim derecesi ile ölçülebileceğini savunur. Kadınların eğitim seviyesinin, toplumun gelişmesi ve eğitimiyle sıkı ilişki içinde bulunduğunu söyler. Talim ve terbiyenin daha çok uygulamalı bir fen olduğunu ve bu noktadan bir sanat olduğunu, eğitimde başarıya ulaşabilmek için öğretmenin nazari bilgiye de sahip olması gerektiğini belirtir.¹⁶⁹ Eğitimin konusunun, insan olduğunu ve eğitimin öneminin de buradan kaynaklandığını savunur. Talim ve Terbiye Dersleri adlı eserde, eğitim - öğretimin mahiyeti ve amacı belirtilir. Eğitim- öğretimin konusu olan insan hakkında bilgi verilir. Mürebbinin özellikleri ve çocuk terbiyesinde dikkat edeceği hususlar

¹⁶⁷ N. Atuf, Türkiye Maarif Tarihi, s.168.

¹⁶⁸ O. Ergin, Türk Maarif Tarihi, s.676.; H.A. Koçer, Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, s.151-152 Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s. 185.

sıralanır. İnsanın bedenlen sağlıklı olmasına dikkat çekilerek, cismani terbiyeden ve dikkat edilecek hususlardan bahsedilir. Fikri terbiyenin ne olduğu ve nasıl yapılması gerektiği üzerinde durulur. İnsanın melekeleri sayılarak, bunların terbiyesi hakkında bilgi verilir. Ayrıca, ahlak terbiyesinin ne olduğu belirtilerek vicdan ve irade hakkında açıklamalar yapılır. Mesuliyet kavramının ahlakla ve ahlak terbiyesiyle bağlantısı kuruluyor ve vazifeler sıralanır. Çocukların hisleri ve bunların terbiyesinin nasıl olacağı belirtilerek, çocuklar arasındaki farklara dikkat çekilir. Yazar, kitabını o gün için yaygın olan eğitimin üçlü tasnifini - cismani terbiye, fikri terbiye, ahlaki terbiye- esas alarak ortaya koyar.¹⁷⁰ Görülüyor ki, Ayşe Sıdika Hanım 19.yüzyılda Batı'da oldukça yaygınlık kazanan, "eğitim insanı bedeni, zihni ve ahlaki yönden geliştirmektedir" şeklindeki görüşü benimsemiştir.¹⁷¹ O, yaptığı çalışmalarla usul-i cedit hareketinin yaygınlaşmasına çalışan ilk kadın eğitimcimizdir.

¹⁶⁹ A. Sıdika, Usul-i Talim ve Terbiye Dersleri, s. 9-10.

¹⁷⁰ A. Sıdika, Usul-i Talim ve Terbiye Dersleri.; N. Atuf, a.g.e., s.166.

¹⁷¹ O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s.185.

II. BÖLÜM

SIBYAN VE RÜŞDİYE MEKTEPLERİNDE USUL-İ CEDİD HAREKETİ

A- SIBYAN MEKTEPLERİNDE USUL-İ CEDİD ÇALIŞMALARI

a- Sıbyan Mekteplerini Islah Çalışmaları ve İptidai Mekteplerin Açılması

Çocuklara temel bilgilerin öğretilmesi ve içinde yaşadığı topluma uyum sağlaması yönündeki eğitim çalışmaları tarih boyunca yapılagelmıştır. Çocukların eğitilmesi önceleri ailelerde olmuştur. Daha sonraları açılan okullarla kurumsallaşmıştır. Okullar ailede başlayan eğitim- öğretim faaliyetini devam ettirmişlerdir. Aileler ve okullar toplumun değerlerini genç nesillere aktarma işini yapmışlardır.

İslam dini ortaya çıktığında Araplar arasında sözlü bir kültür hakimdi. Okuma - yazma oranı düşüktü. Bununla birlikte çocuklara temel bilgilerin öğretildiği okullar kurulmuştu. Bunlar, “okuma- yazma öğretilen yer” anlamına gelen kütüplardı.¹⁷² Okuma- yazma öğretimiyle uğraşan kütüpları, İslamiyetten önce kurulmuş ve İslamiyetin yayılmaya başladığı yıllarda da eğitim - öğretime devam etmişti.¹⁷³

İslam dinin ortaya çıkışı ile birlikte, dinin öğretimi ve insanlara anlatılması gündeme gelmiştir. İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'in ve temel bilgilerin öğretilmesi için kütüpları açılmıştır. Kur'an öğreten kütüplarıyla, okuma - yazma öğreten kütüpları ayrı olmuştur. A. Çelebi'ye göre, Kur'an öğreten kütüpları daha sonra ortaya çıkmıştır.¹⁷⁴ Bu kütüpları programı Kur'an-ı Kerim üzerine bina edildiği için, Kur'an hafızlarının mevcudiyetine bağlı olmuş ve İslamiyetin ilk yıllarında tesis edilememişlerdir. İslamiyetin ilk yıllarında bu tür mektepler henüz ortaya çıkmamıştır. İslam dininin yayılması ile birlikte açılmaya başlamışlardır.¹⁷⁵

Kur'an öğreten kütüpları daha sonra kurulmasına rağmen, okuma - yazma öğretilen kütüpları olmuştur. Okuma - yazma öğretilen kütüplarıyla, Kur'an öğretilen kütüpları uzun

¹⁷² A. Çelebi, İslam'da Eğitim - Öğretim Tarihi, s.38.

¹⁷³ M. Dağ - H. R. Öymen, İslam Eğitim Tarihi, s.65.

¹⁷⁴ A. Çelebi, a.g.e., s.39.

¹⁷⁵ A. Çelebi, a.g.e., s.40-41.

süre birbirlerinden ayrı olmuştur. Ancak daha sonra, bu mektepler birleşmiş ve Müslüman ülkelerde eğitim - öğretime devam etmişlerdir. Abbasiler devrinde kütüphaneler, İslam dünyasının hemen her köşesine yayılmış ve yaygın bir eğitim- öğretim kurumu olmuşlardır.¹⁷⁶

Çocuklara temel bilgilerin öğretildiği okullar, İslam ülkelerinde kütüphane ismiyle yaygınlaşmıştır. Bununla birlikte, çocuklara temel bilgilerin öğretildiği okulların ismi, bölgelere göre değişebilmiştir. Selçuklular ve Osmanlılarda “kütüphane” ismi yerine, “sıbyan mektebi” ismi kullanılmıştır. İsim farklı olmakla birlikte sıbyan mektepleri, kütüphanelerin geleneğinden gelmişlerdir.¹⁷⁷

Selçukluların Anadolu’da yerleşmeleri ile sıbyan mektepleri burada yaygınlaştı. Osmanlı Devleti, sıbyan mekteplerini Anadolu- Selçuklu kültüründen devraldı.¹⁷⁸ Osmanlı Devletinde sıbyan mektepleri yaygınlaştı ve çeşitli isimler aldı. Bu okullara, “ Mektep, Mektephane, Mekteb-i Sıbyan, Darussıbyan, Daruttalim, Darulilm, Muallimhane, her mahallede bulunduğu için Mahalle Mektebi, çoğunlukla taştan inşa edildikleri için Taş Mektep” gibi isimler verildi. ¹⁷⁹ Resmi vesikalarda, halk arasında ve kültürden bahseden eserlerde çoğunlukla “Sıbyan Mektebi” ismi kullanıldı.¹⁸⁰

Osmanlı Devletinde çocukların eğitim - öğretimleri ailelerin sorumluluğunda idi. Dolayısıyla okulların kurulması ve öğretmenlerin ücretlerinin verilmesi halka (ailelere) aitti. Eğitim - öğretim yerlerini aileler kuruyordu.¹⁸¹ Bu çerçevede sıbyan mektepleri, Osmanlı Devletinde köylere kadar yaygınlaşan bir eğitim - öğretim kurumu oldu. Padişahlar, zenginler ve diğer hayır sahipleri tarafından bir çok sıbyan mektebi tesis edildi.¹⁸² Bu okulların hayır niyetiyle inşa edilmesi İslam dinin eğitime yaklaşımıyla yakından ilgili idi. Sıbyan mektebini kuranlar, bir vakıf oluşturuyorlar ve okulun masraflarını, görevlilerini, vakfın kuruluş amacını belirliyorlardı. Sıbyan mekteplerinin sadece ekonomik yönleri değil, idare vb. yönleri de vakfın kuruluşu ile birlikte tespit ediliyordu. Bu durum sıbyan mekteplerinde gerek idari,

¹⁷⁶ M. Dağ - H.R. Öymen, İslam Eğitim Tarihi, s.70.

¹⁷⁷ H. R. Öymen, İslamiyette Eğitim ve Öğretim Hareketleri, s.64.

¹⁷⁸ Ö. Aksoy, Osmanlı Devri Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme, s.19-20.

¹⁷⁹ O. Ergin, Türk Maarif Tarihi, s.83; F.R. Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s. 6.

¹⁸⁰ İ. Kara - A. Birinci, Mahalle Mektebi Hatıraları, s.11.

¹⁸¹ Y. Akyüz, Öğretmenlerin Toplumsal , s.30; M.Ş. Aydın, Din Ders,i Öğretmenlerinin Pedagojik Formasyonları, s.13.

¹⁸² F.R. Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s. 6.

gerek ekonomik olarak bir geleneğin oluşmasını sağladı. Ancak oluşan bu gelenek genel hatları ile oluştu. Teferruatta, sıbyan mektepleri öğrenciye sağladığı imkanlarda, vakfin ve ailelerin ekonomik durumuna göre farklılaşıyordu. Bir vakıf kurulduktan sonra, daha sonra onun devamını sağlayacak ekonomik kaynaklar da çoğu kez temin ediliyordu. Vakfiyelerde okulda kimlerin okuyacağı, görev yapacak kişiler ve ücretleri, çocuklara verilecek yiyecek ve giyeceklerin miktarı, ana hatları ile okulun programı belirtiliyordu. Padişah ve valide sultanlar tarafından kurulan vakıflarda, öğrencilere imareten yemek de veriliyordu.¹⁸³

Sıbyan mektepleri küçük çocuklara mahsus olmak üzere, mahalle cami veya mescitlerin yanında, mahalle aralarında ve genellikle köşe başlarında sıbyan mektepleri inşa ediliyordu. İnşa edilen bu mektepler, bir külliye veya camiye bitişik olarak inşa edildiği gibi tek başlarına da inşa edilebiliyorlardı. Külliyelerin bitişğine inşa edilenler, külliyelerin dış köşelerine yerleştirilerek çocukların oyun ve gürültüleri ile külliyenin diğer parçaları olan cami, medrese, kütüphane gibi yapılarıdaki gerekli sükunet devam ettiriliyordu. Bu durum, külliyeadaki huzuru devam ettirdiği gibi, çocuğun içinde yaşadığı mahalle ile ilişkilerini devam ettirerek günlük hayatla iç içe olmasını sağlıyordu. Böylece çocuk, okula gidiyor ama, mahalle ortamından ayrılmıyordu.¹⁸⁴

Sıbyan mektepleri bir veya iki katlı, bir ya da iki derslikli olarak inşa ediliyordu. Bu okullar devirlerine göre, kubbeli veya tonozlu idi. Tamamen ahşap veya yarı kargir olanları da vardı.¹⁸⁵ Sıbyan mektepleri genellikle iki katlı yapılarıydı. Bu yapıların iki katlı olması çocukları rutubetten koruduğu gibi, onlara kendi evlerini andırıyordu. Bu durum, çocukların okula alışmalarını kolaylaştırıyordu. Zira, Osmanlılar evlerini genellikle iki katlı olarak inşa ediyor ve ikinci katta yaşamlarını sürdürüyorlardı. Bu iki yapı türünün planlanmasındaki anlayış benzerliği, dört beş yaşındaki bir çocuğun aile çevresinden okul çevresine geçişinde ona yardımcı oluyordu. Ayrıca sıbyan mektepleri, ölçülerinde çocuk ölçeğine yaklaşma çabası sezilen eğitim kurumlarıydı.¹⁸⁶

¹⁸³ C.Y. Bilim, Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma, s.x.

¹⁸⁴ Ö. Aksoy, Osmanlı Devri Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme, s. 149-150, 153,

¹⁸⁵ A. T. Kut, İstanbul Sıbyan Mektepleriyle İlgili Bir Vesika, s.56; Kilisli Muallim Rıfat. Mektep Hatırları, s. 1358.

¹⁸⁶ Ö. Aksoy, a.g.e., s. 157-158.

Çocuk, okuma çağına gelince hangi mektebe verileceği kararlaştırılarak mektep hocası ile görüşülürdü.¹⁸⁷ Genellikle mahallenin mektebi tercih edilirdi. Mektebe kayıt zamanı belli olmadığından senenin hangi gününde olursa olsun çocuğun mektebe başlatılması söz konusu idi. Ancak bunda da, bir rast gelelikten ziyade gelenekleşmiş günler ve aylar vardı. Mektebe başlayan çocuğun ve ailesinin ekonomik durumuna göre, sade veya gösterişli bir törenle çocuk okula başlardı. Bu törene, “Bed-i Besmele Cemiyeti” ya da halka arasında “Amin Alayı” denilirdi.¹⁸⁸

Sıbyan mektebinde tatiller de gelenekselleşmişti. Perşembe öğleden sonra ile Cuma günleri tatil olurdu. Ayrıca, okul bayram günlerinde de tatil edilirdi.¹⁸⁹ Okulun günde iki “uzadı” yani geçici tatili olurdu.¹⁹⁰

Sıbyan mekteplerinde belirli bir öğretim süresinden ziyade, temel bilgileri çocukların öğrenmiş olmaları esas alınırdı. Bunun yanı sıra, temel bilgileri aldıktan sonra hafızlığa çalışmak isteyen çocuklar okula devam edebilirlerdi.¹⁹¹ Çocuklar, mahalle mektebinde veya hayır sahipleri tarafından inşa edilen “Dar-u! Kurra” larda hafızlık yaparlardı. Mahalle mektebinin hocası, hafızlığa çalıştıracak ehliyetle ise isteyen öğrenciler, mahalle mektebinde hafızlığa çalışırlardı. Dar-ul Kurralar, güzel kargir binalar şeklinde yapılmış; ayrıca hafız çıkanların cemiyetlerinde sarf edilmek üzere vakıflar kurulmuştu. Burada, Kurra Efendilerin yanı sıra, Reisülkurra ve Bevvab gibi görevliler bulunurdu. Bu kişilerin maaş ve vazifeleri vakıf tarafından belirlenirdi.¹⁹² Çocukların hafız olmaları, aileleri için bir övünç vesilesi idi. Bununla birlikte genel olarak, sıbyan mekteplerinde eğitim - öğretim dört yıl idi.

Osmanlı Devletinin hemen her köşesine yayılan sıbyan mekteplerinin sayıları hakkında kesin bir bilgi yoktur.¹⁹³ Bununla birlikte, hayır sahiplerinin de katkılarıyla Devletin bir çok yerinde sıbyan mekteplerinin tesis edildiği bir gerçektir. Osmanlı Devletindeki idari ve ilmi bozulmalar, ülkenin pek çok köşesine yayılmış olan sıbyan mekteplerindeki eğitim -

¹⁸⁷ İ. Kara - A. Birinci, Mahalle Mektebi Hatıraları, s.59; B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.59.

¹⁸⁸ İ. Kara - A. Birinci, Mahalle Mektebi Hatıraları, s.83; O. Ergin, Türk Maarif Tarihi, s.91; A. Rasim, Falaka, s.15.

¹⁸⁹ M. Dağ - H.R. Öymen, İslam Eğitim Tarihi, s.170-172.

¹⁹⁰ İ. Kara - A. Birinci, a.g.e, s.164-165.

¹⁹¹ F.R. Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s.7.

¹⁹² İ. Kara - A. Birinci, a.g.e., s.173.

¹⁹³ A.T. Kut, İstanbul Sıbyan Mektepleriyle İlgili Bir Vesika, s.56.

öğretimi etkiledi. Vakıf sistemindeki bozulmalar, sıbyan mekteplerini olumsuz etkiledi. Vakıfları kuran zenginlerin bir kısmı, vakıfları kendi aile menfaatlerini korumak için kullandı. ¹⁹⁴ Sıbyan mektepleri kuruldukları vakfın şartlarına göre idare edilmemeye başladı. Ayrıca, yıllar önce hazırlanan vakfiyeler, değişen hayat şartlarına ayak uyduramaz hale geldi. ¹⁹⁵ Devletin bir çok kurumu gibi kontrolsüz kalan vakıf kurumunun sıbyan mekteplerini yaşatacak mali kaynakları kaybetmiş olması, bu mekteplerinin bozulmasına yol açan etkenlerden oldu. ¹⁹⁶ Aileler çocuklarını sıbyan mekteplerine göndermez oldular. Devlettaki gerileme ve iktisadi durum da bunu destekledi.

II. Mahmud dönemine gelindiğinde, çocukların eğitimine dikkat çekilmeye başlandı. Rafet; “ maarif hayatını daha doğrusu maarif duygularının” bu dönemde başladığını ifade eder. ¹⁹⁷ 1824 yılında, ilköğretim zorunluluğu ile ilgili bir ferman çıkarıldı. Y. Akyüz’ün belirttiğine göre, her ne kadar “ daha önceki dönemlerde de okuma yazmanın gereği üzerinde durulan fermanlar çıkarılmışsa da, 1824 fermanı bu konuyu geniş olarak ele aldığı için zorunluluğu getiren ilk belge olarak kabul edilmektedir”. ¹⁹⁸ Böylece, 1824 fermanı ile ilköğretim mecburiyeti için ilk adım atılmış oldu. ¹⁹⁹

1824 yılında çıkartılan fermanla, iktisadi sebepler dolayısıyla çocukların din bilgisi öğrenmesi için bir müddetten beri ilkokullara gönderilmediğinden şikayetle şöyle deniliyor: “ ...cümleye malumdur ki, ümmet-i Muhammeddenim diyen kaffe-i ehl-i İslama göre ibtidai şerait-i İslamiyeyi ve akaid-i diniyyesini öğrenip bilmek badehu iktisab-ı maişet için gangi dirliğe süluk edecek ise etmek... bir zamandan beri ekseri nas analarının ve babalarının seyyiesi olarak kendileri kaldıkları misillü evlatlarının cahil kalmasını düşünmeyerek....akçe kazanmak daiyesine düşerek çocukları beş altı yaşına vardığı gibi mektepten alıp ehl-i hiref yanına şakirtliğe verdiklerinden o mekule (çeşit) sıbyanlar küçükken cehaletle büyüyüp sonra dahi okuyup öğrenmekliğe heves etmediklerine binaen vizr ve veballeri ana babalarının boynuna olupfımabagd herkes evladını mürahik derecesine varmadıkça ve ilmi hal ve

¹⁹⁴ B. Kodaman - A. Saydam, Tanzimat Devri Eğitim Sistemi, s.475.

¹⁹⁵ B. Kodaman, Abdülhamit devri Eğitim Sistemi, s.58.

¹⁹⁶ Ö. Aksoy, Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme, s. 194.

¹⁹⁷ Rafet, Türkiye’de İbtidai Maarif, s.38.

¹⁹⁸ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.131.

¹⁹⁹ F.R. Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s.38.

şerait-i islamiyesini layıkıyla talim etmedikçe mektepten alınıp ustaya vermemek,....”²⁰⁰ Fermandan anlaşıldığına göre, bu yıllarda haklın maddi durumu kötüdür. Bu yüzden anne - babalar çocuklarını temel din bilgilerini almaları için okula göndermemektedirler.²⁰¹ Ferman, bu durumun önüne geçilmek amacıyla çıkarılmıştır. Ancak, halkın iktisadi durumuna çare bulunmaksızın, çocukların okula gönderilmesi isteniyor. Bu da, problemin çözümü yolunda gerekli adımların atılmadığını gösteriyor. Çünkü, halkın çocuklarını okula göndermeme gerekçelerini ortadan kaldırmaya yönelik bir çalışmadan söz edilmiyor. Bununla birlikte o dönemde halkın sıbyan mekteplerine yaklaşımını göstermesi bakımından ferman kayda değerdir.

Sıbyan mekteplerine yönelik olarak yapılan bu çalışma, İstanbul’a münhasır kaldı²⁰² ve uzun yıllar uygulanamadı.²⁰³ O dönemde Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile ilgili uğraşlar, Rus ve Mısır savaşları da bu duruma etki etti.²⁰⁴ Bununla birlikte çıkartılan bu fermanla, ilköğretim mecburiyetine yönelik ilk adım atılmış oldu.²⁰⁵

1824 yılında çıkartılan bu fermandan sonra, 1838 yılına kadar sıbyan mekteplerine yönelik yapılan bir çalışma görülüyor. II. Mahmud döneminde oluşturulan Meclis-i Umur-ı Nafia, 1838 yılında sıbyan mektepleriyle ilgili bir ıslahat projesi hazırlıyor ve padişaha sunuyor. Hazırlana layihada, eğitim ve ilmin “...efrad-ı iname sermaye-i iz ve saadet ve medar-ı mübahat ve mefharet ve her halde menba-ı servet ve gına ..”olduğunun akli ve nakli delillerle sabit ve mevcut olduğu belirtiliyor. Ayrıca sanayi ve sanatın ilimle meydana geldiği, din ilimlerinin ahirette kurtuluşa vesile olduğu fen ilimlerinin de insanlığı kemaline sebep olacağı ifade ediliyor. Fazlaca para harcanarak açılan harbiye, bahriye, hendese ve tıp fenlerine mahsus bir çok okulun istenilen başarıyı gösteremediği belirtiliyor. Bu okullara alınan öğrencilerin, gerekli temel bilgilere sahip olmadıkları, yazı yazamadıkları ve doğrudan doğruya Türkçe bir kitabı okuyamadıklarına dikkat çekiliyor. Bu sebeple, yeni açılan okullara gelen öğrencilerin Arapça, Farsça, Fransızca ve okulun branşına uygun ilk bilgileri öğrenemedikleri ifade ediliyor. Öğrencilerin bu durumda olmalarına sebep olarak da, sıbyan

²⁰⁰ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.1-3.

²⁰¹ Mahmud Cevad, a.g.e., s.3.

²⁰² N. Atuf, Türkiye Maarif tarihi, s.58.

²⁰³ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.5.

²⁰⁴ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.132.

mekteplerindeki karışıklık ve usulsüzlük gösteriliyor. Anne babaların cahilliğine ve bunun sonucu çocuklarını okula göndermeyenlerin varlığına dikkat çekiliyor. Layihada, sıbyan mekteplerindeki bozulmaya işaret edilerek, sıbyan mekteplerinin gerektiği gibi kontrol edilemediğinden, öğretmenlerin kendi bildikleri gibi çocukları okuttuklarından şikayet ediliyor. Çocukların vakitlerinin “bir kuru gürültü ile geçmekte” olduğu ifade ediliyor. Ayrıca, anne babaların çocuklarını beş- altı yaşlarında okula verip henüz bir şey tahsil etmeksizin okuldan alıp sanata verdiklerinden, bazı fakir ailelerin ise çocuklarını okula vermedikleri için vakitlerinin boşa geçtiğinden yakınıyor. Okul okumaksızın sanata verilen bir çocuğun, o sanatı iyice öğrense bile amelen (pratik) öğrendikleri ile kalacağı ve asla ilerleyemeyeceği; cehaleti sebebiyle de o kişinin, elde ettiği nimetin değerini bilemeyeceği gibi kendine ve milletine faydası olmayacağı belirtiliyor.²⁰⁶

Bu layiha ile ilim ve eğitim, ilerlemenin dayanağı olarak gösteriliyor ve eğitimin ülke kalkınmasındaki yeri vurgulanıyor. O dönemde Osmanlı Devletinin durumu düşünüldüğünde, sanatta da ilerlemenin eğitimle olacağının belirtilmesi kayda değerdir. Ayrıca fermanda sıbyan mekteplerinde yürütülen eğitim - öğretim faaliyetlerindeki olumsuzluklar sıralanıyor. Sıralanan bu olumsuzlukların, yeni açılan okullara nasıl yansıdığı ve buraları olumsuz etkilediği fark ediliyor. Böylece ülkenin pek çok yerinde bulunan sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesi düşüncesi dile getiriliyor. Dile getirilen ıslahat düşüncesi, o dönem sıbyan mekteplerindeki ıslahat çalışmalarının temelini oluşturur. Sıbyan mekteplerindeki gerek eğitim- öğretim gerekse öğretmen kalitesine yönelik tespitler Tanzimat dönemi boyunca yapılan ıslahatların odak noktalarını oluşturur. Bu layihada belirtilen tespitlerden yola çıkılarak ıslahatlar yapılır.

Sıbyan mektebini bitirenlerin, yeni açılan okullardaki eğitim - öğretime ayak uyduramadıklarının belirtilmesi; vakitlerinin çoğunu kuru gürültü ile geçirdiklerinin ; doğrudan doğruya Türkçe bir kitabı okuyamadıklarının gözlenmesi, o dönem sıbyan mekteplerine yöneltilen eleştirilerin çerçevesini oluşturur. Sıbyan mekteplerine yapılan eleştiriler, o günkü, eğitim - öğretimin düzeyini gösterirken, özlemi çekilen ilkokulun

²⁰⁵ B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.59; F.R. Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s.38.

²⁰⁶ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.6-9; A. Berker, Türkiyede İlk Öğretim, s.9-10.

işaretlerini de veriyor. Sıbyan mekteplerinin olumsuzluklarına yönelik eleştiriler ve düşünceler “usul-i cedid” düşüncesinin ilk kıvılcımlarıdır. Daha sonra bu düşünce, gelişecek ve “usul-i cedid hareketi” denilen çalışmalar bütünü oluşturacaktır.

Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali’de, Meclis-i Umur-ı Nafia tarafından hazırlanan layiha, müzakere edildi. Burada hazırlanan ihtar müzekkiresinde elifba öğretimi, sınıfların oluşturulması konuları tartışıldı. Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye’nin arzında ise çocukların boş yere vakitlerinin zayi olmaması ve kısa sürede eğitilmiş insanların yetiştirilmesinin faydası üzerinde duruldu.²⁰⁷ Meclis-i Umur-ı Nafia’nın teklifleri, bir kaç hatim okumakla çocukların üst sınıfa gidemeyeceği ve sınıflara ayırarak ders yapmakla alfabenin öğretilmeyeceği gerekçesiyle kabul edilmedi.²⁰⁸ Bu yıllarda artık, kısa sürede ve etkin eğitim gündeme geldi. Çocukların, ilkokuldan sonra gidecekleri okullar için yetiştirilmeleri istendi. Çocukların vakitlerini okulda boşa geçirmelerine dikkat çekilmeye başlandı. Kısa sürede ve etkin bir eğitimin hedeflenmesi yönünde düşünceler ortaya atıldı. Bu düşünceler mahalle mekteplerinin üzerinde okullar açılmasına ve mahalle mekteplerindeki elifba öğretimiyle ilgili çalışmaların başlamasına sebep oldu. Bu durum usul-i cedidin ortaya çıkışını hazırladı. Kısa sürede ve etkin eğitim - öğretim düşüncesi elifba öğretim yöntemine ve programa yeni derslerin konulmasının zeminini hazırladı.

Meclis-i Umur-ı Nafia’nın çalışmaları ile öğretimin derecelendirilmesine dair ilk adımlar atılmaya başlandı. Ortaya atılan yeni düşüncelere rağmen, layihada önerilen hususlar, uzun yıllar uygulanamadı ve kağıt üzerinde kaldı.²⁰⁹ Layiha, sıbyan mekteplerindeki olumsuzluklara dikkat çekmesine rağmen, bu okulların amaçları konusunda bir yenilik getirmedi. Bu yönüyle sıbyan mekteplerinin geleneksel amaçları devam etti.²¹⁰

İlköğretimle ilgili çalışmalar, 1845 (1261) tarihinde Abdülmecid’in Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye’ye gelerek okuduğu hatt-ı hümayun ile biraz hızlanır. Zira, Tanzimatın ilanından bu tarihe kadar, ilköğretimle ilgili çalışma yapılamamıştı.²¹¹ Ferman, sadrazam ve tüm vekillere hitaben okundu. Fermanda padişah, o ana kadar girilen çabalardan askeri

²⁰⁷ Mahmud Cevad, a.g.e., s.17-20; A. Berker, a.g.e., s.10-11.

²⁰⁸ Mahmud Cevad, a.g.e., s.10-16.

²⁰⁹ Z.S. Zengin, Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi, s.38.

²¹⁰ B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.6.

²¹¹ A. Berker, a.g.e., s.13.

olanlar hariç, “hiç bir esaslı ve etraflı tutulmadığından mıdır, nedir?” olumlu sonuç alınamadığını ifade etti. Bu konudaki fikirlerin zaman zaman söylenildiği halde başarı sağlanamadığından şikayet ederek; Ülkenin ve halkın mamuriyeti için, ülkenin münasip yerlerine okullar açılmasını istedi. “İzale-i cehl-i teba” prensibine dikkat çekerek, halkın eğitimine dikkat çekti. Ayrıca, okulların hayat ve realiteye uygun bir eğitim vermesine işaret etti. İşte eğitimle ve sıbyan mektepleriyle daha yakından ilgilenilmesi, padişahın bu uyarısıyla başladı.²¹²

Abdülmecid’in bu fermanı üzerine, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye’ce eğitim meseleleri ele alınarak, ilmiyye, seyfiyye, ve kalemîyye sınıflarından oluşan bir “Meclis-i Muvakkat” teşkil edilmesi kararlaştırıldı. Hazırlanan layihada, ilmin herkese gerekli olduğu belirtilerek, “izale-i cehl-i teba ile tahsil-i ulum-ı diniyye ve iktisab-ı maarif-i nafia kazıyye-i mühimmesine” dikkat çekildi. Ayrıca, “....efrad-ı beşeriyyeden her bir şahsın evvel be evvel zaruriyyattan olan feraiz ve mesail-i diniyyesini belleyip kendi umurunda ahara muhtaç olmayacak derece tahsil-i kabiliyet eylemesi, levazım-ı insaniyeden ve badehu istihsal-i ulum ve fûnun-ı nafia ve iktisab-ı fezail ve adab ve malumat-ı kafiyye ala kadri derecatihim say ve müdavemet eylemesi dahi icab-ı akl ve hikmetten bulunduğu” belirtildi. Öncelikle inşa ve tanzim edilmesi gereken mekteplerin sıbyan mektepleri olduğu ve buna göre bir nizamname kaleme alınması gerektiği ifade edildi. Meclis-i Muvakkat tarafından hazırlanıp, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye’ce tasvip edilen layihada sıbyan ve rüşdiye mekteplerinin “usul-i diniyye dairesinde umum nas için talimi zaruri olan ulum ve fûnuna mekseb olacak ve ihtiyacat-ı zamaniyyeye muvafık surette tanzim ve ıslahı” istendi. Bu durum bize, o dönem sıbyan mekteplerinin eğitim ve öğretim açısından olumsuzluklar taşıdığını gösterir. Ayrıca, “ihtiyacat-ı zamaniyyeye muvafık”olarak düzenlenmesi isteği de, sıbyan mekteplerinin zamanın ihtiyaçlarına cevap veremediğini akla getiriyor. Layihada, Dersaadet’te bir Darulfünun tesis edilmesi ve bu işlerin görüşülmesi için daimi bir meclis kurulması kararlaştırıldı.²¹³ Böylece rüşdiyelerden sonra, yüksek öğretimin oluşturulması yönünde ilk çaba sarf edilmiş oldu.

²¹² A. Berker, Türkiye’de İlk Öğretim, s.13.

²¹³ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.30; A.Berker, a.g.e., s.18.

Meclis-i Muvakkat'ın layihasında eğitim ve öğretim üç kademeye ayrılır: Mekteb-i Sıbyan, Mekteb-i Rüşdi ve Darulfünun. Adı geçen meclis, bu üç derece hakkında üç tane tafsilatlı layiha hazırlayarak vazifesini tamamlar.²¹⁴ Teşkilat alanındaki bu yeniliklere rağmen, okullarda uygulanacak eğitim- öğretim yöntemleri konusunda yeni bir anlayış ortaya konulmamıştır. Meclis-i Muvakkat'ın (Geçici Meclis) yukarıdaki kararı doğrultusunda 1846'da "Meclis-i Maarif-i Umumiye" kurulur.²¹⁵ Bu meclisin kurulması ile, eğitim işleri ile ilgili yeni bir yapılanmanın adımları atılmaya başlanır.²¹⁶ Böylece medrese sistemi dışında yeni bir teşkilatlanmaya gidilmeye çalışılır.²¹⁷

1845'te Abdülmecid tarafından başlatılan eğitim reformu çerçevesinde nisan 1847'de " Etfalin Talim ve Tedris ve Terbiyelerini ne Vechile Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekatibi Hacerleri Efendilere İta olunacak Talimat" yayınlandı.²¹⁸ Talimatta, sıbyan mekteplerinin öğretim süresi dört yıl olarak belirtilir. Sıbyan mektebini bitirenlerin rüşdiye mekteplerine gidebilecekleri ifade edilir. Talimatta çocuk tabiatına dikkat çekilir. Çocukların yaramazlıklarını yaşları ilerledikçe terk edecekleri ve tabiatlarında çizip-karalamanın olduğuna vurgu yapılarak onların bu eğilimlerinden yararlanılması istenir. Yazmanın, okuma ve öğrenmeyi kolaylaştırdığının fark edilmesi günümüz Eğitim Biliminin verileriyle uyum halindedir.²¹⁹ Talimat, okula devam, öğretim süresi, imtihan, öğretmenler ve onların gelirlerine ait hükümler içerir.²²⁰ Çocuklara daha hızlı bilgi verilmesi amacıyla tatil günlerinin sayısını azaltır.²²¹ Tatillerin azaltılmaya çalışılması, Tanzimat dönemi eğitiminin özelliklerinden olan "kısa sürede, çabucak bilgi öğretilmesi" anlayışından kaynaklanabilir.²²²

Sıbyan mekteplerinin ıslahı çerçevesinde "esaslı resmi teşebbüs" bu talimatla başlar.²²³ Geleneksel derslerin daha iyi verilmesi için bir gayret olarak çıkarılan bu talimat²²⁴, parasızlık, hocasızlık vb. yüzünden uygulanamamıştır. Sıbyan mektepleri eski usulde

²¹⁴ F. Aliye Hanım, Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı, s.59-61.

²¹⁵ B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.11.

²¹⁶ O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s.95.

²¹⁷ B. Kodaman, a.g.e., s.10.

²¹⁸ A. Berker, Türkiyede İlk Öğretim., s.28.

²¹⁹ Y. Akyüz, İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı, s.13.

²²⁰ A. Berker, a.g.e., s.28-33.

²²¹ Y. Akyüz, a.g.m., s.9.

²²² Y. Akyüz, a.g.m., s.18.

²²³ F.R. Unat, Türkiyede Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s.38.

²²⁴ Z.S. Zengin, Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi, s.40.

öğretime devam etmişlerdir.²²⁵ Bununla beraber , hocalara rehber olmak üzere çıkarılan bu talimatnameye ihtiyaç duyulması ve hazırlanması eğitimde yeni bir anlayışa işaret eder.²²⁶

Talimat, çocukların tabiatına dikkat çekmesi, anadile önem vermesi, dayağın zararlarına işaret etmesi ile o dönem eğitim anlayışında yeni bir yaklaşımdır. Sıbyan mekteplerine getirilmeye çalışılan bu yaklaşımla, o dönemde rüşdiyelerde başlayan yeniliklerin bağlantısı vardır. Talimat, gerek araç - gereçler, çocukların tabiatına yönelik fikirleri, disiplin gerekse okul idaresi ve program yönüyle getirdiği yeniliklerle usul-i cedit hareketinin başlangıcı sayılabilir. Ayrıca ilköğretimde Türkçe'nin önemine dikkat çekilmeye başlanır. Bu durum, çocuklara daha kolay bir şekilde okuma - yazma öğretmek amacı çerçevesinde Türkçe elifbaların ortaya çıkışını hazırlar. Böylece bu talimatla, usul-i cedit hareketinin ilk izlerinin ortaya çıktığı düşünülebilir. Ancak usul-i cedit hareketinin ilkokullarda uygulamaya geçilişi ve elifba öğretimi çerçevesinde yaygınlaşması daha sonra olur.1847 talimatı, Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yayınlanması (1869), çeşitli hukuki düzenlemeler, 1870 'lerde usul-i cedit mekteplerinin ortaya çıkması için zemin hazırlayan çalışmalardır.²²⁷

Talimat, sıbyan mekteplerinde öğretmenlik yapacak kişilerin nitelikleri ile ilgili bir düzenleme getirmediği, çocuklara dağıtılacak taş levhaların Mekke ve Medine'den getirildiğinin belirtilmesi gibi yönlerden eleştirilir.²²⁸

Çıkarılan fermanlarda, sıbyan mekteplerinin olumsuzluklarına dikkat çekilmesine rağmen, bu okullar uzun yıllar ıslahat hareketlerinin merkezi olmaktan uzaktırlar. Düşünülen ıslahatlar çoğunlukla, uygulama alanına geçirilememiştir. 1857 yılında, Maarif-i Umumiye Nezareti kurularak, eğitim bakanlığının temeli atılır. Bu nezaret, bakanlık düzeyinde ilk eğitim örgütüdür.²²⁹ Maarif-i Umumiye Nezareti kabineye dahil bir nazırın idaresine verilir. Nazırlığına da Abdurrahman Sami Paşa getirilir.

Nezaretin görevleri ile ilgili olarak 3 mart 1861 tarihinde “ Maarif Nezaretinin Vazifelerine Dair Mevad” başlığı altında bir layiha yayınlandı. Sıbyan ve rüşdiye

²²⁵ B. Kodaman, a.g.e., s.62.

²²⁶ B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.61.

²²⁷ Y. Akyüz, İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı, s.24.

²²⁸ N. Sakaoğlu, Osmanlı Eğitim Tarihi, s.77.

mekteplerinin çoğaltılmasının yanısıra ıslahı maarif nezaretinin görevleri arasında sayıldı. Maarif nezaretinin görevleri çerçevesinde sıbyan mekteplerinin ıslahı için çalışmalara başlandı. Maarif Nezareti tarafından kurulan Meclis-i Muhtelitçe, 1862 (1279) 'de sıbyan mekteplerindeki eğitim- öğretimin iyileştirilmesi yönünde karar alındı. Kararda, sıbyan mekteplerindeki eğitim- öğretimin kalitesi ne kadar iyi olursa daha sonraki derecelere de o kadar iyi yansıyacağı belirtildi. Sıbyan mekteplerinde eğitim- öğretimin yolunda olmadığı ve ıslaha gerek duyulduğu vurgulandı. Öğrencilerin kısa sürede harfleri belleyip, okuma-yazmada ilerlemelerine ve rüşdiyelerdeki derslerde zorluk çekmemeleri için çalışmalar yapılması gerektiği belirtildi. 1847 tarihinde alınan kararların uygulanamadığına dikkat çekilerek, belirlenen yeniliklerin yavaş yavaş uygulanması istenildi. Bu çerçevede, 12 tane merkez mektebi seçildi ve bunların çevresinden de ikişer mektep seçilerek toplam 36 mektebinin açılması kararlaştırıldı.²³⁰

Seçilen bu mekteplerde öğrencilere “Arabistan usulüne uygun olarak harfleri yazıp bozarak kolayca öğrenmeleri” için ders araç-gereçlerinin devlet tarafından temin edilmesi; öğretmenlerin fakir öğrencilerden ücret almaması ve aylık yüzer kuruş maaş verilmesi karara bağlandı. Alınan bu kararlar, Meclisi Ahkam-ı Adliyye’de görüşülerek kabul edildi. Böylece usul-i cedid üzere mektepler açılarak Maarif Nezaretine bağlandı²³¹.

Kararların, 1847 talimatı çerçevesinde alındığı anlaşıyor. Ayrıca, 1847’de alınan kararların uygulanmadığı belirtiliyor. Açılan okulların öğretmenlerine devlet tarafından maaş verilmesi ve çocuklar için ders araç-gereçlerinin temini, usul-i cedidin devlet tarafından desteklendiğini gösteriyor. Böylece usul-i cedidin uygulanmasına yönelik ilk çalışmalar yapılıyor. Açılan bu okullar, daha sonra açılacak olan İbtidai mekteplerinin ilk örnekleri sayılabilir.²³²

1863 (1280) 'de Takvim-i Vekayi’de sıbyan mekteplerinin ıslah edilmeden rüşdiyelerde istenilen başarının sağlanamayacağı belirtildi. Bu yıllarda, sıbyan mekteplerinin

²²⁹ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.165.

²³⁰ B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.62; Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.80; A. Berker, Türkiyede İlk Öğretim, s.38-42.

²³¹ A. Özcan, Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi, s.449.

²³² A. Özcan, a.g.e., s. 449.

çoğaltılması yönünde çalışmalar yapıldı.²³³ Müstakil olarak mektep inşasına uygun olmayan bazı küçük yerler birleştirilerek bölge sıbyan mektepleri açıldı.²³⁴ Bu çalışmaların yanısıra, sıbyan mekteplerindeki eğitim - öğretimin kalitesini artıracak düşüncesiyle bir süre rüşdiye mekteplerine öğrenci alınmadı.²³⁵ Rüşdiyelere öğrenci alındığında da "usul-i cedideye tatbikan layıkıyla ibareyi bilmeyenlerle Türkçe'de melekesi" olmayanların kabul edilmemesi kararlaştırıldı.²³⁶

1864 (1281)'de sıbyan mekteplerinin eğitim - öğretim süresi dört yıl olarak belirlendi. O zamana kadar öğrencilerin farklı zamanlarda okula kaydedildikleri için derslerde "takdim ve teahhür" olduğu ve bunun da karışıklığa sebep olduğu belirtildi. Bundan sonra eğitim - öğretimin düzenli olması için sıbyan mekteplerine çocukların Ruz-ı Hızır ve Ruz-ı Kasım mevsimlerinde alınacağı, başka vakitlerde alınmayacağı ilan edildi.²³⁷ Böylece sıbyan mekteplerine gelen öğrenciler arasındaki seviye farkı giderilmeye çalışılarak, sınıflar oluşturulmaya çalışıldı.

Suphi Bey'in nazırlığı sırasında 1868 (Safer 1285)'de II. Mahmud döneminde olduğu gibi ilkokulların mecburi olması için hükümet tarafından bir tebliğ yayınlandı. Tebliğde, ilim öğrenmenin herkes için gerekli olduğu ve okuyup yazması olmayan kişilerin vakitlerini boşa geçirdikleri gibi, saadet ve refahtan da uzak olacakları belirtildi. Bunu gidermek için, memleketin bir çok yerinde sıbyan ve rüşdiye mekteplerinin açıldığı belirtilerek, çocukların mahalle aralarında vakitlerini boşa geçirmemeleri ve okula gönderilmelerinin gereği vurgulandı. Bundan böyle herkim olursa olsun çocuğunu altı yaşında mektebe başlatmasının zorunlu olduğu belirtildi. Bu zorunluluğa uymayanların uyarılacakları tekrar edildi. Ayrıca, bundan önce okula başlamak için bazı merasimlerin yapıldığı ancak bundan böyle merasimler (Bed-i Besmele ya da Amin Alayı gibi) bahane edilerek çocukların okula gönderilmemesinin aklen ve dinen caiz olmadığı, bu adet olmaksızın da okula başlanabileceği ifade edildi.²³⁸ Böylece, daha önceden yapılmaya

²³³ T.V., 1283, Defa: 829, 26 Şaban, 1 Kanun-ı Sani.

²³⁴ T.V., 1283, Defa: 856, 23 Rebiulevvel, 24 Temmuz; Lütü Efendi, Tanzimattan Sonra Türkiye'de Maarif Teşkilatı, s.310.

²³⁵ T.V., Defa: 874, 3 Zilkade, 26 Şubat.

²³⁶ Lütü Efendi, Tanzimattan Sonra Türkiye'de Maarif Teşkilatı, s.310.

²³⁷ T.V., Defa: 771, 24 Cemadilula, 13 Teşrinievvel.

²³⁸ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.96.; N. Atuf, Türkiye Maarif Tarihi (Bir Deneme), s.131.

çalışılan ilkokula başlama mecburiyeti üzerinde tekrar duruldu. Bu da, ilköğretimde hâlâ istenilen mecburiyetin sağlanamadığını göstermektedir. Bir yandan usul-i cedid üzere mektepler açılmaya çalışılırken diğer taraftan da ilkokullara öğrencilerin devamı sağlanmaya çalışıldı.

1869 yılına gelindiğinde Osmanlı Devletindeki eğitim ıslahatlarında yeni bir dönemin başladığı görülür. Bu dönem, Saffet Paşanın` nazırlığı ile başlatılabilir. Devrin Maarif Nazırı Saffet Paşa 29 Haziran 1868 yılında kaleme aldığı tezkirede: sıbyan mekteplerinde çocukların, bir çok ders okuduklarını, ancak okulu bitirdiklerinde, harekesiz yazıyı bile sökemedikleri gibi, rakamları da bilemediklerini ifade eder. Bundan böyle Kuran-ı Kerim öğretimiyle birlikte, Hesap ilminden Dört işlem (Talim-i Erbaa), Ahlak ve Coğrafyaya Giriş derslerinin de verilmesinin uygun olacağını belirtir. Ayrıca, sıbyan mekteplerinin ıslahı ve hocalarının vazifeleri hakkında bazı yönetmelikler hazırlanması gerektiğini, mevcut hocaların, bu dersleri verecek bilgiye sahip olmadıklarının görüldüğü ve sıbyan mekteplerine hoca ihtiyacının kendini hissettirdiğini söyler. Bununla birlikte çocukların vakitlerinin çoğunu sıbyan mekteplerinde geçirdiklerini ve onlara da öğretmen yetiştirecek bir kurumun kurulması gerektiğinden bahseder.²³⁹ Böylece Saffet paşa sıbyan mekteplerinin içinde bulunduğu duruma dikkat çekerek onların seviyesi hakkında bilgi verir. Sıbyan mekteplerinin eğitim- öğretimi ile ilgili belirtilen hususlar daha önce de belirtilmişti. Bu olumsuzluklara rüşdiyelerin kurulma gerekçelerinde de dikkat çekilmişti. Saffet paşanın sıbyan mektepleri ile ilgili teklifleri Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde kanunlaşır.

1869 nizamnamesi için hazırlanan mazbatada; gelişmenin ilim ve maarifle olacağı belirtilerek yüksek okullardaki gelişmenin sıbyan mekteplerinin durumuyla yakından ilgili olduğu belirtilir. Bununla beraber memleketteki sıbyan mekteplerinin sayısının nüfusa oranla az olduğu ve buralarda da eğitimin “*ulum-ı diniyyeye münhasır*” olduğu ve bu okulların ehliyetsiz hocaların idarelerinde bulunduğu ifade edilir. Bu okullarda çocukların eğitim- öğretime olan ilgilerini çekecek ve ahlaklarını güzelleştirecek bir eğitimin olmadığından

²³⁹ A. Özcan, Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi, s.449.; N. Sakaoğlu, Osmanlı Eğitim Tarihi, s.94

şikayet edilerek, rüşdiyeye gelenlerin durumunun iyi olmadığı ve bunun rüşdiyelerdeki eğitim-öğretimi de etkilediği belirtilir.²⁴⁰

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde, sıbyan mektepleri ile ilgili olarak şu hükümlere yer verilmektedir: Her mahalle ve köyde en az bir mektep, Müslüman Hristiyan karışık yerlerde her toplum için ayrı bir mektep bulunacaktır. Hristiyan sıbyan mekteplerinde kendi dinleri ve Osmanlı Tarihi kendi dilleri ile okutulacaktır. Bir mahalle veya bir köyde iki sıbyan mektebi varsa bunlardan biri kızlara diğeri erkeklere tahsis edilecektir. Sıbyan mekteplerinin süresi 4 yıldır. 4 yıldan sonra, hafızlığa çalışmak isteyen öğrenciler bir süre daha okulda kalabilirler. Kızların 6-10, erkeklerin 7-11 yaşları arasında mektebe devamlarının zorunludur. Ayrıca, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, sıbyan mekteplerini Maarif Nezaretine bağlı “umumi” ve Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bağlı “hususî” şeklinde ikiye ayırmaktadır. Fakat bu ayırım mekteplerin yönetimi bakımındandır, yoksa hepsinin yapım, onarım giderleri ile öğretmen maaşları, bulundukları mahalle ya da köy topluluğu tarafından karşılanmaktadır.²⁴¹

Nizamnamede sıbyan mekteplerinin mali yönünün halka bırakılması, okulların mali yönden olumsuzluklarla karşılaşmasına yol açmıştır.²⁴² Nizamnamede “sıbyan mektebi” tabiri kullanılıyorsa da, artık Maarif Nezaretine bağlı olanlarına “iptidai mektep”, “mekteb-i ibtidai”, “usul-i cedide mektebi” denilmektedir.²⁴³ Böylece, sıbyan mektebi dışında yeni bir ilkokul oluşturulmaya başlanmıştır. Nizamname, maddi olarak sıbyan mekteplerinin durumunun halka bırakılması ve getirdiği hükümlerin bir çoğu devletin içinde bulunduğu şartlar göz önünde bulundurulmaması nedeniyle uygulanamamıştır.²⁴⁴ Bununla birlikte, nizamnamenin hazırlanması ilköğretim öneminin devlet tarafından anlaşılmaya başladığını göstermektedir.²⁴⁵

²⁴⁰ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.103; N. Atuf, 1869 Maarif Nizamnamesi, s. 103.

²⁴¹ S.C. Antel, Tanzimat Maarifi, s. 454; Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi , s.142.

²⁴² B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.63.

²⁴³ Y. Akyüz, a.g.e., s.142.; Y. Akyüz, Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler, s.512.

²⁴⁴ N. Atuf, 1869 Maarif Nizamnamesi, s.104.

²⁴⁵ A. Berker, Türkiyede İlk Öğretim, s.73-74 ; B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, 67.

1870 tarihinde sıbyan mekteplerinde okutulacak olan kitaplarla ilgili bir müsabaka düzenlendi. Yazdırılacak kitapların, mümkün mertebe açık ve sade bir dille yazılması ve öğrencilere zor gelecek değil, onların heves ve rağbetlerini artırıcı olmasına özen gösterilmesi istendi. Daha sonra Takvim-i Vekayi’de müsabakaya konulan sıbyan mektepleri kitaplarıyla bunların ne gibi vasıflar taşıması gerektiği ve müfredatları hakkında bilgi verildi. Bu müsabakayla ilk defa olarak derli toplu bir şekilde sıbyan mektepleri için gereken kitaplarla ilgili bir çalışma yapıldı. Ancak bu müsabakanın nasıl sonuçlandığı ve hangi kitapların yazıldığına dair kesin bilgimiz yoktur. Bununla birlikte, bu tarihlerde Selim Sabit Efendinin Rehnumayı Muallimin, Elifbayı Osmani, Muhtasar Tarih-i Osmani, Muhtasar Hesap ve Coğrafya risalelerinin basılmasına izin verildi. Basılan bu kitaplar, sıbyan mekteplerinde değil de yeni açılmaya başlanan usul-i cedide mektepleri ya da ibtidai mekteplerde okutuldu.²⁴⁶

Kitap meselesiyle aynı sıralarda Sıbyan Mekteplerinin tanzim ve ıslahı için, 4 Mayıs 1870’de Meclis-i Kebir-i Maarif ‘in ilmiye ve idare daireleri üyelerinden seçilen dört kişiden oluşan bir “Islah-ı Mekatip Komisyonu” kuruldu. Selim Sabit Efendi de azalığa tayin oldu. Komisyon başkanı ise Salih Mehmet Efendi idi.²⁴⁷ Komisyonda sıbyan mekteplerinin ıslahına başlangıç olarak, gereken kitapların basılması gerektiği ifade edildi ve sıbyan mekteplerinin derslerinin rüşdiyelerin programına uygun olarak belirlenmesine karar verildi.²⁴⁸ Komisyon, önce İstanbul’daki mekteplerin günün şartlarına uygun birer öğretim kurumu haline getirilmesi için çalışmalara başladı ve sıbyan mekteplerinde uygulanacak öğretim metodlarıyla ilgili bir programı Maarif Nezaretine sundu. Komisyon üyelerinden Selim Sabit Efendinin hazırlamış olduğu “Rehnumayı Muallimin” komisyonca kabul edildi.²⁴⁹

1872 yılında usul-i cedid üzere öğretim yapan iptidailerin kurulması için çalışmalar yoğunlaştı.²⁵⁰ Usul-i cedid üzere öğretim yapan ilk ibtidai İstanbul’da açıldı. “usul-i cedide-i tedrisiyyeye mahalli tecrübe olmak ve ilerde tamim kılınmak üzere Nuruosmaniye cami-i şerifi derununda kain kargir mektep numune mektebi ittihaz olundu”.²⁵¹ Böylece, usul-i

²⁴⁶ A. Berker, Türkiye’de İlk Öğretim, s.82-86.

²⁴⁷ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.137.

²⁴⁸ Mahmud Cevad, a.g.e., s.134.

²⁴⁹ Mahmud Cevad, a.g.e., s.116. ;C, Y. Bilim, Tanzimat Devri’nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma , s.43.

²⁵⁰ B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi,s.67.

²⁵¹ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.134.

cedidin uygulandığı ilk iptidai mektep Nuruosmaniye’de açılmış oldu. Bu numune mektebinin Ahmet Cevdet Paşanın nazırlığı sırasında açılmış olması muhtemeldir.

O. Ergin’in belirttiğine göre, 1868 yılında açılan Darulmuallimin-i Sıbyan’dan bu yıllarda öğretmen yetiştirmeye başlar ve sıbyan mekteplerinde düşünülen ıslahatı gerçekleştirmek amacıyla, ilerde yaygınlaştırmak üzere Nuruosmaniye cami şerifi derunundaki mektep numune mektebi olarak tanzim edilir. Bu mektebin hocalığına, Darulmuallimin-i Sıbyan talebelerinden Malatyalı Osman Efendi imtihanla seçilir. Bu mektebe gelen çocuklardan haftalık yani ücret, bu durum bir karara bağlanana kadar alınmaması ve öğretmene dört yüz kuruş maaş verilmesi kararlaştırılır.²⁵²

İlk ibtidai mektebinde, Darulmuallimin-i Sıbyan mezununun görevlendirilmesi dikkate değerdir. Bununla birlikte usul-i cedit üzere öğretim yapan okulların ilk örnekleri 1862 yılında açılmıştı. 1872’de Nuruosmaniye’de açılan numune mektebi, usul-i cedit üzere öğretim yapılan ilk okul olarak değil, iptidai mekteplerin ilki olarak değerlendirilebilir. Böylece sıbyan mekteplerinden ayrı ilkokullar açılarak oluşturulmaya çalışılan yeni eğitim sisteminin ilk kademesi de açılmış oldu.

Selim Sabit Efendi, İstanbul’da usul-i cedit üzere ilk mektebi Süleymaniye’de bir taş mektepte kendisinin açtığını ve oraya Fransa’da gördüğü sıralar, hesap tahtaları, haritalar koyduğunu belirtir. O, usul-i cedit üzere tedrisi ilk defa kendisinin uygulamaya koyduğunu söylemiştir. Ayrıca, Selim Sabit Efendi bu çalışmaları yaparken engellerle karşılaştığını ve maarif nazırı tarafında uyarıldığını da ifade etmiştir.²⁵³ B. Kodaman, Nuruosmaniye mektebinin, Selim Sabit Efendi tarafından açıldığını ve buradaki başarılı çalışmaları sonucu iptidai mekteplerinin yayıldığını belirtir.²⁵⁴ O. Ergin, Abdurrahman Şeref Beyden naklen; yeni usul ilk iptidai mektebinin İstanbul’da Süleymaniye semtinde Abdi Kamil Efendi tarafından açıldığını ve buradan hareketle sıbyan mekteplerinin ibtidailere dönüştürüldüğünü belirtir. Nuruosmaniye mektebinin mi, yoksa Abdi Kamil Efendinin mektebinin mi önce açıldığının anlaşılamadığını ifade eder.²⁵⁵

²⁵² O. Ergin, Türk Maarif Tarihi, s.467- 468.

²⁵³ Kılıslı Muallim Rifat, Mektep Hatıraları, s.1352.; Muallim Cevdet, Selim Sabit Merhum Hakkında, s.361.

²⁵⁴ B. Kodaman, a.g.e., s.71.

²⁵⁵ O. Ergin, a.g.e., s.469.

Abdi Kamil Efendinin mektebini, Münif Paşanın nazırlığı zamanında açtığı düşünülürse, Nuruosmaniye mektebinin daha önce açıldığı sonucuna varılabilir. Zira, Münif Paşa, ilk nazırlığını 1877 tarihinde yapmıştır.²⁵⁶ Abdi Kamil Efendinin açtığı mektebin en erken bu tarihte açılmış olması muhtemeldir. Selim Sabit Efendinin mektebini Süleymaniye’de açtığı naklediliyor. Dolayısıyla, Nuruosmaniye mektebi ile Selim Sabit Efendinin mekteplerinin farklı olduğu açıktır. Ancak biz, Nuruosmaniye mektebinin mi, yoksa Süleymaniye’deki taş mektebinin mi önce açıldığını tespit edecek belgelere sahip değiliz. Fakat, Nuruosmaniye mekteb-i ibtidaisinin usul-i cedide üzere açılan ilk numune iptidai olduğunu düşünüyoruz.²⁵⁷

Nuruosmaniye numune iptidaisinden sonra İstanbul’da Şimkeşhane, Beyazıt ve Saraçhane’de de birer iptidai açıldı.²⁵⁸ Bu okulların sayısı 1876 yılına kadar ancak üçe çıkabildi.²⁵⁹ Açılan bu okulların yanı sıra, sıbyan okullarından birbirine yakın ve öğrencisi çok olanlardan bir grup oluşturularak buralarda Muhtasar Hesap, Coğrafya, Yazı öğretilmek üzere gezici öğretmenler tayin edilerek iptidailer yaygınlaştırmaya çalışıldı.²⁶⁰

Usul-i cedid üzere öğretim yapan mektepler, İstanbul dışında da açıldı. İsmail Hakkı Efendi, Şemsi Efendi, Halil Vehbi Efendi, Derviş Efendi, Şemsi Efendi, Abdi Kamil Efendi, gibi eğitimciler Selanik’te usul-i cedid üzere öğretim yapan mektepler açtılar. İsmail Hakkı Efendi, Türkçe’yi ve Kur’an’ı kolay okutmak amacıyla bir Elifba yazdı. Bu elifba 15 kez basıldı. Şemsi Efendi, yeni yöntemi (usul-i cedid) ve ders araç- gereçlerini açtığı okulda kullandı. Ayrıca, valiliği sırasında Mithat Paşa ile Ahmet Mithat Efendi de usul-i cedid üzere öğretim yapan okulların açılmasına yardım ettiler.²⁶¹

İstanbul’da ilk iptidai mektebi açıldığı sıralarda Selanik’te usul-i cedid üzere öğretim yapan okullar açılmaya başlandı. Şemsi Efendi, 1872 (1289) ‘da kendi başına, özel bir okul açtı. Selanik’te açılan okullar mı, yoksa İstanbul’da açılan okullar mı önce açıldı ?. Osman Şevki, “Yeni Usul Talimi Kıraat” adında bir eser yayınladı ve esere Şemsi Efendi de bir iltifat

²⁵⁶ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi , s.182.

²⁵⁷ O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s.182.

²⁵⁸ A. Berker, Türkiyede İlk Öğretim, s.103.

²⁵⁹ B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.71.

²⁶⁰ A. Berker, a.g.e., s.103.

²⁶¹ Y. Akyüz, a.g.e., s.183; C.Y. Bilim, Tanzimat Devri’nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma, s.39; N. Sakaoğlu, Osmanlı Eğitim Tarihi, s.87.

yazısı yazar.²⁶² Osman Şevki eserinde, Şemsi Efendinin ilk okulunu 1872 de açtığını belirtiyor. Kitabında Şemsi Efendinin çalışmaları hakkında bilgiler veriyor. Şemsi Efendi, Osman Şevki'nin yazdıklarına itiraz etmiyor. Bu noktada Osman Şevki'nin, Şemsi Efendi hakkında yazdıkları esas alınabilir. Şemsi Efendinin rüşdiyede okuduğu ve oradan mezun olduktan sonra mektep açtığı düşünülürse, usul-i cedidin önce İstanbul'da başladığı, daha sonra vilayetlere yayıldığı sonucuna varılabilir. Selanik'teki usul-i cedit çalışmalarının İstanbul'dan etkilendiği düşünülebilir. Bununla birlikte Selanik, usul-i cedidin yaygınlaşmasında diğer vilayetlere göre hızlı bir gelişme göstermiştir. Rumeli'deki savaşlar sonucu, Selanikli mektepçilerin bir kısmı İstanbul'a gelerek burada mektep açmışlardır.

1876'ya kadar üç adet açılan iptidai mektepleri, 1880 yılında Dersaadet'te 19'u erkek ve 3'ü kızlara mahsus olmak üzere 22'ye ulaştı.²⁶³ Ayrıca, Laleli, İstinye gibi yerlerde numune iptidaileri açıldı.²⁶⁴ Kamil Efendi altı yaşından on yaşına kadar olan kız çocuklarının devam edebileceği, usul-i cedit üzere öğretim yapan ve el-işlerinin öğretildiği, ilk özel kız iptidaisini tesis etti.²⁶⁵ Bu yıllarda bir yandan yeni ibtidailer açılmaya çalışılırken, bir yandan da sıbyan mektepleri usul-i cedit üzere öğretim yapar hale getirilmeye çalışıldı.

1881- 1882 yıllarında "Mekatib-i Sıbyaniye Dairesi" nin adı, " Mekatib-i İbtidaiye İdaresi" olarak değiştirildi. Böylece nezaret, usul-i cedit üzere öğretim yapan ilkokulların geliştirilmesini esas alıyordu.²⁶⁶ Bununla birlikte İstanbul'da 44 tane iptidai mektebi açılabilmişti.²⁶⁷ Daha sonraki yıllarda giderek sıbyan mektepleri, iptidailere dönüştürüldü ve yeni iptidailer açıldı.

b- Program

Hayat için gerekli olduğu düşünülen temel bilgiler, hemen her toplumda çocuklara verilegelmiştir. Toplumun değerleri ve beklentileri okula ve programa etki etmiştir. Okullar, kuruluş amaçlarına göre bir müfredat programı takip etmişlerdir.

²⁶² Osman Şevki, Yeni Usul Talimi Kıraat.

²⁶³ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.191.

²⁶⁴ Mahmud Cevad, a.g.e., s.171-174.

²⁶⁵ Mahmud Cevad, a.g.e., s.192.

²⁶⁶ O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s.113.

²⁶⁷ B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.73.

Okuma- yazma öğretimi için kurulan kütüphanelerin İslamiyet'ten önce de var olduğuna²⁶⁸ işaret edilmişti. Bu mekteplerin programını okuma - yazma oluşturmuştur. İslam Dininin yayılmaya başlaması ile Kur'an-ı Kerim'in öğretimi gündeme gelmiş ve Kur'an öğreten kütüphaneler açılmıştır. Bu kütüphanelerin kuruluş amacı, çocuklara Kur'an okumayı ve temel din bilgilerini öğretmek olmuştur.

Uzun süre birbirinden ayrı olan okuma- yazma öğreten kütüphanelerle Kur'an öğreten kütüphaneler, Müslümanların eğitim - öğretim faaliyetlerini kendileri yapar hale gelmeleri ile birleşmişlerdir. Programları da birleşmiş ve Kur'an-ı Kerim ve okuma- yazma öğretimi, kütüphanelerin programını oluşturmuştur.²⁶⁹ Bunun yanı sıra, kütüphanelerde, sayılar ve aritmetik ile ilgili bazı bilgiler de öğretilmiştir.²⁷⁰

Kütüphanelerin programı genel hatları ile Kur'an-ı Kerim öğretimi, yazı, hesap dersleri üzerine kurulmasına rağmen, programa başka derslerin konulması da veliler, idareciler ve alimlerce tavsiye edilmiştir. Yazılı ilk programı, Hz. Ömer yapmış ve diğer şehirlere de göndermiştir. O, "çocuklarınıza yüzmeyi ve ata binmeyi öğretiniz. Onlara yaygın halde olan darb-ı meselleri ve güzel şiirleri de rivayet ediniz" demiştir.²⁷¹ Programların hazırlanması ve belirlenmesinde yöneticilerin, ailelerin ve ilim adamlarının önerileri olmuştur.²⁷² Çocuklara öğretilen dersler ve konularda: Kur'an'ın okunması, yazı, hüsnühat, sarf ve nahiv, hesap mebadisi gibi derslerin yanı sıra, seçilmiş şiirler, menkıbeler gibi haberler ve hikayelerden de çocukların nasiplenmeleri istenmiş, ameli ve hayati sahada değeri olan maharetlerin çocuklara kazandırılması arzu edilmiştir.²⁷³

Teorik olarak yapılan önerilere rağmen, eğitim - öğretim faaliyetlerinde bölgelere ve kıtalara göre farklılıklar olmuştur. Bazı bölgelerde kıraat dersine önem verilirken, bazı bölgelerde yazıya önem verilmiş hatta hüsnü hat dersi Kur'an öğretimi gibi önemsenmiştir. Bununla birlikte Kur'an öğretimi bütün İslam ülkelerinde eğitim - öğretimin mihverini oluşturmuştur. Kur'an öğretiminde, bölgesel olarak farklı uygulamalar olmuştur. Bazı bölgelerde belli sureleri ve duaları öğretmek yeterli görülürken, bazı bölgelerde ise Kur'an'ı

²⁶⁸ M. Dağ - H.R. Öymen, İslam Eğitim Tarihi, s.65.

²⁶⁹ A. Çelebi, İslamda Eğitim - Öğretim Tarihi, s.36.

²⁷⁰ M. Dağ - H.R. Öymen, İslam Eğitim Tarihi, s.171.

²⁷¹ A. Çelebi, a.g.e., s.45.

²⁷² M. Dağ - H.R. Öymen, a.g.e., s.174 - 175.

hatmetmek yeterli görülmüştür.²⁷⁴ İslam ülkelerinde kütüphanelerin programını genel hatları ile, Kur'an-ı Kerim'in okutulması ve ezberi, hesap, yazı oluşturmıştır.²⁷⁵ Bununla birlikte, bölgesel farklılıklar sonucu, programa şiir, Arap hikayeleri gibi konular da girebilmiştir. Programdaki derslere, bölgesel olarak öncelik verildiği de olmuştur.²⁷⁶

Yazı öğretimi, kütüphanelerde okuma öğretimine nazaran biraz daha geri kalmıştır.²⁷⁷ Yazı öğretiminde, ata sözleri ve şiirler kullanılmıştır. Kur'an üzerinde tahrifat yapılmaması ve ona olan hürmetten dolayı çalışılmamıştır.²⁷⁸ Böylece, Kur'an-ı Kerim okumanın öğretildiği bir kitap olmuştur. Okuma öğretimi ile Kur'an öğretimi bağlantılı olmuştur.

Osmanlı Devletinde sıbyan mektepleri, kütüphanelerin fonksiyonunu görmüşlerdir. Genellikle vakıflarca idare edilen sıbyan mekteplerinin kuruluş amacı, vakfiyelerde belirtilirdi. Sıbyan mektepleri vakıf şartlarına göre idare edildikleri için, her mektepte geçerli bir program yoktu. Bununla birlikte, genel hatları ile sıbyan mektepleri programının ana çerçevesini Kur'an öğretimi oluştuyordu.²⁷⁹

Fatih Sultan Mehmed'in oğlu II. Beyazıt'ın yaptırmış olduğu sıbyan mektebinin vakfiyesinde şöyle deniliyor: “ ve muallimhaneyi dahi talim-i eytam ve evlad-ı fukara için vakfetti ki, anlara mektephanede muallim ve halife olanlar talim-i kelam-ı kadim ve Kur'an-ı Azim edeler”. Ayrıca, “ ve bir salih hafız-ı kelimullah ve namazın erkanın ve şeraitin bilir ve sübyan talimine münasip ve kadir kimesne.... cumadan gayri günlerde mushaf-ı kerime baka, Kur'an-ı menit okuta ve kema yenbaği öğretre ve bildire...” denilerek, sıbyan mektebinin programı belirleniyor.²⁸⁰ Görülüyor ki, Kur'an'ın okutulması, namazla ilgili bilgilerin verilmesi ve ilmiyal bilgilerinin öğretilmesi, sıbyan mekteplerinin programını olarak ortaya konuluyor.²⁸¹ Bazı vakfiyelerde sıbyan mektebinin amaçları arasında, yazı öğretimi de zikrediliyor.²⁸² I. Mahmud (1730 - 1754) ve I. Abdülhamid (1774 - 1789) tarafından yaptırılan

²⁷³ H.R. Öymen, İslamiyette Eğitim ve Öğretim Hareketleri, s.74.

²⁷⁴ H.R. Öymen, a.g.m., s.74.

²⁷⁵ H.R. Öymen, a.g.m., s.71 - 72.

²⁷⁶ A. Çelebi, İslamda Eğitim - Öğretim Tarihi, s.47; M. Dağ - H.R. Öymen, İslam Eğitim Tarihi, s.172.

²⁷⁷ H.R. Öymen, a.g.m., s.72.

²⁷⁸ M. Dağ - H.R. Öymen, İslam Eğitim Tarihi, s.36.

²⁷⁹ Ö. Aksoy, Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme, s.57.

²⁸⁰ O. Ergin, Türk Maarif Tarihi, s.83.

²⁸¹ Ö. Aksoy, a.g.e., s.13.

²⁸² O. Ergin, a.g.e., s.86.

sıbyan mekteplerinde, öğrencilere yazı öğretilmesi isteniyor, ancak bunun daha sonra diğer mekteplere yaygınlaştırıldığına dair bilgiler yoktur. Yazı dersi, okumaya kolaylık olması ve Kur'an metnlerinin doğru olarak yazılabilmesi içindir.²⁸³ Sıbyan mekteplerinde, “kara cümle” denilen dört işlemin öğretimi de yapılmıştır.²⁸⁴ Bu çerçevede, sıbyan mekteplerinin programı şöylece ortaya konulabilir: Elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvid, İlmihal, Yazı ve Hesap.²⁸⁵

O. Ergin, sıbyan mekteplerinde öğretim dilinin Arapça olduğunu, derslerin Türkçe okutulmadığı ifade eder.²⁸⁶ Bu konuda F. Reşit Unat şöyle der - ki, biz de bu görüşteyiz: “ gerçi okulların baş hedefi, çocuklara her ne kadar Arapça olan Kur'an metnini yanlışsız okuyup telaffuz edecek bir yetenek kazandırmak ise de gerek tecvid gerek din bilgilerinin öğretmenler tarafından Türkçe açıklandığı, hele kara cümlenin öğretilmesinde doğrudan doğruya ana dilin hakim bulunduğu, çocuklara muhtelif vesilelerle Türkçe dualar ve ilahiler ezberletildiği, Türkçe gülbanklar söyletildiği cihetle, hele medreselerde bile tam manasıyla Arapça olduğu iddia edilemeyecek olan öğretim dili yanında sıbyan mekteplerinde öğretim dilinin Arapça olmayıp Türkçe olduğu kuvvetle savunulabilir”.²⁸⁷ Ayrıca, medreselerde de Arapça ve Farsça'nın hakimiyetine rağmen öğretim dilinin ve ders takrirlerinin Türkçe yapıldığı²⁸⁸ düşünülürse, sıbyan mekteplerinin öğretim dilinin Türkçe olduğu sonucuna varılabilir.

1824 yılında II. Mahmud tarafından çıkarılan fermanla ise “ ibtida şerait-i islamiyeyi ve akaid-i diniyyeyi öğrenip bilmek badehu iktisab-ı maişet için gangi dirliğe süluk edecek ise etmek velhasıl her şeyden evvel zarurat-ı diniyyeyi öğrenmekliği umur-ı dünyeviyyenin cümlesine takdim eylemek.... herkesin evlatlarını... ilmihal ve şerait-i islamiyesini layıkıyla talim eylemedikçe mektepten alıp usta yanına vermemek.....mektep hocaları dahi mekteplerde bulunan çocukları güzelce okutup Kur'an-ı Azimişşanı talim akabinde her bir çocuğun haysiyet ve istidadına göre tecvid ve ilmihal misillü risaleler okutatarak şerait-i islamiyye ve

²⁸³ C.Y. Bilim, Tanzimat Devri'de Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma, s.2.

²⁸⁴ F.R. Unat, Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s.7.

²⁸⁵ N. Sakaoğlu, Osmanlı Eğitim Tarihi, s.20.

²⁸⁶ O. Ergin, Türk Maarif Tarihi., s.82.

²⁸⁷ F.R. Unat, Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s.8 - 9.

²⁸⁸ S. Ünver, Orta Zamanda Türkçe Takrir Üzerine Kısa Bir Mülâhaza, s.5.

akaid-i diniyyelerini öğrenmekliğe..” denilir.²⁸⁹ Burada görüldüğü gibi, sıbyan mekteplerinin genel amacı, Kur’an ve ilmihal bilgilerinin öğretimidir.

1838 yılında Meclis-i Umur-ı Nafia tarafından hazırlanan layihada, din ilimlerinin yanı sıra fen ilimlerinin de öğrenilmesi gerektiği üzerinde duruldu. Herkesin öncelikle din bilgilerini başkasına muhtaç olmayacak kadar öğrenmesi insanlığının, gücünün yettiği kadar diğer faydalı bilgileri öğrenmesi ise aklının gereği olarak ifade edildi. Ayrıca, açılan yeni okullarda istenilen başarının sağlanamadığı, buraya gelen öğrencilerin temel bilgilere sahip olmadıkları vurgulandı. Öğrencilerin yazı yazamadıkları ve Türkçe bir kitabı okuyamadıkları, vakitlerinin boşa geçtiği belirtildi.²⁹⁰ Bu düşünceler sıbyan mekteplerinin, programlarında belirlenen amaçlara ulaşmadığını gösteriyor. Ayrıca, Osmanlı Devletinin, Avrupa ile ilişkileri sonucu faydalı bilgiler (ulum-ı nafia) ve fen bilgilerinin öğrenilmesine yönelik düşüncelerin ortaya atıldığı görülüyor. Bu düşünceler, sıbyan mekteplerinin programlarına yönelik eleştirel düşüncelerdi. Bunla birlikte sıbyan mekteplerinin programlarının yeniden düzenlenmesi ve yeni derslerin konulması gündemde yoktu. Ancak 1838 fermanında, mahalle mekteplerinin üzerinde Selatin-i İzam mekteplerinin kurulması isteği ve bu yöndeki program çalışmaları daha sonra sıbyan mekteplerine de yansımıştır.

2 Zilkade 1254 (1247) ‘de İmamzade Esad Efendi, bir layiha kaleme aldı. Layihada sıbyan mekteplerinin programı ile ilgili şunlar belirtildi: “Hocalar, tıfl-ı mezburin hayaline suver-i huruf nakış olunup gangi harfin sureti gösterildiği gibi ismiyle tabire kadir oldukça elifba cüzünün müstemil olduğu terakib-i huruf ve bazı ed’iyyeyi ve eczayı kuraniyeden etfale okutulması mutad olan eczayı şerifeyi huruf ve kelimatın nakuş-ı mahsusalarını göstererek okuta...”. Ayrıca, Kur’an hatmedildikten sonra, tecvid, “vedduha” suresinden aşağıdaki surelerin ezberletilmesi istenildi. Sekiz, dokuz, on yaşlarında abdest ve namazla ilgili konuların işlenilmesi öğretmene tavsiye edildi.²⁹¹ Bu da gösteriyor ki, sıbyan mekteplerinde öğrencilere elifba, Kur’an-ı Kerim, ilmihal bilgileri öğretiliyor ve bazı dualar ezberletiliyordu.

Nisan 1847’de çıkartılan talimatta, çocukların eskiden olageldiği şekilde Elifba, Türkçe Lügat, Ahlak ve Kıraat derslerinin okutulması isteniyordu. Çocukların yaşları

²⁸⁹ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s. 1 - 3.

²⁹⁰ Mahmud Cevad, a.g.e., s.6-9; A. Berker, Türkiye’de İlk Öğretim, s.9-10.

²⁹¹ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı , s.25.

ilerledikçe, yaramazlıkları terk edecekleri belirtilerek onlara ahlak kurallarını öğretecek ahlak risaleleri okutulması öneriliyordu. İkinci hatim bittikten sonra, Yazı dersi, İlmihal dersi ve Tecvid dersinin verilmesi kararlaştırılıyordu.²⁹² Talimatta ayrıca, anadile ve onun öğretimine dikkat çekiliyordu. Bu durum daha sonra Türkçe elifba kitaplarının yazımını hazırlayacaktı. 1847 talimatındaki bu istekle, program yönünden Usul-i cedid düşüncesinin temeli atılmış oluyordu.

1864 yılında, rüşdiyelere alınacak öğrencilerin yetersizliklerine dikkat çekilerek, onların sıbyan mekteplerinde iyi yetiştirilmeleri isteniyordu. Rüşdiyeye alınacak öğrencilerin, bir kaç hatm-i şerif etmiş, tecvid ve ilmihal okumuş olmaları ayrıca, Türkçe ibare okuyabilmeleri şart koşuluyordu.²⁹³ Bu da, sıbyan mekteplerinin programlarında bir değişikliğin olmadığını, ancak Türkçe okumaya önem verildiğini gösteriyor.

Sıbyan mekteplerinin programlarına yeni yeni derslerin konulmasına yönelik ilk düşünceleri Saffet Paşanın 29 Haziran 1868 tarihinde kaleme aldığı tezkirede buluyoruz. Tezkirede, sıbyan mekteplerinde çocukların Elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvid ve İlmihal derslerini okudukları, ancak okulu bitirdiklerinde harekesiz yazıyı bile sökemedikleri gibi rakamları da belemelikleri ifade ediliyor. Bundan böyle, Ku'ran öğretimiyle birlikte Hesap ilminden dört işlem, Ahlak ve Coğrafyaya Giriş derslerinin de okutulmasının uygun olacağı belirtiliyor.²⁹⁴ Böylece, sıbyan mektepleri programlarının günün ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde düzenlenmesi yönünde çalışmalar yoğunlaşıyor. Daha sonra, Selim Sabit Efendi, coğrafya, tarih ve hesap derslerine yönelik kitaplar yazıyor. Saffet Paşanın sıbyan mektepleri ile ilgili teklifleri, Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde kanunlaşıyor.

1869 yılında hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde, sıbyan mekteplerinin programı şöyle belirtilmektedir: Usul-i Cedide Vechile Elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvid, Ahlak Risaleleri, İlmihal, Yazı, Muhtasar Fenn-i Hesap, Muhtasar Tarih-i Osmani, Muhtasar Coğrafya, Malumat-ı Nafia Risaleleri. Gayri müslimlere mahsus sıbyan mekteplerinde

²⁹² Y. Akyüz, İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım, Nisan 1847 Talimatı, s.13.

²⁹³ T.V., 1281, Defa: 782, 11 Şaban, 28 Kanun-ı evvel; T.V., 1282, Defa: 829, 26 Şaban, 1 Kanun-ı sani; T.V., 1283, Defa: 866, 4 Receb, 31 Teşrin evvel.

²⁹⁴ A. Özcan, Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi, s.449; N. Sakaoğlu, Osmanlı Eğitim Tarihi, s.94.

Osmanlı Tarihi kendi dillerinde okutulacaktır.²⁹⁵ Böylece 1869 nizamnamesi ile sıbyan mekteplerinin programına Tarih, Coğrafya gibi yeni dersler konulur.²⁹⁶ Konulan bu dersler, rüşdiye mekteplerinde okutulan derslerin basitini oluşturur.²⁹⁷ 1869 nizamnamesi ile artık, usul-i cedit üzere elifba öğretimi programda yerini alır. Konulan yeni dersler de, usul-i cedit anlayışı çerçevesinde yapılan çalışmalar olarak düşünülebilir. 1869 nizamnamesi ile usul-i cedit anlayışı kanunlaşır ve programa yansır.

Nizamname de belirlenen programın içinde bulunulan şartlar dikkate alındığında uygulandığını düşünmek güçtür. Zira, programı uygulayacak olan öğretmendir. Oysa, Darulmuallimin-i Sıbyan yeni açılmıştır. Okullarda usul-i cedit üzere öğretim yapabilecek öğretmenlerin sayısı da sınırlıdır. Bununla birlikte, gerek sıbyan mekteplerinde gerekse açılan iptidai mekteplerde Rehnuma-yı Sıbyan'da belirtilen müfredat programı uygulanmaya çalışılmıştır.²⁹⁸ Rehnuma-yı Muallimin'de ders cetveli şöyledir:

1. sınıf: Elifba, Kur'an-ı Kerim, Ahlak, Hesab-ı Zihni, Yazı.
2. sınıf: Kur'an-ı Kerim, İlmihal, Malumat-ı İbtidaiyye, Tadad ve Terkim, Hattı Sülüs.
3. sınıf: Kur'an-ı Kerim, Tecvid, Tarih-i Enbiya, Amal-i Erbaa, Hattı Nesh.
4. sınıf: Kur'an-ı Kerim, Coğrafya, Tarih-i Osmani, Sarf-ı Türki, Hattı Rika.

Selim Sabit Efendi, usul-i cedit hareketi çerçevesinde Sıbyan ve iptidai mektepleri için bu programı hazırlamıştır. Selim Sabit Efendi, bu programın uygulanmasına yönelik ve ders kitabı olarak okutulacak eserler de yayınlamıştır. Böylece, sıbyan ve iptidai mekteplerdeki usul-i cedit hareketi ağırlıklı olarak elifba öğretimi ile ilgili olsa da program ve kitapların yazımına da tatbik edilmiştir. Tanzimat döneminde, programa yeni dersler konulmuş ve anadil öğretimine önem verilmiştir.²⁹⁹

²⁹⁵ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.142.

²⁹⁶ Y. Akyüz, Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler, s.512.

²⁹⁷ A. Berker, Türkiyede İlk Öğretim, s.73-74.

²⁹⁸ B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.87.

²⁹⁹ S.C. Antel, Tanzimat Maarifi, s.461.

c- Öğretmen:

İslamiyet'in ortaya çıktığı yıllarda, öğretim için tahsis edilmiş özel bir yer yoktu. Öğretim, ya bir hurma ağcının altında, ya bir çadırda, ya da bir şahsın evinde yapılırdı. Önceleri eğitim - öğretim faaliyeti için özel yetiştirilmiş kişiler de yoktu. Okuma bilen herhangi biri, bu imkandan yoksun ve öğrenmeye istekli kişileri etrafında toplar ve öğretim yapardı.³⁰⁰

Müslümanlardan okuma - yazma bilenler vahiy katibi olarak görev yaptıkları için, okuma - yazma öğretimi vazifesini gayr-i müslimler yaparlardı.³⁰¹ Bu uygulama askeri fetihler sona erip, Müslümanlar eğitim - öğretim işini kendileri yapabilecek duruma gelinceye kadar devam etti.³⁰²

Müslüman öğretmenler, öğretimi inançlarından kaynaklanan bir görev olarak görüyorlardı. Dolayısıyla, ücret almaktan kaçınıyorlar, bu işi Allah rızası için yapıyorlardı. Daha sonra mescidlerden ayrı mekanların bulunmasının gerekliliği ve öğretmenlik için özel vakit ayrılmasının sonucu, bir meslek olarak öğretmenlik gelişti.³⁰³ Öğretmenliğin bir meslek olarak gelişmesi sonucu, ücret alınması gündeme geldi ve ücretler bölgesel olarak farklılaştı.

Öğretmenler öğrettikleri konulara göre farklı branşlarda olabildiği gibi, bir öğretmen bir kaç branşta da öğretmenlik yapabiliyordu. Kur'an ve yazı öğretmeni önceleri farklı idi. Bununla birlikte, bir öğretmen her iki konuyu da öğretebilirdi. Küttaplarda "El-kari, El-mukri" adında Kur'an öğretmenlerinden ayrı, yazı öğretmenleri de olabiliyordu.³⁰⁴

Osmanlı Devletinde sıbyan mektebi öğretmenliğini, medreseyi bitirmiş yada bitirmeden ayrılan kişiler yapabildikleri gibi, cami imam ve müezzinleri de yapabiliyorlardı.³⁰⁵ Sıbyan mektebi öğretmeni olabilmek için Kur'an okumasını bilmek, Tecvid kurallarını ve biraz da ilmiyal bilgisini bilmek yeterli görülüyordu.³⁰⁶

³⁰⁰ M. Dağ - H.R. Öymen, İslam Eğitim Tarihi, s.67.

³⁰¹ A. Çelebi, İslam'da Eğitim - Öğretim Tarihi, s.35.

³⁰² M. Dağ - H.R. Öymen, a.g.e., s.67.

³⁰³ H.R. Öymen, İslamiyette Eğitim ve Öğretim Hareketleri, s.68.

³⁰⁴ M. Dağ - H.R. Öymen, a.g.e., s.196.

³⁰⁵ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.4; Muallim Cevdet, Darumualliminin Yetmişbeşinci Sene-i Devriyyesi Münasebetiyle Verilen Konferans, s.175.

³⁰⁶ Z.S. Zengin, Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitim ve Öğretimi, s.112.

Sıbyan mekteplerinde erkek öğretmenlerin yanı sıra, kadın öğretmenler de görev alabiliyorlardı. Kız çocukların eğitiminde, Subha-i Sıbyan, Tuhfe-i Vehbi gibi o devrin klasikleşmiş eserlerini okumayı bilen yaşlı kadınların yanı sıra, iyi ahlaklı ve yaşlı erkekler de öğretmen olabiliyorlardı.³⁰⁷

Sıbyan mekteplerinde görev yapan öğretmenlere “hace” veya “muallim” denilirdi. Öğretmene, çocukları dinlemede ve okuldaki disiplini sağlamada yardımcı olan “kalfa” veya “halife” bulunurdu. Kalfa, öğretmen tarafından seçilen öğrencilerden biri olabildiği gibi öğrenci dışından birisi de olabilirdi.³⁰⁸ Okulda ayrıca, hademe vazifesini gören “bevfab” bulunurdu.³⁰⁹ Mektebin büyüklüğüne göre, hoca ve kalfaların sayısı değişebilirdi.

Sıbyan mekteplerinde, hangi hocaların olacağı ve okulda görevlendirilen kişilere ne kadar ücret verileceği vakfiyelerde belirtilirdi.³¹⁰ Bununla birlikte vakfın gelir kaynaklarına göre öğretmenlerin ve görevlilerin sayıları ve ücretleri değişebilirdi. Bazı sıbyan mekteplerinde öğrencilere para ve ücret verilirken, bazılarında öğrenciden haftalık ücret alınıyordu. Bu ücret, ekonomik durumu iyi olan çocuklardan alınıyordu. Ücret, para şeklinde olabildiği gibi başka şekillerde de olabiliyordu.³¹¹ Ayrıca, öğrencilerden para alınmasını yasaklayan vakfiyeler de vardı.³¹² Eğitim işi ailelerin vazifesi olarak görüldüğü için, halk öğretmenlerin ihtiyaçlarını karşılar ve onlara ücret verirlerdi.³¹³

Osmanlı Devletinde uzun yıllar, sıbyan mektebi öğretmenliği için özel bir program takip edilmedi. Sıbyan mektepleri öğretmenlerine yönelik ilk özel program, Fatih Sultan Mehmed tarafından yapıldı. Fatih, sıbyan mektebinde öğretmen olacakların programına şu dersleri koydurdu: Arapça sarf ve nahiv, Edebiyat (Maani, Bedii, Beyan), Mantık, Adab-ı Mubahase ve Usul-i Tedris, Münakaşalı Akaid (Kelam İlmi), Riyaziyat (Hendese ve Hey’et).³¹⁴ Bu dersleri görmeyenlerin sıbyan mekteplerinde öğretmenlik yapmaları yasaklandı. Fatih’in belirlediği programda, Fıkıh dersi yoktu. Zira bu ders, öğretmen olacaklar

³⁰⁷ F.R. Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s. 7.

³⁰⁸ O. Ergin, Türk Maarif Tarihi, s. 83.

³⁰⁹ İ. Kara - A. Birinci, Mahalle Mektebi Hatıraları, s. 13.

³¹⁰ F.R. Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s. 7.

³¹¹ C.Y. Bilim, Tanzimat Devri’nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma, s.x.; F.R. Unat, a.g.e., s. 7.

³¹² F.R. Unat, a.g.e., s. 7.

³¹³ Y. Akyüz, Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki, s. 30.

³¹⁴ Ö. Aksoy, Osmanlı Devri Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme, s. 15; Muallim Cevdet, Darulmualliminin Yetmişbeşinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans, s. 180.

için değil, idari ve adli memurlar içindi.³¹⁵ Programdaki “Mubahase Adabı ve Tedris Usulü” (Tartışma Kuralları ve Öğretim Yöntemleri) dersi, sıbyan mektebi öğretmeni yetiştirmek için programa konulan yeni bir uygulama idi. Ancak, bu program daha sonra uygulanmadı.³¹⁶

Fatih’in belirlediği usul, zamanla değişti ve sıbyan mekteplerinde öğretmen olabilmek için medreseden icazet almak, medresenin her hangi bir kademesinden ayrılmış olmak veya mahallenin imamı, müezzini olmak yeterli görüldü.³¹⁷

Fatih Sultan Mehmed’in oğlu II. Beyazıd tarafından yaptırılan sıbyan mektebinin vakfiyesinde “ muallim ve halife olanlar, talim-i kelim-i kadim ve Kur’an-ı azim edeler” denilerek öğreticiler belirtiliyor. Ayrıca “ ve bir salih hafız-ı kelimullah ve namazın erkanın ve şeraitin bilir ve sübyan talimine münasip ve kadir kimse” denilerek, sıbyan mektebi öğretmenin formasyonu hakkında bilgi veriliyor. Bu da gösteriyor ki, sıbyan mektebi öğretmenin alan bilgisi olarak Kur’an-ı Kerim ezbere bilmesi ve ilmi hal bilgilerini bilmesi yeterli görülüyor. Ancak Kur’an-ı Kerim ezbere bilmesi iyi olsa da, bütün sıbyan mektepleri öğretmenlerinde aynı şartın arandığını söylemek güçtür. Öğretmenin hafız olması tercih edilse de, Kur’an’ı bilmesi de yeterli görülüyordu. Vakfiyedeki “sübyan talimine münasip ve kadir kimse” sözünden, öğretmende pedagojik nitelikler arandığı anlamı çıkarılabilir. Ancak, bunu bu günkü anlamda değil de, o dönem şartlarında değerlendirmek gerekir. Bazı vakfiyelerde, öğrencilere yazı öğretmenininden söz edilmektedir.³¹⁸ Ancak, bu öğretmenlerin her sıbyan mektebinde olduğunu düşünmek güçtür. Bununla birlikte, öğretmenler arasında okulun durumuna göre branşlaşmaya gidildiğini söylemek mümkündür. Fakat bu, öğretmen yetiştirilirken yapılan bir ayırım değildir.

1824 yılında çıkarılan fermanla, sıbyan mekteplerinde görev alan öğretmenlerin görevi; çocuklara Kur’an-ı Kerim , tecvid, ilmi hal bilgilerini öğretmek olarak açıklanıyordu.³¹⁹

1838 yılında Meclis-i Umur-ı Nafia tarafından hazırlanan layihada, sıbyan mekteplerinde ki olumsuzluklara dikkat çekildi. Sıbyan mekteplerinde eğitim- öğretimde bir

³¹⁵ Muallim Cevdet, a.g.m., s.181.

³¹⁶ H.A. Koçer, Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi, s.5-6.

³¹⁷ Ö. Aksoy, a.g.e., s.15.

³¹⁸ C.Y. Bilim, Tanzimat Devri’nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma, s.2.

kaidenin olmadığı, öğretmenlerin kendi bildikleri gibi çocukları okuttukları belirtildi. Belirlenen olumsuzlukları gidermek amacıyla, öğretmenlerin müfettişler tarafından teftiş edilmeleri ve liyakatli öğretmenlerin görevde kalmaları önerildi.³²⁰ Böylece sıbyan mektebi öğretmenlerinin durumunun hiç de iyi olmadığı tespit edildi. Sıbyan mekteplerinde görev alan öğretmenlerin yetersizlikleri fark edildi. Ancak olumsuzluklar giderilemedi.

Nisan 1847’de çıkarılan “ Etfalin Talim ve Tedris ve terbiyelerini ne Vechile Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekatibi Hacerleri Efendilere İta Olunacak Talimat”’ta program, araç - gereç, devam, disiplin, çocukların tabiatı gibi konulara yer verildi.³²¹ Talimatta, öğretmenlere, 1 kuruştan 12 kuruşa kadar olan ücretin haftaya bölünerek ödenmesi usulüne devam edileceği belirtildi.³²² “Muin” adıyla atanacak olan müfettişlerin öğretmenlere rehberlik edip kolay öğretim yöntemlerini gösterecekleri ifade edildi.³²³ Talimat, öğretmenlere yönelik hazırlanmasıyla yeni bir anlayışı gösteriyordu.³²⁴

1847’de talimat çıkmasına rağmen, uzun yıllar sıbyan mektebi öğretmenlerine yönelik çalışma yapılmadı. Layihalarda sıbyan mekteplerinin düzensizliği ve öğretmenlerin yetersizliği vurgulanmasına rağmen, somut adımlar atılmadı. 1864 yılına gelindiğinde sıbyan mektepleri ve öğretmenlerin yetersizlikleri ve niteliklerindeki bozulma artmıştı. T.V.’de belirtildiğine göre “mahalle mektepleri muallimlerinin vazifesizliğinden dolayı kendilerinin adem-i devamı şakirdanın bittabi say ve gayret edememesi hallerini münteç olmağla” eğitim - öğretim yapılamıyordu.³²⁵ Bu yıllarda, öğretmenlerin bu durumuna yönelik yazılar da yayınlandı. Münif Efendi, Mecmua-i Fünun adlı derginin beşinci, sayısında “Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan” adında bir yazı yayınladı (1862). Bu yazıda, öğretmenlerin öğretimini yaptıkları Arapça’nın kurallarını bilmedikleri gibi, sözlü ve yazılı olarak icra edemedikleri de vurgulandı.³²⁶ Öğretmenin “öğrettim” diye övündüğü şeyler, öğrencinin ne olduğunu ve ne okuduğunu bilmeden yalnız tuti (papağan) gibi ezberlediği bilgiler ve kurallardan ibaret olduğu belirtildi. Münif Efendi, mahalle mekteplerinin ıslahı için öğretmenlerin ehliyet sahibi

³¹⁹ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezaret-i Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.1-3.

³²⁰ Mahmud Cevad, a.g.e., s.6-9; A. Berker, Türkiye’de İlk Öğretim, s.9-10.

³²¹ Y. Akyüz, İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı

³²² Y. Akyüz, a.g.m., s.9.

³²³ Y. Akyüz, İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı, s.15.

³²⁴ B. Kodaman, Abdhamit Devri Eğitim Sistemi, s.61.

³²⁵ T.V., 1281, Defa: 790, 15 Şevval, 1 Mart.

³²⁶ A. Akın, Münif Efendinin “Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan” Adlı Makalesi Hakkında Bir Çalışma, s.545.

ve yeterli olmalarının ayrıca, öğretim yöntemlerinin yolunda olmasının gerektiğini savundu. Bununla birlikte öncelikle öğretmenin yetiştirilmesi gerektiğini, diğer şeylerin öğretmene bağlı olduğunu ifade ediyordu. Usul-i cedid üzere öğretim yapacak öğretmenlerin yetiştirilmesi için çalışılmasını istiyordu. Bunun için mesleğe yeni gireceklerin, usul-i cedid üzere öğretim yapabilecek şekilde yetiştirilmesi ve bunlara çok maaş verilerek cazip hale getirilmesini, eskilerden isteyenlerin de yetiştirilmesini savunuyordu.³²⁷ O, usul-i cedid üzere öğretim yapabilecek öğretmen yetiştirilmesi gereğini savunan ve bu yönde öneriler getiren - bizim tespit edebildiğimiz- ilk kişi idi. Bu yıllarda sıbyan mekteplerinin olumsuzluklarına dikkat çekilmesinin yanısıra, öğretmenin önemi de fark edilmeye başlanıyordu.

1869 yılında Saffet Paşa, kaleme aldığı tezkirede: sıbyan mekteplerinin ıslahının gerektiğini, mevcut öğretmenlerin yetersiz olduğunu ve öğretmen ihtiyacının olduğunu ifade ediyordu. O, sıbyan mekteplerinin önemine işaret ederek, sıbyan mektebi öğretmeni yetiştirecek bir kurumun kurulması gerektiğini belirtiyordu.³²⁸ Özellikle sıbyan mektebi yetiştirilmesi için bir kurum açılması gereği vurgulanıyordu. Böylece, Darulmuallimin-i Sıbyan'ın kurulması gündeme geliyordu.

15 Kasım 1868'de sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirmek üzere "Darumuallimin-i Sıbyan" açıldı.³²⁹ Takvim-i Vekayi 'de okulun amacı şöyle ifade ediliyordu: "Etfalin meramını kağıt üzerinde anlayıp anlatacak kadar hat ve imla ve defter tutabilecek miktar ilm-i hesap ile her bir sanayii için lüzumlu olduğu üzere bazı mertebe mukaddemat-ı riyaaziyye öğrenecek olan" sıbyan öğrencilerine öğretmen yetiştirmek".³³⁰

Darulmuallimin-i Sıbyana alınacak ilk elli öğrenciye aylık 30 kuruş maaş verilecekti. Alınacak öğrencilerin de Sarf ve Nahiv, Mantık ve Farsçadan bir parça ders görmüş ve hesaptan Amal-i Erbaaya kadar tahsil etmiş olmaları gerekiyordu.³³¹ Okulun süresi iki yıl idi.

Uygulanan ilk program hakkında bilgi elde edilememekle birlikte³³² 23 Muharrem 1291(12 Mart 1874) tarihli resmi bir ilana göre, Darulmuallimin'in bir şubesi haline getirilen

³²⁷ A. Akın, a.g.m., s.546.

³²⁸ A. Özcan, Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi, s.449.

³²⁹ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.126; F.R. Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s.32.

³³⁰ TV., 1285, Defa: 1025, 4 Şaban; F.R. Unat, a.g.e., s.32.

³³¹ Mahmud Cevad, a.g.e., s.127.

Darulmuallimin- Sıbyan'ın programı şöyle idi: Usul-i Tedrisiyye, Lisan-ı Türki ve İmla, Tenasübe (Orantı) kadar Hesap, Muhtasar Tarih-i Osmani, Muhtasar Coğrafya, Mebadi-i Hendese ve Mesaha, Farsis, Yazı.³³³ Programdaki Usul-i Tedrisiyye dersi, öğretmenlik formasyonu içindi. Müdür Mehmet Cevdet Efendi de bir çeşit metod dersi olan, “Elifba-yı Tedris Usulü” verecekti.³³⁴ Böylece, usul-i cedid üzere öğretim yapacak öğretmenler yetiştirilmek üzere çalışmalara başlamıştı.

Vilayetlerde sıbyan mektebi öğretmeni yetiştirmek amacıyla çalışmalara da, 1875'ten itibaren başlandı. Vilayet Darulmuallimin-i Sıbyanların öğretim süresi başlangıçta bir yıl idi. Programı ise : “ Ulum-i Diniyye, İlm-i Mahariç ve Tecvid, Hesap, Coğrafya, Tarih, İmla ve İnşa, Hüsn-ü hat, Türkçe Gramer ve usul-i cedide üzere Tehecci” den oluşuyordu.³³⁵ Programda usul-i cedid üzere elifba öğretiminin bulunması, vilayetlere de usul-i cedid öğretmenlerinin yetiştirilerek, usul-i cedidin yaygınlaştırılmaya çalışıldığı görülüyor.

Bir yandan Darulmuallimin-i Sıbyan'da usul-i cedid üzere öğretim yapabilecek öğretmenler yetiştirilmeye çalışılırken, bir yandan da öğretmenlere yönelik kitaplar hazırlandı. Selim Sabit Efendinin “Rehnuma-yı Muallimin” adlı eseri basılıp dağıtıldı.³³⁶ Eserde, ilkokullarda, öğretim işiyle görevli kişiler belirtilir. Bunlar; öğretmen, halife, sınıf başı ve müzakerecilerdir.³³⁷

Selim Sabit Efendi, sıbyan mektebi öğretmenlerinin Türkçeyi güzelce okuyarak meramlarını ifade edebilecek yazı ve imla bilmelerini Arapça ve Farsça, hesap ve coğrafyadan yeterli malumatlarının olması gerektiğini ifade eder.

O, küçük çocukların kadın öğretmenler tarafından eğitilmesi taraftarıdır. Eğer, öğretmen erkek olacak ise, bekar ve genç kişilerin öğretmen olmamasını; ehliyetli ve evlat

³³² F.R. Unat, a.g.e., s.127.

³³³ A. Özcan, a.g.m., s.453.

³³⁴ C. Y. Bilim, Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma, s.70.

³³⁵ F.R. Unat, a.g.e., s.33; Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.157.

³³⁶ A. Özcan, Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi, s.451.

³³⁷ Selim Sabit, Rehnuma-yı Muallimin, s.7-8.

sahibi yaşlı kişilerin öğretmen olmasını ister.³³⁸ Öğretmenlerin yirmi beş yaşından aşağı olmamakla beraber edepli, güzel ahlaklı, olmaları gerektiğini belirtir.³³⁹

Sıbyan mektebi öğretmenliğinin çok zor bir iş olduğunu belirterek sıbyan mektebi öğretmenin özelliklerini şöyle belirler:öğretmen, şefkatli, sabırlı, geniş yürekli, adaletli olmalı, garaz beslememeli, hatır gönül iltimas kabul etmemeli, güzel ahlak sahibi olmalı.³⁴⁰ Selim Sabit Efendi, “ en büyük ve en muhterem muallim talebeye mektebi bir cennet..., en fena muallim de mektebi cehennem ve kendisini zebani vaziyetine koyandır” der.³⁴¹

Öğretmenlerin, çocukların davranışlarındaki hataları düzeltmelerini ister. Öğretmenlerin, öğrenciler hakkında dostane muamele edip, azar ve cezada ölçülü olmalarını; gerektiğinde öğretmenlerin veli ile işbirliğine gitmelerini ister. Öğretmenin okulda bulunan vakit çizelgesine dikkat etmesi gerektiğini belirtir.

Selim Sabit Efendi, öğretmenin halife, sınıf başı ve müzakerecileri kontrol etmesini ve diğer görevlilerin, bir problem olduğunda öğretmene baş vurmaları gerektiğini belirtir. Öğretmenin, okulu iyi idare etmeye ve öğrencilerin birbirleriyle iyi ilişkiler kurmalarına yardımcı olmaya gayret etmesini ister.³⁴²

Tanzimat döneminde, Selim Sabit Efendi bu düşünceleri ortaya koyar ve usul-i cedit hareketinin öğretmene yönelik fikirlerini ve beklentilerini belirtir. Selim Sabit Efendinin, öğretmenin pedagojik yeterliliği ve şahsiyet özelliklerini belirtmesi dikkate değerdir. Bu yeni düşüncelere rağmen, sıbyan mektepleri öğretmenlerinin seviyesi ortadadır. Usul-i cedit üzere öğretim yapabilecek öğretmenlerin sayısı ise azdır. Gerçi, kısa süreli kurslarla da öğretmen yetiştirilmeye çalışılır. “Darulameliyat” adında bir uygulama okulu kurulur.³⁴³ Ancak, usul-i cedit üzere öğretim yapabilecek öğretmenlerin sayısı uzun süre yetersiz ve sınırlı kalır.³⁴⁴

³³⁸ Kilisli Muallim Rifat, Mektep Hatıraları, s.1345- 1346.

³³⁹ Selim Sabit, a.g.e., s.26.

³⁴⁰ Kilisli Muallim Rifat, Mektep Hatıraları, s.1345- 1346.

³⁴¹ Kilisli Muallim Rifat, A.g.m., s.1347.

³⁴² Selim Sabit, Rehnuma-yı Muallimin, s.27.

³⁴³ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.216.

³⁴⁴ B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.79.

d- Öğrenci:

Hangi çocukların öğrenci olabilecekleri ve ne zaman okula gönderilecekleri, bölgelere ve kültürlere göre farklı farklı olmuştur.³⁴⁵ Çocukların okula gönderilme zamanları, ana- babaların inisiyatifine bırakılmıştır.

Osmanlı Devletinde çocuklar, genellikle 4-5 yaşlarında okula başlardı. Uğurlu olduğuna inanılarak çocuklar, dört yaş, dört ay, dört günlükken okula başlatılırlardı. Bu bir adetti.³⁴⁶ Bu adete rağmen, çocukların okula başlama yaşında belirli bir sınır yoktu. Çocuklar, beş - yedi yaşları arasında sıbyan mektebine gönderilirdi.³⁴⁷ Çocukların, dört - beş yaşlarında okula başlatılmaları sonucu, bazı yazarlarımız bu okulları ana okulu olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte bu okulları, ilkokul olarak değerlendirmek daha uygundur.³⁴⁸

Çocuk okula gönderilme çağına gelince, aile hangi mektebe göndereceğine karar verir ve öğretmenle görüşürdü. Okula gönderme gününün, kandil ya da Pazartesi- Perşembe günlerinden birisi olması tercih edilirdi.³⁴⁹ Hali - vakti yerinde olan aileler, çocuklarını “Amin Alayı” ya da “Bed-i Besmele” denilen bir törenle okula başlatırlardı.³⁵⁰ Çocuğun başlayacağı okulun yada başka bir okulun ilahi takımı getirilirdi. Çocuğun okula başlaması, evde tam bir şenlik havası oluştururdu. Sabah erkenden kalkılır, temiz elbiseler giydirilir ve okul öğrencilerinin de katıldığı bir alayla çocuk okula başlatılırdı. Okula başlayan çocuğun ilk dersi, “Elif” harfi olur ve çocuk okuldan ayrılırdı.

Sıbyan mekteplerine erkek çocukların yanısıra kız çocukları da devam edebilirlerdi. Kız ve erkek çocukların karma olarak devam ettikleri sıbyan mektepleri olduğu gibi³⁵¹, yalnız kız veya erkeklerin devam ettikleri ayrı mektepler de vardı.³⁵² Karma olan sıbyan mekteplerinde de kızlar ve erkekler ayrı sıralarda otururlardı.³⁵³

³⁴⁵ F.R. Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s.7.

³⁴⁶ İ. Kara - A. Birinci, Mahalle Mektebi Hatıraları, s.14.

³⁴⁷ İ. Kara - A. Birinci, a.g.e., s.15.

³⁴⁸ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.129.

³⁴⁹ B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.59; İ. Kara - A. Birinci, a.g.e., s.18.

³⁵⁰ O. Ergin, Türk Maarif Tarihi, s.9; A.Rasim, Falaka, s.15.

³⁵¹ Muallim Cevdet, Darumualliminin Yetmişbeşinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans, s. 176.

³⁵² R.E. Koçu, Sıbyan Mektepleri, s.28.

³⁵³ İ. Kara - A. Birinci, a.g.e., s. 12.

Sıbyan mektepleri, vakfiyelerinde belirtilen şartlara göre idare edilirdi. Vakfiyelerde, öğrenim gören bütün öğrencilere veya sadece fakir öğrencilere elbise, ayakkabı, harçlık verilmesi şart koşulabilirdi. Ancak bu durum, vakfın ekonomik durumuna göre değişirdi.³⁵⁴

Sıbyan mekteplerinde eğitim- öğretim bozulması ve istenilen verimin elde edilememesi ile birlikte, ıslahat çalışmaları da başladı. 1838 nizamnamesinden sonra, 1847 talimatnamesi yayınlandı. Bu talimatta sıbyan mekteplerinin süresi dört yıl olarak belirlendi. Çocukların mektebe verilme yaşı olarak da, altı yaşını bitirdikleri zaman kabul edildi.³⁵⁵ Ancak alınan bu kararlar uygulanamadı. 1864 (1281)'de öğrencilerin farklı zamanda okula başlamaları ve belli bir sürenin olmaması sebebiyle problemler çıktığı gerekçesiyle, süre dört yıl olarak belirlendi. Ayrıca, okula başlamada Ruz-ı Hızır ve Ruz-ı kasım mevsimleri esas alındı. Diğer vakitlerde gelen öğrencilerin okula kabul edilmeyeceği belirtildi.³⁵⁶ Böylece, usul-i cedid hareketi çerçevesinde düşünebileceğimiz, 1847 talimatından sonra, 1864'de de sıbyan mektepleri ile ilgili düzenlemeler yapılmaya çalışıldı.

1868 (Safer 1285) 'te, Suphi Beyin nazırlığı sırasında ilkokul mecburiyetine yönelik bir tebliğ yayınlandı. Tebliğde çocukların altı yaşında mektebe başlatılması zorunluluğu vurgulandı. Bu zorunluluğa uymayanların uyarılacakları, tekrarı halinde cezalandırılacakları tekrar edildi. Ayrıca, daha önce yapılan merasimlerin (Amin Alayı yada Bed-i Besmele) bahane edilerek çocukların okula gönderilmemelerinin aklen ve dinin caiz olmadığı belirtildi. Bu adet olmaksızın da okula başlanabileceği ifade edildi.³⁵⁷

1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde de sıbyan mekteplerinin süresinin dört yıl olduğu, bu süreden sonra hafızlığa çalışmak isteyenlerin okulda kalabilecekleri belirtildi. Kız çocuklarının 6 - 10, erkek çocukların 7 - 11 yaşları arasında okula devamlarının zorunluluğu vurgulandı.³⁵⁸

³⁵⁴ A.T. Kut, İstanbul Sıbyan mektepleriyle İlgili Bir Vesika, s.56; F.R. Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s.8; Y. Akyüz, İstanbul Sıbyan Mekteplerinin 1809'daki Durumuna İlişkin Bir Belge, s.3.

³⁵⁵ Y. Akyüz, İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım. Nisan 1847 Talimatı, s.5.

³⁵⁶ T.V., 1281, Defa: 771, 24 Cemadilula, 13 Teşrinievvel.

³⁵⁷ Mahmud Cevad, Maarifi Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.96; N. Atuf, Türkiye Maarif Tarihi, s.131.

³⁵⁸ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.142.

Selim Sabit Efendi, “Rehnuma-yı Muallimin” adlı eserinde sıbyan mekteplerine girecek öğrencilerin altı yaşından aşağı olmamaları, çiçek hastalığını çıkarmış olmaları ve yahut ellerinde aşı belgesi bulunması gerektiği ve bulaşıcı hastalıklarının olmaması gerektiğini belirtir. Eğer, okuldaki çocuklardan birinde bulaşıcı hastalık olduğu görülürse, derhal ailesine haber verilmesini ister.³⁵⁹

Ona göre, öğrencilerden biri diğeri hakkında şikâyetçi olduğu veyahut dersle ilgili bir sorunu olduğunda öncelikle müzakereciye söyleyecek o da gereğinde öğretmen ve halifeye müracaat edecektir. Öğrencilerin birbirlerine kötü söz söylememelerine azami dikkat edilecek, daima iyi geçinmeleri ve kardeşçe birbirlerini sevmeleri için çalışılacaktır.³⁶⁰

Öğrenciler, arkadaşlarından hiç birisi ile, özellikle özürllülerle alay etmeyeceklerdir. Öğrenci, anne - baba ve öğretmenine saygı gösterecektir. Akrabasından birisi tarafından çağrılan öğrenci, öğretmenden izin almaksızın onlarla görüşmeyecektir.

İzinsiz bir kaç gün okula gelmeyen öğrencinin durumu ailesinden haber alınacak ve sebebi sorulacaktır. Özürsüz olarak, üst üste on, on beş gün okula gelmeyen öğrencinin velileriyle görüşülerek kaydı silinecektir.³⁶¹ Böylece, Selim Sabit Efendi, yazdığı eserinde, öğrencilerin okula kayıt ve okuldaki tutumlarına dair öneriler de sunmuştur. Bu da, usul-i cedidin sadece elifba öğretimine yönelik bir çalışma olmadığını, aksine eğitime yeni bir yaklaşım ve anlayış getirdiğini gösterir. Ancak belirtilen bu yenilik çalışmaları, kısa sürede uygulamaya geçememiştir.

e- Sınıf Sistemi ve Disiplin:

Sıbyan mekteplerinde öğrencilerin okula kaydı için belirli bir yaş sınırlaması olmadığından, farklı yaşlardaki öğrenciler bir arada bulunurdu. Okula yeni başlayan bir öğrenci ile, iki üç yıldır okulda bulunan öğrenci, aynı mekanı paylaşırdı. Bu durumun olumlu yanları olabildiği gibi olumsuzlukları da olurdu.

³⁵⁹ Selim Sabit, Rehnuma-yı Muallimin, s.28.

³⁶⁰ Selim Sabit, a.g.e., s.30.

³⁶¹ Selim Sabit, Rehnuma-yı Muallimin., s.31.

Her bir öğrenci öğrenimin farklı bir safhasında bulunduğu için öğretmen, onlarla tek tek ilgilenirdi. Öğretmen, bir öğrencinin dersini dinler ve onu yerine gönderir; daha sonra, diğer öğrenciyi dinlerdi. Bu arada dersini veren öğrenci yerine geçer ve çalışmasına devam ederdi.³⁶² Öğrenci aldığı dersi ezberler ve ertesi günü hocaya dinletirdi. Aynı dersi tekrarlayan öğrenciler bazen koro halinde çalışırlardı. Bununla birlikte öğrenciler seviye gruplarına da ayrılmışlardı.³⁶³

Sıbyan mekteplerinde eğitim - öğretim, bireyseldi. Sistem buna göre düzenlenmişti. Öğretmen, öğrencilerle tek tek ilgileniyor ve onları tanıma imkanı bulabiliyordu. Öğrenci sayısının az olduğu ve öğretmenin nitelikli olduğu bir eğitim - öğretim ortamında bu sağlanabiliyordu. Ancak, sistemin bozulması, öğrenci sayılarının artması ve öğretmenin niteliğindeki olumsuzluklar sebebiyle bireysel öğretimden istenen sonuçlar elde edilemiyordu. Öğrencilerin tek tek dinlenilmesi zaman ve sınıf disiplinin sağlanması konusunda problemler çıkarıyordu.³⁶⁴

Sıbyan mekteplerinde çıkan olumsuzlukların göze batmasıyla birlikte, buralara olan eleştiriler de yoğunlaştı. 1838 yılında Meclis-i Umur-ı Nafia tarafından hazırlanan layihada, öğrencilerin istenilen seviyede olmadığı; vakitlerinin “bir kuru gürültü” ile geçmekte olduğu ifade edildi. Eleştirilen olumsuzlukları gidermek amacıyla, öğrencilerin sınıflara ayrılması ve sınıf usulü ders işlenilmesi tavsiye edildi.³⁶⁵

Layihâ, Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali’de müzakere edildi. Burada hazırlanan ihtar müzekkiresinde; öğrencileri sınıflara ayırarak ders vermenin, heceyi öğrenmiş öğrenciler için mümkün olabileceği, ancak dört - beş yaşında henüz mektebe giren öğrencilerin harfleri öğretmeninden bizzat görerek öğrenmesi gerektiği belirtildi. Okula yeni başlayan on beş - yirmi çocuğun birden elifba harflerini öğrenmesinin mümkün olamayacağı; dinleyerek öğrense bile harfleri kendisinin söylemesi gerektiğine işaret edildi.³⁶⁶ Böylece, sınıf sisteminde ders işlenilmesi yönündeki ilk tekliler ortaya atıldı ve tartışmaya başlandı. Ancak sınıf sistemi, sıbyan mekteplerinde uygulanamadı. Daha sonra açılacak olan rüşdiyelerde

³⁶² R.E. Koçu, Sıbyan Mektepleri, s.28.

³⁶³ İ. Kara - A. Birinci, Mahalle Mektebi Hatıraları, s.62.

³⁶⁴ Y. Akyüz, Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler, s.509.

³⁶⁵ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.6-9; A. Berker, Türkiyede İlk Öğretim, s.9-10.

uygulanabildi. Sınıf sistemi temelde, kısa sürede eğitim yapılması ve fazla zaman harcanmaması yönündeki, usul-i cedit anlayışının ilk belirtileri idi. Usul-i cedit çalışmalarında sınıf sisteminde ders işlenilmesi, kısa sürede etkin eğitim düşüncesi çerçevesinde değerlendirilebilir.

Tanzimat döneminde sınıf yönetimi şekilleri ile ilgili düşünceler de ortaya atıldı. Mayıs 1870’de Takvim-i Vekayi’de çıkan bir yazıda, sınıf sisteminin uygulanışı ile ilgili şu görüşlere yer verildi ³⁶⁷: Sıbyan mekteplerinde eğitim - öğretimi kolaylaştırmak için dört usulün düzenlendiği, bunların da; Usul-i infiradiyye, usul-i mütekaile, usul-i müttehida, usul-i muhtelite olduğu belirtildi. Bu dört usul de şöyle açıklandı:

“ *Usul-i İnfiradiyye*: Öğretmenin her bir öğrenciye, sınıflara ayırmaksızın tek tek ders vermesidir. İki- üç çocuğa bu yöntem yararlı bir şekilde uygulanabilirse de, kalabalık sınıflarda uygulanması mümkün değildir.

Usul-i Mütekaile: Öğrencilerin bir kaç sınıfa ayrılarak, öğretmenin denetiminde üst sınıf öğrencilerinin alt sınıf öğrencilerine ders okutması demektir.

Usul-i Müttehida: Öğrencilerin bir kaç sınıfa ayrılması ve her sınıfa ayrı ayrı öğretmenlerin ders okutması demektir.

Usul-i Muhtelite: Son iki usulün birleştirildiği karma bir yöntemdir ve en iyisi budur.”³⁶⁸ Y. Akyüz, bu makalenin Selim Sabit ya da Aristokli Efendiye ait olabileceğini ancak bu konuda kesin bir bilgiye rastlanmadığını belirtmektedir.³⁶⁹

Selim Sabit Efendi de “Rehnuma-yı Muallimin” adlı eserinde sınıf sistemiyle öğretim yapıldığında hangi usullerin uygulanabileceğini belirtir. O, usul-i infiradiyye, usul-i ictimaiyye, usul-i mütekaile ve usul-i cediti açıklar.³⁷⁰ Onun açıkladığı usuller içerik olarak yukarıdaki usullerle aynı olduğu için tekrar belirtilmedi.

³⁶⁶ Mahmud Cevad, a.g.e., s.10-16.

³⁶⁷ Y. Akyüz, Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler, s.509.

³⁶⁸ Y. Akyüz, Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler, s.509.

³⁶⁹ Y. Akyüz, a.g.m., s.501.

³⁷⁰ Selim Sabit, Rehnuma-yı Muallimin, s.5-6.

Selim Sabit Efendi ilk üç usulü açıkladıktan sonra, bu usullerden her birinin olumsuzlukları bulunduğunu ve bunların sıbyan mekteplerinde uygulanmasının uygun olmayacağını belirtir. Ona göre, bu üç usulün ayrı ayrı mahzurları olsa da , uygulanması mümkün olan yönleri alınarak yeni bir usul ortaya konulabilir. Bu yeni usul de “usul-i cedit” dir. Ayrıca o, bu usulün uygulandığını ve kısa sürede başarılı sonuçlar alındığını ifade eder.

O, usul-i cedidi şöyle tarif eder: Öğretim süresi sayısınca sınıflar oluşturularak, her sınıfa bir sınıf başı ve her şubeye bir müzakereci tayin edilir. Müzakereci, üst sınıftan ya da o şubeden mümtaz bir öğrenci olabilir. Okulun intizam ve inzibatı da sınıf başılar vasıtasıyla sağlanır. Müzakereciler de dersleri hazırlamada öğrencilere yardımcı olurlar. Daha sonra öğretmen, bunları şube şube huzuruna çağırarak kendisi öğretim yapar.³⁷¹ Sıbyan mekteplerinin öğretim süresi dört yıl olduğu için, öğrenciler dört sınıfa ve her sınıf da şubelere ayrılır. Her sınıfa öğrencilerden bir sınıf başı ve her şubeye de bir müzakereci tayin edilir. Şubeler mümkün mertebe öğrencilerin yaş ve kabiliyetlerine göre düzenlenmeye çalışılır. Her bir şubedeki öğrenci sayısı, sekizi geçmeyecek şekilde ayarlanır. Öğrencilerin sayısı elliyi aşınca, bir öğretmen yetmeyeceği için bir halife tayin edilir. Halife, bir ve ikinci sınıfları; öğretmense üç ve dördüncü sınıfları okutur.³⁷² Birinci sınıf öğrencilerine bir veya iki ders verilir. Derslerin süresi de yarım saat veya kırk beş dakikadır. İkinci, üçüncü ve dördüncü sınıflara günlük iki ders verilir. Bu derslerin süresi de kırk beş dakikadır. Diğer vakitler teneffüs ve müzakereye ayrılır.³⁷³

O, öğrencilerin teneffüslerde bahçe varsa orada ayak oyunları oynamalarını, yoksa sınıfta ilahi, hesap gibi faydalı şeylerle vakitlerini geçirmelerini ister. Çocukların sıhhatini bozacak ve edebe aykırı oyunların oynanmamasını; teneffüslerde halife ve sınıf başıların öğrencileri kontrol etmelerini önerir. Öğrencilerin çevreyi rahatsız edecek şekilde bağırıp, türkü söylememelerini ve okulun eşyalarına zarara verecek oyunlardan kaçınmalarını tavsiye eder.³⁷⁴

O, sıbyan mekteplerinde üç defter bulunmasını birine, mektepte bulunan kitap ve diğer eşyaların kaydolmasını; birine, öğrencilerin okula kayıt ve ana- babalarının isim ve

³⁷¹ Selim Sabit, a.g.e., s.7.

³⁷² Selim Sabit, Rehnuma-yı Muallimin., s.8.

³⁷³ Selim Sabit, a.g.e., s.9.

adreslerinin yazılmasını; diğerine de öğrencilerin ahlak ve edebiyatla ilgili bilgilerin ve imtihan sonuçlarının yazılmasını tavsiye eder. Ders başlamadan önce, öğrencilerin yoklamalarının yapılmasını, olmayanların yok yazılmasını ister.³⁷⁵

Selim Sabit Efendi usul-i cedidi, sadece bir elifba öğretim yöntemi olarak ortaya koymaz. O, okulun idaresi, programı, öğretim yöntemleri, teneffüs vs. de belirleyerek eğitim - öğretime yeni bir yaklaşım getirir. Ayrıca, önerdiği usulün uygulandığını ve başarı elde edildiğini belirtir. Böylece o, teorinin yanısıra, pratik olarak da usul-i cedidi ortaya koyar. Kitabının sonunda, sıbyan mekteplerindeki eğitim - öğretim için sadece bu usulün olmadığı, amacının bu yolda bir çıkış açmak olduğunu ifade eder.³⁷⁶ Selim Sabit Efendinin gerek teorik olarak eğitime yaklaşımı; gerekse pratiğe yönelik önerileri, onun bu düşünceleri Fransa'ya gittiğinde oradan gördüğü ve öğrendiğini akla getirmektedir. Bu çerçevede, usul-i cedit hareketinin çıkışı Avrupadan etkilenme ile açıklanabilir.

Sıbyan mekteplerinde ferdi öğretimin yapıldığı ve bunun sınıf yönetimi ve disiplininde problemler çıkardığından ve bunda da büyük etkinin öğretmenin yetiştirmişliğinde olduğundan daha önce bahsedilmişti. Sıbyan mekteplerinde, “uslu çocuk - uslu öğrenci” yetiştirilmek isteniyordu. Öğrenciden dersini ezberlemesi ve uslu durması bekleniyordu.³⁷⁷ Öğrencinin uslu durması gerektiği anlayışı, öğretmeni sınıfta sessizliği sağlayan ve öğrencilerin gürültülerini önlemeye çalışan kişi rolüne yerleştiriyordu. Sessizliği sağlamada, öğretmenin becerisi devreye giriyordu. Sevgi ve saygıyı kullanan öğretmenler olabildiği gibi; falaka vb. cezalarla disiplini sağlamaya çalışan öğretmenler de olabiliyordu.³⁷⁸ Dolayısıyla, disiplinin sağlanmasında dış etkenler kullanılmaya çalışılıyordu. Bu durumun oluşmasında, dönemin çocuk ve öğrenci anlayışı ile ondan beklentilerinin önemli yeri vardır. Ayrıca, öğretmenlerin yetersizlikleri ve uygulanan öğretimin yönteminin de bunda payı vardır.

Öğretmenin şahsiyeti ve eğitim anlayışı, sınıf disiplinini sağlam için yaptığı uygulamaları etkiliyordu. Öğrencilerden dersini verenlerle, henüz dersini vermemiş olanlar aynı mekanı paylaştıkları için öğretmen, biri ile ilgilenirken diğerleri kendi başlarına

³⁷⁴ Selim Sabit, a.g.e., s.32.

³⁷⁵ Selim Sabit, a.g.e., s.28.

³⁷⁶ Selim Sabit, a.g.e., s.48.

³⁷⁷ İsmail Hakkı, Usul-i Terbiye - Usul-i Tedris, s.3.

³⁷⁸ İ. Kara - A. Birinci, Mahalle Mektebi Hatıraları, s.98.

kalıyorlardı. Öğretmenin sınıfla iletişim kurma başarısına göre, öğretmenin gözünden uzakta olanlar yaramazlık yapabiliyorlardı. Bu da, sınıftaki sükuneti etkiliyordu.³⁷⁹

Öğretmenler ve kalfaları pedagojik formasyondan yoksun oldukları için, korkutma ve ceza ile yıldırma disiplin olarak görüyorlardı. Dayığı başlıca eğitim vasıtası olarak kullanıyorlardı.³⁸⁰ Böylece, öğretmenin yetişmemişliği eğitim ortamını ve her şeyi etkiliyordu. Disiplin dış etkenlerle (dayak, falaka, kaba söz vb.) sağlanmaya çalışılıyordu.

Sıbyan mekteplerindeki olumsuzlukları gidermek amacıyla, 1847'de bir talimat yayınlandı. Bu yıllarda çocukların vakitlerini kuru gürültü ile geçirdikleri için sıbyan mekteplerine eleştiriler vardı. Bu da, sıbyan mekteplerinde uygulanan ferdi öğretimden kaynaklanan bir gürültünün olduğunu gösteriyordu. Bu çerçevede, 1847 talimatında, çocukların tabiatlarına dikkat çekilerek, onların oyun oynamak ve yaramazlık yapmaktan hoşlandıkları belirtildi. Onlara bu dönemde ahlak risaleleri okutulması tavsiye edildi. Çocukların yaşları ilerledikçe yaramazlıkları terk edecekleri ifade edildi. Bu, o dönem için çocuğa yeni bir yaklaşımı sergiliyordu. Çocuk tabiatının farklı olduğunun düşünülmesi, o dönem eğitimi için bir yenilikti. Talimatta öğretmenlerin, erkek çocukların ayaklarını, kız çocukların ise ellerini, falakaya koyarak cezalandırma geldikleri belirtildi. Falaka ve değnek dövmenin İslam Dininde (Şer-i şerif) bulunmadığı ve kaldırıldığı ifade edildi. Öğretmenlerin çocukları, duruma göre yumuşak ve sevgi ile okula ısıtırmaya çalışmaları istendi.³⁸¹ Öğretmenlerin öğrencilere sövemeyecekleri ve vuramayacakları belirtildi. Ceza şekilleri olarak da, öğrencilere dargın yüz göstermek, incitmek üzere kulağını çekmek, ırz ve namussa dokunmayacak şekilde acı söz söylemek gibi yollar önerildi. Öğrenci, dövüleceği zaman da, yaban asması veya yasemin gibi yumuşak değneklerle ve hafifçe dövülmesi istendi.³⁸²

Bu talimattan anlaşıldığına göre, falaka sıbyan mekteplerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu talimatla, falakanın yasak olduğu ve dinde olmadığı belirtilerek uygulamanın önüne geçilmeye çalışılıyor. Ancak, getirilen ceza önerilerinde de yine dayığa yer vermesi ilgi çekicidir. Bu öneriyi, uygulanan dayığı hafifletmek amacıyla belirtildiği

³⁷⁹ İ. Kara - A. A.g.e., s.47.

³⁸⁰ F.R. Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s.7.

³⁸¹ Y. Akyüz, İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı, s.9.

düşünülebilir. Ancak gene de, dayağa yer verilmiş olması dikkate değerdir. Ferman çıkarılması ve dayak yasaklanmasına rağmen, yine de falaka sıbyan mekteplerinde uzun yıllar uygulanmıştır.³⁸³ Çeşitli ceza şekilleri yanında falaka uygulanan en sert ceza olmuştur. öğrencilerin okuldan uzaklaşmalarına ve hatta sakat kalmalarına sebep olacak şekilde uygulandığı da olmuştur.³⁸⁴ Ancak, falakanın uygulanışı her okulda aynı olmamış, öğretmenin yetişmişlik düzeyine ve karakterine göre farklılaşmıştır. Bu, sıbyan mekteplerinin bozulması ve nitelikli öğretmen yetiştirilememesiyle açıklanabilir.

Devlet tarafından çıkarılan fermanlarla falakanın yasaklanmasının yanısıra, Tanzimat döneminde eğitimcilerden de sıbyan mekteplerindeki uygulamalara karşı çıkanlar da olmuştur.³⁸⁵ Münif Efendi, “Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan” adlı makalesinde şöyle diyordu: “Bizim mekteplerde yolsuz olan bir şey de zavallı çocukların dayak ile te’dib olunmasıdır.” O, dayağın vücuda verebileceği zararların yanısıra, çocukların tahammüllerini yok ettiği için onları hakaret ve miskinliğe alıştırdığını ve ömürleri boyunca, izzet-i nefislerini koruyamadıklarını söylüyordu. Çocuklarda tembellik, gevşeklik yahut çirkin bir hareket görüldüğünde mutlaka dayakla cezalandırılmaları gerekmeyip, bunun çeşitli yollarının olduğunu belirtiyordu. Usulüne uygun yapıldığında bunların, değnekten daha etkili ve işe yarar olduğunu ifade ediyordu. Yerine göre, okuldan geç göndermenin ya da dersi yirmi otuz defa yazdırmanın da ceza olabileceğine işaret ediyordu.³⁸⁶ Böylece dayağın sadece görünene zararları değil, psikolojik ve öğrenci kişiliğine olan etkilerine de dikkat çekiyordu.

Çocuğa ve disipline yönelik Münif Efendinin bu görüşleri, kendi döneminde ileri görüşlerdir. Bu düşüncelerin oluşmasında Münif Efendinin Almanya’da bulunmasının etkisi olduğu söylenebilir. Zira o, Almanya’da kalmıştır. Bu da, usul-i cedidle ilgili düşüncelerin Avrupa’dan, etkilendiğini göstermektedir. Münif Efendinin alternatif ceza şekilleri ve çocuk psikolojisine yönelik değerlendirmeleri de bunu desteklemektedir. O dönemde, dayağın psikolojik olumsuzluklarına dikkat çekilmesi kayda değerdir. Bu, usul-i cedid hareketi içinde yer alanların eğitimle ilgili teorik düşünce temellerinin olduğunu göstermektedir.

³⁸² Y. Akyüz, a.g.m., s.10.

³⁸³ Bu konuda A. Rasim’in “Falaka” adlı eserine bakılabilir.

³⁸⁴ İ Kara - A. Birinci, Mahalle Mektebi Hatıraları, s. 102.

³⁸⁵ A. Akın, Münif Efendi’nin “Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan” Adlı Makalesi Üzerine, s.546-547.; Sabri Cemil, Ameli Fenni Tedris, s.6.

³⁸⁶ A. Akın, a.g.m., s.547.

Selim Sabit Efendi de, usul-i cedidi ortaya koyarken Renuma-yı Muallimin’de, okulda disiplinle ilgili bilgilere yer vermektedir. Bunların bazılarına, sınıf sistemi içinde değinilmişti. Bu da Selim Sabitin, disiplini sınıf sisteminin ve eğitim - öğretimin içinde değerlendirdiğini göstermektedir. Ona göre, öğretmenler öğrencilere yumuşaklıkla muamele etmeliler ve ceza verecekleri zaman da uygun bir şekilde vermelidirler.³⁸⁷

Öğrenciler derslerine çalışırken, arkadaşlarının müzakerelerini ihlal edecek şekilde bağırarak okumamalılar; öğretmene ya da halifeye bir soru soracakları zaman da yerlerinden bağırarak değil huzura gelip meramlarını anlatmalıdırlar.³⁸⁸

Selim Sabit Efendi, disiplini eğitim - öğretim içerisinde sağlama çalışırken bir yandan da, dış şartları kullanmaya çalışır. Bu çerçevede mükafatları da belirler. Mükafatlar şunlardır: Nişane-i Aferin (kırmızı renklidir), Nişane-i Tahsin (yeşil renklidir), Nişane-i İmtiyaz (sarı renklidir), mükafatlandırılacak öğrencinin bulunduğu şubede baş mevkiye oturtmak, öğrencilerin huzurunda başarılı öğrencinin ismini söylemek, başarılı öğrencinin ismini şeref levhasına yazarak bir kaç gün dershanede asılı durdurmak.³⁸⁹ Selim Sabit Efendi verilecek mükafatların sıralamasını yaptıktan sonra, bu mükafatların ne zaman verileceğini de belirtir. “Nişan-ı Aferin”, devamlı olarak bir hafta ders ve ahlakça şubelerinde öne çıkan öğrenciye verilir. Bir ay devamlı ders ve vazifelerini yaparak okula devam eden öğrenciye, on kıta aferin kıymetinde “Nişan-ı Tahsin “verilir. Üç ayda bir öğrencilerin, aldıkları ödüllere göre sıralaması yapılır ve önde gelenler baş mevkilere yerleştirilirler.³⁹⁰ Altı ay ders ve vazifelerin, yapan öğrenciye “Nişan-i İmtiyaz” verilir. Bir sene ders ve ahlakça şubesinde öne çıkan öğrenciye, “Nişan-ı İmtiyaz”ın yanısıra çeşitli hediyeler verilir. Yıl sonunda öğrenciler aldıkları hediyelere göre şeref listesinde yer alırlar. Sene içerisinde sınıf atlayan öğrencilere de hediyeler verilir. Sistemin işleminde büyük rolü olan, sınıf başı ve müzakereciler ise aldıkları ödülün iki katı verilir.³⁹¹ Böylece, bu görevler öğrencilerin gözünde değerli hale getirilmeye çalışılır.

³⁸⁷ Selim Sabit, Rehnuma-yı Muallimin, s.27.

³⁸⁸ Selim Sabit, Rehnuma-yı Muallimin , s.29-30.

³⁸⁹ Selim Sabit, Rehnuma-yı Muallimin, s.33.

³⁹⁰ Selim Sabit, a.g.e., s.33.

³⁹¹ Selim Sabit, a.g.e., s.35.

Selim Sabit, ödölün yanısıra okulda çıkabilecek olumsuzlukları gidermek amacıyla cezaları da belirtir. Öğrenciye ceza verme yetkisi, yalnızca öğretmene aittir. Halifeler ibare ezberletmek ve yazı yazdırmak gibi cezaları verebilirlerken; müzakereci ve sınıf başılar, tenbih ve nasihat edebilirler.³⁹² Öğretmen de ceza vereceği öğrenciyi yanına çağırarak ceza verir. Eğer, öğretmen hiddetli ise, öğrenciyi hemen cezalandırmayıp hiddeti geçtikten sonra cezalandırmalıdır. Öğrencinin bir kaç kusurunu biriktirip de, hepsini birden cezalandırmaktan kaçınımalıdır. Kabahat tekrar ettikçe ceza verilmeli ve ceza çeşitlendirilmelidir. Öğretmen yanlışlıkla cezalandırdığını anladığı öğrencinin gönlünü uygun bir şekilde almalıdır. Edebe aykırı davranışta bulunan öğrencinin cezası velisi ile görüşülerek beraberce verilmelidir. Bir sınıf ve şube öğrencileri, yapını belli olmayan bir suçtan dolayı, toptan cezalandırılmamalıdır.³⁹³ Görüldüğü üzere, Selim Sabit Efendinin cezalandırma ile ilgili belirttiği genel ilkler, bu gün de geçerliliğini koruyan ilkelere.

Selim Sabit Efendi, ceza şekillerini ve uygulama sırasını da şöyle belirtir: Kabahatli öğrenciye öncelikle babacan bir şekilde (suret-i pederane) tenbih ve nasihat edilir. Uygun bir dil ile tazir ve takdir edilir. Bulunduğu şubede en aşağıya oturtulur. Şubesinden ayrılarak ceza mahallinde derse çalıştırılır. Kitapları alınarak ceza mahallinde ayakta bekletilir. Teneffüs ve yemek vakitlerinde dershanede bekletilir. Velisi ile konuşularak bir kaç gün okuldan uzaklaştırılır.³⁹⁴ Kanunen cezalandırılması gereken cinayetlerden başka hiç bir sebeple okuldan öğrenci atılmaz.³⁹⁵ O, okulda öğretmen yardımcı olan, müzakereci ve sınıf başıların da cezalarına ilişkin bilgiler verir, ancak bunları diğer öğrencilerden ayrı tutar.³⁹⁶ Selim Sabit Efendinin kendi döneminde yaygın olarak kullanılan falaka, dayak gibi bedeni cezalara kapı aralamaması ve onları ceza olarak önermemesi onun eğitimciliğinin bariz örneklerindendir. Ayrıca, okuldan öğrenci atılmasına karşı oluşu da onun öğrenciye verdiği değeri göstermektedir. Bütün bu olumlu düşüncelere rağmen, bunları uygulamaya geçirecek olan öğretmendir. Bununla birlikte, o dönemde bütün bu düşüncelerin okullarda uygulandığını düşünmek güçtür. Ama, usul-i cedid üzere öğretmenlerin yetiştirilmesi ve bunların nitelikleri ile ilgili çalışmalar yapıldıkça bunlar peyder pey uygulamaya geçecektir. Usul-i cedid

³⁹² Selim Sabit, a.g.e., s.39.

³⁹³ Selim Sabit, a.g.e., s.35-36-37.

³⁹⁴ Selim Sabit, Rehnuma-yı Muallimin , s.35.

³⁹⁵ Selim Sabit, a.g.e., s.38.

³⁹⁶ Selim Sabit, a.g.e., s.38-39.

öğretmeni yetiştirmede, yeterince başarılı olunduğunu söylemek güç olmakla birlikte, eğitim-öğretimde disiplin sağlanması ve sınıf yönetimi ile ilgili yeni fikirler usul-i cedid hareketi çerçevesinde ortaya konulmuştur.

f- Öğretim Yöntemi:

Sıbyan mekteplerinde ferdi öğretim esastı.³⁹⁷ Öğretmen ve kitabın eğitim - öğretimde önemli bir yeri vardı. Öğretmen okulun her şeyinden sorumlu idi. Dersleri dinleyen ve okulu idare eden o idi. Dolayısıyla, öğretmenin niteliği ve yetişmişliği her şeye yön veriyordu.

Medreselerin son dönemlerinde takip ettikleri kitabi ve ezbere dayalı öğretim, sıbyan mekteplerine de hakimdi.³⁹⁸ Kitaplar öğrencilerin sevilmesine uygun değildi. Öğrenciler geleneksel olarak belirlenen kitaplardan derslerini ezberleyerek çalışıyorlardı. Öğrencilerin derlerini ezberlemeleri, öğrenme için yeteli görülüyordu. Ayşe Sıdika bunu şöyle ifade eder: “evveleri terbiye-i fikriyyede en maruf ve muteber kaide çocuğa zorla bazı şeyleri ezberletmekti. Hususan fikrin terbiyesi sırf kitaplara müracaatla yani kitaplarda yazılmış olan şeyleri ezberlemek ve ezberletmekten ibaret bilinirdi”.³⁹⁹

Mektebe başlayan öğrenci, hocanın karşısına giderek elini öper ve ilk dersini alırdı. İlk ders genellikle, elifba kitabının baş tarafındaki “Rabbi yessir vela tüassir rabbi temmim bil hayr” duasının hecelenmesi idi.⁴⁰⁰ “Rabbi yessir..” duasından sonra, yalnız elif harfi öğrenciye söyllettirilir ve ilk ders biterdi. Böylece çocuk, öğrenim hayatına başlamış olurdu.

Eğitim - öğretime elifba cüzleri ile başlanırdı. Okula başlayan öğrenci, elifba cüzünü takip ederek okuma - yazmayı öğrenirdi. Elifba cüzünün yazılış tarzı, öğretim yöntemini de belirlerdi.⁴⁰¹ Tertibi Hz. Aliye izafe olunan Elifba Cüzünün, Türklere nereden ve ne zaman geçtiği bilinmemekle birlikte, bu cüzlerle okuma yazma öğretilmeye çalışılırdı. Oysa bu kitap,

³⁹⁷ İ. Kara - A. Birinci, Mahalle Mektebi Hatıraları, s.62; R.E. Koçu, Sıbyan Mektepleri, s.28.

³⁹⁸ S.C. Antel, Tanzimat Maarifi, s.441.

³⁹⁹ Ayşe Sıdika, Usul-i Talim ve Terbiye Dersleri, s.72.

⁴⁰⁰ İ. Kara - A. Birinci, a.g.e., s.60. “Rabbim kolaylaştır, zorlaştırma. Rabbim hayırla tamamla.” Okula başlarken bu duanın okunması, İslam dininin ilme verdiği değeri ve ilim öğrenmeye olan yaklaşımı ortaya koyması bakımından kayda değerdir.

⁴⁰¹ F. Baymur, İlk Okuma ve Yazma Öğretimi, s.25.

Kur'an öğretimi için yazılmıştı.⁴⁰² Dolayısıyla öğrenciler bu cüzlerle Türkçe okuyamaz, okulu bitirdiklerinde de Türkçe bir kitabı okuyamazlardı.

Elifba öğretiminde, önce harfler , sonra harekeler, sonra da heceler öğretilirdi. En sonunda da kelime hecelemesine geçilirdi. Harfler öğretiminde bazı öğretmenler, çağrışımlardan faydalanırlardı. Harflerin şekillerini, eşya ve hayvanlara benzeterek ezberletmeye çalışırlardı.⁴⁰³ Örneğin;

“Elif” oklava gibi,

“Be” çanak gibi,

“Te” ona benzere,

“Se” ona benzer,

“Cim” karnı yarık,

“Dal” beli bükük,

“Zel” üstünde bir nokta,

“Rı” çevgenli..gibi tekerlemelerle harfler ezberletilmeye çalışılırdı.⁴⁰⁴ Ya da, harflerin adları bir takım yer ve eşya isimlerinin baş harflerinden faydalanılarak öğretilmeye çalışılırdı. Örneğin;

“Elif” Edirne,

“Be” Beylerbeyi,

“Te” Tekirdağ,

“Cim” cibali gibi.

Harflerin öğretiminden sonra, harekeler öğretilir ve hecelemeye geçilirdi. Heceleme öğretilirken, uzun yol takip edilirdi ki buna “usul-i tehecci” denilirdi.⁴⁰⁵ Bu yöntemle

⁴⁰² F. Baymur, a.g.e., s.26.

⁴⁰³ F. Baymur, a.g.e., s.27.

⁴⁰⁴ R.E. Koçu, Sıbyan Mektepleri, s.25; İ. Kara - A. Birinci, Mahalle Mektebi Hatıraları, s.109.

⁴⁰⁵ Y. Akyüz, Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler, s.510.

öğretimde, harfler tekerlemeler şeklinde uzun uzadıya hecelenirdi.⁴⁰⁶ Örneğin; Elif üstün= e, Elif esre= i... gibi. Harekelerin okunmasında tekerlemelerden faydalanılırdı. “ Elifüsün e, Elifesa i, Elifetürbü, Besünbe, Beyesabi, Beyetürbü,...gibi. Ayrıca, Elifeyli, elaipli, ümbülyani op op; Be beyli, belabipli, ümbülyani bop bop ...gibi tekerlemelerle hecelemler yapılırdı.⁴⁰⁷ Çoğu zaman, bu tekerlemeler öğrenci tarafından anlaşılmazdı. Öğrenciler anlamadan ezbere okumaya çalışılırdı.⁴⁰⁸

Harflerin hecelenmesinden sonra, kelimelerin hecelenmesine geçilirdi. Kelimelerin hece usulü (usul-i tehecci) ile öğretimi ise şöyle olurdu. Örneğin; “Vecealna” kelimesinin okunması için, vav üstün ve, cim üstün ce... gibi uzun hecelemler tekrarlanarak okunurdu.⁴⁰⁹ Bu yöntemle harflerin ve hecelemlerin öğrenilmesi çok uzun zaman alırdı.⁴¹⁰ Böyle okumasını öğrenmenin zaman almasının yanı sıra, çoğu zaman öğrenciler okumayı öğrenmeden okuldan ayrılırlardı.

Tanzimat döneminde, ilkokullardaki öğrencilerin Türkçe bir kitabı okuyamadıkları ve vakitlerini kuru bir gürültü ile geçirdikleri yönünde sıbyan mekteplerine eleştiriler yapıldığından daha önce bahsedilmişti. İşte, bu durumda sıbyan mekteplerinde takip edilen öğretim yönteminin büyük rolü vardı. Tanzimat döneminde, öğrencilere kısa sürede okuma yazma öğretimi yönünde çalışmalar yapıldı. Bu amaçla öncelikle, Osmanlıcanın gramer kitabı mahiyetinde Ahmet Cevdet ve Mehmet Fuat Efendiler tarafından “Kavaid-i Osmani” yazıldı. Böyle, Arapça, Farsça ve Osmanlıca kurallarının bir arda bulunduğu bu dilin öğretiminde çeşitli zorluklar çekildiği; öğrenciye hem Arapça ve Farsça hem de Osmanlıca kurallarının ayrı ayrı öğretiminin vakit kaybına sebep olduğu belirtildi. Osmanlıcanın kurallarının bir kitap halinde toplanmasının ihtiyacı belirtildi. Bu kitapla, Osmanlıcanın kuralları bir kitap altında toplanmaya çalışıldı. Ayrıca, Osmnalıcada olduğu halde alfabede işaretleri olmayan harflerle ilgili yeni işaretler belirlendi.⁴¹¹ Bu işaretler daha sonra usul-i cedid hareketi çerçevesinde yazılan elifbalarda da kullanıldı.

⁴⁰⁶ Y. Akyüz, Tanzimat Döneminde Eğitim Öğretim Anlayış ve Uygulamalarında Görülen Yenilikler, s.4.

⁴⁰⁷ F. Baymur, İlk Okuma yazma Öğretimi, s.32.

⁴⁰⁸ F. Baymur, a.g.e, s.32; İ. Kara - A. Birinci, a.g.e., s.153.

⁴⁰⁹ İ. Kara - A. Birinci, a.g.e., s.121.

⁴¹⁰ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.183.

⁴¹¹ A. Cevdet - M. Fuat, Kavaid-i Osmani, s.3-4.

Tanzimat döneminde, Türkçe elifbalar yazılmaya başlandı. İlk Türkçe elifba kitabını, Kayserili Doktor Rüştü yazdı.⁴¹² Elifbasının ismi “Nuhbetül Etfal” idi. Kayserili Rüştü eserinin önsözünde, eski elifba cüzlerinde P,Ç,J harflerinin olmadığı, bu sebeple para, portakal, çorap, çarşaf gibi kelimelerin okuma yazmada kullanılmadığını; bu harflerin de elifba kitaplarına konulması gerektiğini belirtiyordu. O, Mehmet Emin Efendini kullandığı, kef harfi (dört çeşittir) işaretlerini ve vav harfi için de Fuat ve Cevdet Efendilerin kullandığı işaretleri aldığını yazıyordu.⁴¹³

Kayserili Rüştü, yazdığı yeni elifba kitabına koyduğu harfler ve işaretlerle, önemli bir yenilik başlatmış oldu. O, elifbasında “Hareke-i Harfiyye” alıştırmalarına da yer vererek, elifba yazımı ve öğretim yönteminde bir ilki gerçekleştirdi. Usul-i cedid hareketinin en önemli faaliyet alanı olan elifba öğretiminde,usu-i tehecciye alternatif olarak usul-i savtiyye yöntemi ortaya konuldu. Usul-i savtiyye, eski tarzda harflerin uzun uzun hecelenmesi karşısında, doğrudan harflerin seslerinin okutulduğu bir yöntemdi.

Selim Sabit Efendi, “Elifba-yı Osmani” adlı eserinde, usul-i savtiyye ile ilgili şunları söyler: “Bundan sonra malum ola ki, huruf-ı hece harekelerin isimleriyle tehecci olunmayıp, kendilerinin müsemmalarıyla harekelerin sadaları birlikte zikr olunarak tehecci olunacaktır. Mesela: adet-i kadime olduğu üzere be üstün (be), Be esre (bi), Be ötre(bü), denilmeyip; Be e (be), Bi i (bi), Bü ü (bü) denilerek tehecci olunur. Kezalik, hareke-i harfiyye ile olan hecelerde Be elif üstün (ba), Be ye esre (bi), Be vav ötre (bü), denilmeyip; Be a (ba), Bi i (bî), Bü ü (bû), denilerek tehecci olunur”.⁴¹⁴

Selim Sabit Efendi, “Rehnuma-yı Muallimin” adlı eserinde gerek okuma yazma öğretimi, gerekse Hesap, Yazı, Tarih, Coğrafya ve Dil öğretimi ile ilgili bilgiler verir. Böylece o, özel öğretim yöntemleri ile ilgili bilgiler de verir. Rehnuma-yı Muallimin’de özel öğretimle ilgili şu görüşlere yer verilir:

Harf, Hecenin Öğretimi: Harfler öncelikle üçer beşer düzenlenerek levhaya yazılır. Şekil ve isimleri öğrencilere öğretilir. Öğretmen levhadaki harfleri öğrencilere ayrı ayrı telaffuz ettirdikten sonra kendisi telaffuz eder. Daha sonra hep bir ağızdan öğrenciler telaffuz

⁴¹² F. Baymur, İlk Okuma Yazma Öğretimi, s.33.

⁴¹³ Mehmet Rüştü, Nuhbetül Etfal,

ederler. Öğrenciler harflerin isimlerini öğrenip telaffuza alıştıktan sonra, harflerin birbirinden farklılıkları öğretilir. Harfler beşer beşer karışık bir şekilde levhaya yazılarak soru - cevap yöntemiyle öğrencilere alıştırmaya yapılır.⁴¹⁵

Harekelerin Öğretimi: Harekeler de levhalarda öğrencilere gösterilerek öğretilir. Harekelerin isimleri üstün, esre, ötre şeklinde tahtaya yazılarak yerleri gösterildikten sonra, sesleri suretleriyle gösterilir. Yani (e, i, ü) gibi. Daha sonra hareke makamında kullanılan harflerin hangi harekeler yerine kullanıldıkları açıklanır.

Harf ve harekeler öğretildikten sonra, heceye başlanacağı için, bu sırada okuma ve yazı birlikte öğretilir. Öğretmen, levhada göstererek okuma ve yazıyı birlikte öğretir. Öğrenciler de levhalarına yazarlar.⁴¹⁶

Heceleme ve Kıraatın Öğretimi: Harf ve harekelerin öğretiminden sonra, hece öğretimine geçilir. Hece, harekelerin isimleriyle hecelenmeyip (usul-i tehecci), belki harflerin müsemmalarıyla harekelerin sadaları birlikte söylenerek hecelenir (usul-i savtiyye). Harflerin birleşim ve ayrılışlarına dair çeşitleri gösterilerek başta, ortada, sonda yazılışlarla ilgili bilgiler verilir.

İki harf ve bir harekeden oluşan kelimelerin kıraat ve heceleri gösterilir. Bu kelimelerden mümkün mertebe manalı olanların seçilmesi gerekir. Bu kelimelerin hecelenmesi de usul-i savtiyye üzere olur. Bir heceli kelimelerin öğretiminden sonra, iki heceli kelimeler öğretilir. Diğer çok heceli kelimeler de usul-i savtiyye üzere öğretilir. Öğrenci gereği gibi heceye alıştıktan sonra, levhada kelime alıştırmaları yapılır.

Çocuklara öğretilecek kelimelerin manaları, öğrencilerin bileceği, gün, ay, ve mevsim isimleri vb. kelimelerden seçilmelidir.⁴¹⁷ Burada görüldüğü gibi kelimelerin öğretiminde öğrencilerin bildiklerinden hareketle öğretim yapılmaya çalışılıyor. Bu da eğitimdeki, bilinenden bilinmeyene ilkesine uyularak öğretim yapılmaya çalışıldığını gösterir.

⁴¹⁴ Selim Sabit, Elifba-yı Osmani, s.4.

⁴¹⁵ Selim Sabit, Rehnuma-yı Muallimin, s.10-11.

⁴¹⁶ Selim Sabit, a.g.e., s.12-13.

⁴¹⁷ Selim Sabit, Rehnuma-yı Muallimin, s.13-17.

Öğrenciler adab ve ahlaka dair bir takım darb-ı meseller gösterilerek hecelemeksizin okumaya alıştırılırlar. Öğrencilerin okumaya kurallardan değil de, farklı metinlerden alıştırılmaya çalışılması da kayda değerdir. Arapça'ya mahsus hareke ve işaretler gösterilir. Tecvid, İlmihal ve Kısas-ı enbiya gibi İslam Akaidine dair dersler cetvelde gösterildiği gibi sırasıyla öğretilir.⁴¹⁸

Görüldüğü üzere, usul-i cedid hareketi çerçevesinde ortaya konan elifba öğretim yönteminde harften, hareke ve kelimeye geçilerek öğretim yapılmaktadır. Bu susul, daha önce geleneksel olarak elifba öğretiminden özde farklı değildir. Zira her ikisi de, sentez metoduna göre⁴¹⁹ okuma yazma öğretmeyi amaçlamaktadır. Usul-i cedid hareketi çerçevesinde uygulanan elifba öğretiminde hecelemelerde kolaylık sağlanıyor ve kelimelerin öğrencilerin bildiklerinden seçilmesi gibi eğitim ilkelerinden hareket ediliyor. Böylece, öğretilen kelimelerde, bilinenden bilinmeyene ilkesine uygun hareket edilmeye çalışılıyor. Bu noktadan, usul-i cedid üzere elifba öğretimin daha etkili olduğu sonucuna varılabilir. Zira, öğrenciyi ve onun seviyesini dikkate alan bir öğretimin daha etkili olacağı açıktır.

Selim Sabit Efendi diğer derslerin öğretimi ile ilgili olarak da şunları belirtir:

Yazı Öğretimi: Harflerin isim ve harekeleri öğretilip heceye başlandığında, yazı ve kıraat birlikte yapılır. Harflerin birleşme ve ayrılma şekilleri ; bir ve iki heceli kelimelerin yazılışları öğretilerek Elifba Risalesinin (Elifba-yı Osmani) bazı bölümleri ödev olarak verilebilir.

Öğrenciler, okuma ve basit bir şekilde yazıya alıştıktan sonra, hat mecmualarından örnekler verilerek sülüs, nesih ve rik'a yazı çeşitleri öğretilir. Dördüncü sınıfta, dikte çalışmaları yapılır. Tezkere, pusula ve ufak mektep gibi günlük hayatta lazım olacak işler yapılır.⁴²⁰

Hesap Öğretimi: Öncelikle, öğrencilere ezberden birden bine kadar sayıların isimleri ezberletilir. Daha sonra, birler onlar yüzle gibi sayı basamakları öğretilerek toplama ve çarpmaya yönelik ezberden bazı problemler basit şekilde çözdürülür. Bu şekilde öğretilen

⁴¹⁸ Selim Sabit, a.g.e., s.17-18.

⁴¹⁹ F. Baymur, İlk Okuma ve Yazma Öğretimi, s.13.

⁴²⁰ Selim Sabit, Rehnuma-yı Muallimin, s.19-20.

sayılar mümkün mertebe, maddi olarak gösterilmesi gerekeceğinden öğretimlerinde parmak veya hububat saydırmak gibi kolaylaştırıcı unsurlar kullanılmalıdır. Burada öğretim ilklerinden somuttan soyuta ilkesinin kullanılmak istenildiği ortaya çıkıyor.

İkinci olarak; sayılar rakamla ifade ettirilir. Birden sonsuza kadar sayıların rakam ve adetleri öğretilir. Birler, onlar yüzler gibi kısım ve mertebeler öğretilir.

Üçüncü olarak; toplama, çarpma, çıkarma ve bölme kuralları (Amal-i Erbaa) gösterilip sırasıyla öğretilir. Bir takım basit problemler ödev olarak verilir ve levhada çözdürülür.⁴²¹

Coğrafya Öğretimi: Öncelikle kürre-i mücesseme veya musattaha (düzlem küre) ile yerin şekli öğrenciye tarif edilir. Yer yüzünün beş kıtaya ayrıldığı haritalarda gösterilerek deniz, dağ vs. nin renk ve şekilleri öğretilir.

Öğrenci, haritalardaki işaretleri öğrendikten sonra yeryüzüne dair bir şey tarif edildiğinde onun benzerini, haritadan bulabilir. Daha sonra levhaya harita çizilerek, işaretleri belirtilir. Soru cevap yöntemiyle bu işaretler öğretilir. Bu sırada öğrencilere harita çizimi gösterilir. Beş kıtadan biri işlendikçe, Coğrafya Risalesinde⁴²² gösterildiği şekilde alıştırmalar yapılır.⁴²³

Tarih Öğretimi: Tarih dersi hem okumaya hem de bazı önemli olayları öğrenciye öğretmek amacına yönelik olduğundan her dersin başında öğretmen, dersi öğrenciye hikaye ve takrir eder. Daha sonra Risalede⁴²⁴ yeri gösterilerek okutulur. Ertesi günü öğrenciden dinlenir, daha sonra o dersin konusu olan önemli olayın sebebi ve tarihi, yeri, sonucu hususunda soru cevap yöntemiyle alıştırmalar yapılır.⁴²⁵

Dil Öğretimi: Osmanlıcada kullanılan kelimelerin çeşitleri tarif edilip açıklanır. Daha sonra, kelime çeşitlerini öğrenciye kolaylıkla belletmek için, kelime türlerinin kullanımını içeren bir takım ibareler tertip olunarak, soru cevap yöntemiyle öğretilir.

⁴²¹ Selim Sabit, a.g.e, s.20-21.

⁴²² Selim Sabit, Muhtasar Coğrafya Risalesi.

⁴²³ Selim Sabit, Rehnuma-yı Muallimin, s.22-23.

⁴²⁴ Selim Sabit, Muhtasar Tarih Risalesi.

⁴²⁵ Selim Sabit, Rehnuma-yı Muallimin, s.24.

İsim çeşitleri öğretilirken, buna örnek olarak alınan biri (elma gibi) hakkında levhaya sorular yazılır. Ertesi günü öğrenciden bu kelimeyle ilgili olan soruları cevaplaması istenir. Daha sonra kelime çeşitlerine uygun ibareler verilerek, tahlil ve terkip edilir.⁴²⁶

Selim Sabit Efendi özel öğretim yöntemleri ile ilgili fikirlerinde de öğrenciyi aktif hale getirecek ve örneklerle öğrenmeyi sağlayacak şekilde ders işlenilmesini ister. Bu düşünceler, kendi dönemi için ileri düşüncelerdir. Bununla birlikte Selim Efendinin bu derslerle ilgili fikirlerin uygulamaya geçtiğini ve yaygınlık kazandığını söylemek güç olsa gerektir. Böylece, usul-i cedid hareketinin sadece elifba öğretimi ile sınırlı olmayıp, sıbyan mekteplerine konulan yeni derslerin öğretimi ile de ilgilendiği görülüyor.

g- Bina ve Ders Araç Gereçleri:

Sıbyan mektepleri, bir kaç merdiven çıkıldıktan sonra ufak bir koridordan geçilen bir veya iki derslikten ibaretti. Vakfın veya mahallelinin ekonomik durumlarına göre, okulun fiziki özellikleri değişebilirdi. Genel olarak sıbyan mektepleri basık tavanlı ve az aydınlıktı.⁴²⁷

Dershanenin bir köşesinde hocanın makamı bulunurdu. Hocanın önünde iki ayaklı düz bir rahle olurdu. Odanın diğer tarafına iki ayaklı beşer, onar kişilik uzun rahleler konurdu. Öğrenciler evlerinden getirdikleri minder, kilim parçası, post gibi şeyleri hasırın üzerine kor ve oturlardı.⁴²⁸

Mektepte ayrıca, öğrencilerin girip çıktıklarını ve dışarıda birinin olup olmadığını kontrol için “geldi - gitti tahtası” olurdu. Bu tahta genellikle duvarda ve öğretmenin görebileceği bir yere asılırdı. Tahtanın bir yüzüne “geldi”, öteki yüzüne de “gitti” yazılırdı.⁴²⁹

Tanzimat döneminde , sıbyan mekteplerinin eğitim - öğretim ortamını ıslaha yönelik çalışmalar yapıldı. Bununla birlikte, sıbyan mektepleri genel itibariyle değiştirilememekle birlikte, yeni açılan okulların geniş ve aydınlık binalar olarak inşasına çalışıldı.⁴³⁰ Mevcutlarda yeniliklerin yerleşmesi uzun yıllar aldı.⁴³¹

⁴²⁶ Selim Sabit, a.g.e., s.25-26.

⁴²⁷ İ. Kara - A. Birinci, Mahalle Mektebi Hatıraları, s. 106, S.C. Antel, Tanzimat Maarifi, s.461.

⁴²⁸ F.R. Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s.6-7; İ. Kara - A. Birinci, a.g.e., s.106.

⁴²⁹ F.R. Unat, a.g.e., s.6-7.

⁴³⁰ S.C. Antel, a.g.m., s.461.

Usul-i cedid çalışmaları çerçevesinde, sıbyan mekteplerinde eğitim - öğretim ortamının iyileştirilmesi yönünde çalışmalar yapıldı. Okullar geniş ve aydınlık binalar olarak inşa edildi. Dershanelere sıra, masa konuldu. Öğretmen için kürsü ve kara tahta getirildi. Selim Sabit Efendi, Süleymaniye’de açtığı mektebe Fransa’da gördüğü sıralar tahtalar masalar koydu.⁴³² Şemsi Efendi, açtığı okula, sıra masa, öğretmen kürsüsü, silgi, tebeşir gibi ders araç - gereçlerini koyduğu için eleştirildi ve okulu başıldı.⁴³³ Ancak, usul-i cedid hareketi çalışmaları arasında, ders araç - gereçleri önce Kemal Efendinin gayretleri ile rüşdiyelere girdi ve orada kullanıldı.

Tanzimat döneminde, sıbyan mekteplerinde yeni ders araç - gereçleri kullanılması düşüncesi 1847’de çıkarılan talimatta ortaya atıldı. Talimatta, çocukların doğalarında yazı yazmak ve karalamanın olduğu belirtildi. Okullarda levha, divit, taş tahta gibi ders araç - gereçlerinin kullanılması istendi. Çocuklara harfleri okutmak ve yavaş yavaş yazı öğretmek için Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere, Arabistanın diğer yerlerinde kullanılan yazılıp silinebilir taş levhaların her mektebe yetecek kadar dağıtılacağı belirtildi. Ancak, “tazim ve tevkire münafî şeyler vukubulmak” ihtimaline dayanarak Kur’an ayetlerinin bu levhalara yazılmaması istendi. Çocukların yanlarında likası (ham ipek) ve mürekkebi az iki kalemin, Arabistanda olduğu gibi divitin bulunması; çocuklara zarar verir düşüncesiyle kalem tıraşın çocukların yanlarında olmaması önerildi.⁴³⁴

Talimatta, ders araç - gereçlerinin Arabistan’dan getirtileceğinin ve padişah tarafından dağıtılacağı belirtilmesi ile belki de, çıkabilecek tepkileri azaltmak amaçlanıyordu. Bununla birlikte, öğrencilere taş levha, divit ve hokka gibi araç - gereçler dağıtılamadı.⁴³⁵ Böylece sıbyan mekteplerinde geleneksel olarak kullanılan “hilal çubuğu” ve “bal mumu”ndan başka ders araç - gereçlerinin kullanımı daha sonraya kaldı.

1862 ‘de çıkarılan fermenda, 1847’de alınan kararların uygulanamadığı belirtilerek, seçilen 36 mektepteki öğrencilere “Arabistan usulüne uygun olarak harfleri yazıp bozarak kolayca öğrenmeleri için” taş levha, kalem ve divitin devlet tarafından temin edilmesi

⁴³¹ Y. Akyüz, Tanzimat Döneminde Eğitim Öğretim Anlayış ve Uygulamalarında Görülen Yenilikler, s.5.

⁴³² Kılıslı Muallim Rifat, Mektep Hatıraları, 1352.

⁴³³ Galip Pasinler, Meslek ve Vazife Aşığı Bir Maarifçi, s.9.

⁴³⁴ Y. Akyüz, İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı.

⁴³⁵ C.Y. Bilim, Tanzimat Devri’nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma, s.37.

kararlaştırılıyordu.⁴³⁶ Böylece, usul-i cedid çalışmaları devlet tarafında araç - gereç temini açısından destekleniyordu. Bu durum, usul-i cedidin yaygınlaşmasını kolaylaştırıcı bir unsur olduğu gibi, usul-i ceditde olan itirazları da azaltmıştır. Ancak gene de, usul-i cedid çalışmaları engellemelerle karşılaşmıştır.

Selim Sabit Efendi, Rehnuma-yı Muallimin’de öğretmenlerin harfleri ve heceleri öğretirken levhaya yazmasını ve bu harfleri de ince bir değnekle öğrenciye göstermesini ister.⁴³⁷ Yazı öğretiminde de taş levhaların ve kağıtların kullanımını önerir. Coğrafya dersinde, harita ve kürenin kullanılmasını salık verir.⁴³⁸ Selim Sabit Efendi, usul-i cedid üzere tedris anlayışı ile bağlantılı olarak, ders araç - gereçlerini belirtir. Onun geleneksel olarak kullanılan “hilal çubuğu” ve “bal mumu”ndan bahsetmemesi ilgi çekicidir. Bu, sınıf sisteminin oluşturulması ile açıklanabilir. Ya da geleneksel olana duyulan bir tepki ile ve getirilen yeni yaklaşımın farklılığı ile açıklanabilir. Ancak bu konuda kesin bilgi yoktur.

Eğitim - öğretim ortamının iyileştirilmesi ve ders araç- gereçlerinde yapılmaya çalışılan yenileşmelerin yanı sıra, sıbyan mekteplerindeki kitaplara da değinmek gerekir. Zira, sıbyan mekteplerinde öğretmene temel yardımcı araçlar, ders kitaplarıdır. Sıbyan mekteplerinde uzun yıllar, Arapça metinleri okutmak amacına göre düzenlenmiş Elifba cüzlerinin okutulduğu; bu Elifbalarda Türkçe’de kullanılan P, Ç, J gibi harflerin kullanılmadığından bahsedilmişti.

Eski Elifbaların birinci sayfasında “Euzü” ve “Rabbi yessir” dualarından sonra, Arap alfabesine göre harfler sıralanır. İkinci sayfanın başında “Besmele” ve “Hareke-i resmiyye” bulunur. Bundan sonra üstün, esre, ötre gibi işaretleri; iki üstün, iki esre, iki ötre (tenvin) takip eder. Bundan sonra gelen sayfalarda eliften başlayarak harflerin hareketlerle nasıl okunacağı gösterilir. Ayrıca, bazı sayfa başlarında harflerin mahreçlerine ilişkin bilgiler verilir. Okumaya ait alıştırmalar bulunur. “Ebced, Hevvez” den sonra, Kur’an sureleri gelir.⁴³⁹

⁴³⁶ Y. Akyüz, a.g.m., s.23.

⁴³⁷ Selim Sabit, Rehnuma-yı Muallimin, s.10.

⁴³⁸ Selim Sabit, a.g.e., s.19,22.

⁴³⁹ F. Baymur, İlk Okuma ve Yazma Öğretimi, s.26-27.

İlk Türkçe elifbanın 1857(1274) de Kayserili Rüştü tarafından yazıldığı⁴⁴⁰; esere diğer elifbalarda olmayan “Kef” ve “Vav” harfi işaretlerinin konulduğu daha önce belirtilmişti.⁴⁴¹ Kayserili Rüştü, Nuhbetül Etfal adlı eserinde, nesih, talik, divani, rika, kufi, siyakat gibi yazı örnekleri verir. Ayrıca kitabın içinde, harfleri öğrencilere tek tek göstermek için yapılmış delikli kağıt bulunur.

Kayserili Rüştü, eserinde harfi hareketlerle ilgili örnekler verir. Sekizinci derste birden bine kadar sayıların yazılışları ve şekillerini verir. Heceler bittikten sonra, nesih yazı ile yazılmış adaba dair hikayeler verir. Örnek olarak; mide ile azalar, deryaya giden balık gibi. Ayrıca, eserin sonunda çeşitli hikayelerle yazı örneklerini ortaya koyar.⁴⁴² Böylece, bu elifba, hikayelerle verdiği çeşitli yazı örnekleri, sayıların bulunması ve sonunda kur’an surelerinin olmaması ile eski elifbalardan ayrılır.

Selim Sabit Efendi’de “Elifba-yı Osmani” adında bir elifba kitabı yazar.(1873).⁴⁴³ Eserinde, önce harfleri ve hareketleri gösterir. Daha sonra bir iki heceli kelimeler üzerinde durur. Azaya, yere, göğe, zamana, itkada dair kelime örnekleri verir. Ayrıca, anne- baba, öğretmen ve insanlara kaşı görevleri içeren kelime örneklerine de yer verir. Gün, ay, yıl gibi zamanla ilgili kavramsal bilgileri verir. 36. Sayfadan itibaren tenvinle ilgili bilgileri, kameri ve şemsi harfleri verir. Daha sonra da Sübhaneke’den, Amentü’ye kadar duaları verir.⁴⁴⁴ Selim Sabit Efendi, eserinin sonunda duaları da vererek, Kur’an öğretimine geçiş yapar. Ayrıca o, itikad ve ahlaka dair kelimeleri örnek vererek çocukların din eğitim - öğretimine katkıda bulunmuştur.

Usul-i cedid hareketi çerçevesinde, başka elifbalar da yazılır. Şemsi Efendi, İsmail Hakkı Efendi, Abdi Kamil Efendi ve Hafız Refi usul-i cedid üzere okuma yazma öğretiminde kullanılmak üzere elifbalar yazarlar. Bunların içinde Hafız Refi’nin “Elifba-yı Osmani”si, hayvan resimlerine de yer veren en eski resimli elifba kitabıdır.⁴⁴⁵ Şemsi Efendi’nin eseri elde

⁴⁴⁰ F. Baymur, a.g.e.e, s.33; N. Atuf, Türkiye Maarif Tarihi, s.28.

⁴⁴¹ Geniz bilgi için bkz: Ahmet Cevdet Efendi - Fuat Efendi “Kavaid-i Osmani”. Encimen-i Daniş tarafından kabul edilen bu eser, Osmanlıca gramerine ait ilk eserdir. (Mahmud Cevad, a.g.e., s.47; F.Aliye Hanım, a.g.e., s.93.). Ayrıca, Ahmet Cevdet Efendi “Kavaid-i Türkiye” adlı eserleri.

⁴⁴² F. Baymur, a.g.e., s.33-42.

⁴⁴³ Y. Akyüz, Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler, s.511.

⁴⁴⁴ Selim Sabit, Elifba-yı Osmani, 47s.

⁴⁴⁵ Y. Akyüz, a.g.m., s.511.

edilemediği için burada ona yer verilmedi. Ancak, İsmail Hakkı Efendi tarafından yazılan “İsmail Hakkı Elifbası” ise şöyledir. Eserde, harfler ve harekeler gösterilir. Faklı olarak her desin başında öğretmene bu konunun özelliğini veren kısa açıklamalar bulunur. Her dersin sonunda cümleler verilerek alıştırmalar yapılır. Eserin sonunda, Ağustos böceği ile karınca gibi hikayelerle alıştırmalar yapılır.⁴⁴⁶ Bu elifbada Kur’an öğretimine geçiş için Arapça bilgileri verilmez.

Abdi Kamil Efendinin eserinin adı: “Elifba”dır. Bu eserde de harfler gösterilerek kelimelere geçilir. Her dersin başında kısa bir açıklama bulunur. 35. Sahifeden sonra Arapça’da olan fakat Türkçe’de olmayan tenvin, şemsi ve kameri harflere ait örnekler verilir. Rika yazısına ilişkin örneklerden sonra, gün, hafta, ay, mevsim anlatılarak bir yandan da rik’a örnekleri ile nesih örnekleri karşılıklı sayfalarda verilir. Eserin sonunda da, “Ebced, Hevvez” ve Sübhaneke’den Amentü’ye kadar dualara yer verilir.⁴⁴⁷ Görüldüğü gibi elifbalarda bir birbirinin aynılığı yok, ancak genel hatları ile ve aynılıklar var. Alıştırmaların verilmesi ve sonuna yazı şekilleri ve duaları koyup koymama açısından farklılıklar göze çarpmaktadır. Bununla birlikte bu dönem elifbalarında amaç, usul-i savtiyye üzere okuma yazma öğretimidir.

Tanzimat döneminde yeni elifbaların basılıp çoğaltılmasının yanısıra, Devlet tarafından Subha-i Sıbyan, Karabaş tecvidi, İlmihal gibi kitaplar basılarak⁴⁴⁸ sıbyan ve iptidai mekteplerinde okuyan fakir çocuklara gönderilir.⁴⁴⁹

Ayrıca, usul-i cedid hareketi çerçevesinde, Selim Sabit Efendi tarafından usul-i cedid üzere öğretim yapan okullarda okutulmak üzere Tarih, Coğrafya, Hesap kitapları yazılır. Selim Sabit Efendi, “Muhtasar Hesap Risalesi” nde, sayılar, rakamlar, amal-i erbaa (dört işlem) hakkında bilgiler ve örneklerin yanında alıştırmalar sunar.⁴⁵⁰ “Muhtasar Tarih-i Osmani”de ise, Osmanlıların soyu ve devletin kuruluşundan bahsettikten sonra, birinci padişah’tan itibaren otuzuncu padişah Abdülhamid’in oğlu II. Mahmud’a kadar bilgi verir.⁴⁵¹

⁴⁴⁶ İsmail Hakkı, İsmail Hakkı Elifbası. 52s.

⁴⁴⁷ Abdi Kamil, Elifba. 63s.

⁴⁴⁸ T.V., 1258, defa: 243, F, C. ; T.V., 1272, Defa: 542, L,8.

⁴⁴⁹ T.V., 1281, Defa: 753, 15 Muharrem, 8 Haziran.; T.V., 1283, Defa: 866, 4 Receb, 31 Teşrin-i evvel.

⁴⁵⁰ Selim Sabit, Muhtasar Hesap Risalesi. 32s.

⁴⁵¹ Selim Sabit, Muhtasar Tarih Risalesi. 34s.

B- RÜŞDİYE MEKTEPLERİNDE USUL-İ CEDİD ÇALIŞMALARI

a- Rüşdiye Mekteplerinin Açılması ve Yaygınlaştırılması

Osmanlı Devletinde, askeri alandaki bozulmaları gidermek ve orduyu Avrupa standartlarına göre geliştirmek amacıyla çalışmalar, XVI. Yüzyılın sonlarında başlamıştı. Orduya gerekli olan subayları yetiştirmek için, askeri okullar açılmıştı. Eğitimde yenileşmeler çerçevesinde açılmış olan, mühendishanelere (Bahriye, Berriye), Harbiye ve tıbbiye gibi okullara, medreselerin dışında öğrenci yetiştirecek bir kurum olmadığından, bu okullara öğrenciler medresede okuyanlar arasında alınmıştı. Bu durum II. Mahmud dönemine kadar devam etti.

Askeri okullara alınan öğrencilerin doğrudan doğruya bir Türkçe kitabı okuyabilecek durumda olmadıkları için, birden bire alındıkları bu okullardaki derslerde başarısız oldukları görülmüyordu. Bu durumu gidermek amacıyla, öğrencilerin sıbyan mekteplerinde öğrenmeleri gerektiği halde öğrenmedikleri konularda, onlara dersler veriliyordu.⁴⁵² Bu durum, askeri eleman yetiştirmeyi amaçlayan bu okulların programını olumsuz etkiliyor ve zaman kaybına neden oluyordu. Askeri okullarda istenilen başarının sağlanması, buraya alınan öğrencilerin seviyelerini yükseltilmesine bağlıydı. Bu çerçevede, sıbyan mekteplerinin olumsuzluklarının giderilmesi yanında, askeri okullara öğrenci yetiştirecek yeni okulların açılması gerekiyordu.

1838 yılında, Meclis-i Umur-ı Nafia tarafından hazırlanan layihada, mahalle mekteplerinin üstünde, zamanın ihtiyaçlarına ve milli şuura uygun birer öğretim yeri olarak yeni mekteplerin açılması kararlaştırıldı.⁴⁵³ “Selatin-i İzam” ya da “Sınıf-ı Sani” mektepleri olarak adlandırılan bu mektepler, sıbyan mekteplerinin uzantısı olarak düşünüldü. Ancak, açıldıktan sonra, orta öğretimin alt basamağını oluşturdu.⁴⁵⁴ Daha, sonra rüşdiye mektepleri de zaman zaman ilköğretimin ikinci basamağı; zaman zaman da orta öğretimin ilk basamağı olarak kabul edildi ve bu çerçevede uygulamalar devam etti.

⁴⁵² O. Ergin, Türk Maarif Tarihi, s. 383-384.

⁴⁵³ A. Berker, Türkiyede İlk Öğretim, s.10.

⁴⁵⁴ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.129.

Meclis-i Umur-ı Nafianın kararları, Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali ve Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyye’de tartışıldı. Kararların tasdiki sırasında II. Mahmud tarafından yazılan ve T.V’nin 21 Zilkade 1254 (1839) tarihli sayısında çıkan hümayunla, yeni açılacak olan okulların öğretim süresi iki yıl ve ismi de “Rüşdiye” olarak belirlendi.⁴⁵⁵ Öğrencilerin bu okulları bitirdiklerinde, rüşd yaşına ulaşacakları düşünülerek bu okullara “Rüşdiye” ismi verildi.⁴⁵⁶

1839 yılında, Mekatib-i Rüşdiye Nezareti kurularak, Nazırlığını da İmamzade Esad Efendi getirildi.⁴⁵⁷ Açılacak olan okulların, bu nezarete bağlanması kararlaştırıldı. İmamzade Esad Efendi, Mekatib-i Rüşdiye Nezaretine tayininden sonra kurulmasına karar verilen rüşdiye mektepleri için talimatname makamına geçmek üzere bir layiha hazırladı. Layihasında, “ Ve bi tevfihi teala vechi meşruh üzere terbiye olarak bu mertebeye reside olup mektep hacesinin terbiyesinden müstağni olan etfalın ulum ve maarife müstaid olanları tahsil-i ulum-ı edebiyye yani dilediği maksudunu tabir ve hıyn-i hacette tahrirde hatadan vefaya eden ulum için ulum-ı edebiyye mektebi tahsisi icabiyle ol tahsis olunacak mektepte ulum-ı edebiyye tahsil ettirileceği”ni belirtti.⁴⁵⁸

İlk defa rüşdiye seviyesinde iki sivil mektep kurulmuş oldu. İlki, “Mekteb-i Maarif-i Adliye” olup 11 Şubat 1839’da Sultanahmette açıldı. Diğeri ise İmamzade Esat efendinin Layihası üzerine, Mart 1839’de Süleymaniyede açılan “Mekteb-i Ulum-u Edebiyye” idi.⁴⁵⁹ Mekteb-i Maarif-i Adli’ye, halk arasında “Mekteb-i İrfan” veya “Mekteb-i İrfaniyye” de denilirdi.⁴⁶⁰ “Adli” ismi, II. Mahmud’un mahlası olan “Adli” ye nisbet edilerek verildi.⁴⁶¹

Bu okulların kuruluşlarında devlet daireleri için ihtiyaç duyulan okur yazar memur yetiştirmenin yanında, kalemlere devam eden memurların sevilerini yükseltme; daha önce açılan Tıbbiye ve Harbiye gibi yüksek okullara öğrenci yetiştirme ve hatta sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirme gibi amaçlar da göz önünde tutuldu.⁴⁶² Bu durum, açılan bu

⁴⁵⁵ İ. Sungu, Mekteb-i Maarif-i Adliyyenin Tesisi, s.1.

⁴⁵⁶ O. Ergin, Türk Maarif Tarihi, s.384; O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s.84.

⁴⁵⁷ A. Berker, Türkiye’de İlk Öğretim, s.11.; B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.4.

⁴⁵⁸ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.25.; N. Atuf, Türkiye Maarif Tarihi (Bir Deneme), s.65.

⁴⁵⁹ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.129-130.

⁴⁶⁰ İ. Sungu, a.g.m., s.4.

⁴⁶¹ İ. Sungu, a.g.m., s.1.

⁴⁶² İ. Sungu, a.g.m., s.1.; O. Ergin, a.g.e., s.386

okulların rüşdiye mi, yoksa meslek okulu mu olduğu konusunda farklı yorumların ortaya çıkmasına sebep oldu. O. Ergin, ilk sivil mektep olarak Mektebi Maarif-i Adliye'yi değil, Mekteb-i Ulum-ı Edebiye'yi (1255/1839) kabul etti.⁴⁶³ Halbuki, bundan sonra ele aldığı Maarif-i Adliye için ise, 1254/1838 tarihini vermekte, dikkati çekecek şekilde hatalı bir sıralama yapmıştır. Y. Akyüz, ilk rüşdiye olarak Mekteb-i Maarif-i Adli'yi kabul eder.⁴⁶⁴ Diğer taraftan, Ergin ve Akyüz, bu okulları ilk rüşdiyeler olarak kabul ettikleri halde, F.R. Unat Maarif-i Adli'yi rüşdiyelerden önce açılan "ilk sivil çağdaş orta öğretim kurumu" olarak kabul eder.⁴⁶⁵ Bu araştırmada, Mekteb-i Maarif-i Adli, rüşdiye seviyesinde açılan ilk sivil okul olarak kabul edildi.

Tanzimat dönemine kadar, Devlet dairelerinin memur ihtiyacı, usta - çırak ilişkisi içerisinde yetiştirilen öğrenciler vasıtasıyla Kalemlerden sağlanıyordu. Mekteb-i Maarif-i Adli ve Mekteb-i Ulum-ı Edebinin açılması ile Devlet dairelerine kalem efendisi de yetiştirilmek amaçlandı. Bu okullar belirlenen bir çok amaçlarına rağmen, memur yetiştirme amacına daha çok hizmet ettiler ve giderek memur mektebi hüviyetine büründüler. 1857 (1273) 'de Mekteb-i Maarif-i Adliye, idadi eklenerek, Mekteb-i Ulum-ı Edebi kapatıldı. 1862 (1279)'de de Mekteb-i Maarif-i Adli, Mahrec-i Aklam'a bağlanarak memur ihtiyacı bu okuldan karşılanmaya başlandı.⁴⁶⁶

1838 yılında, Mekatib-i Rüşdiye Nezareti kurulmasına rağmen, sekiz yıl boyunca rüşdiye açılmadı.⁴⁶⁷ 1845'de Meclis-i Muvakkat kuruldu.⁴⁶⁸ Meclis, bir layiha hazırladı. Layiha'da, sıbyan mekteplerinin üzerinde rüşdiyelerin açılması ve yüksek öğretim kurumu olarak da Darulfünun kurulması önerildi. Böylece, ilk, orta ve yüksek öğretim olarak yeni sistemin kademelenmesi gerçekleştirildi. Meclis, rüşdiyeleri, sıbyan mekteplerinin üzerinde ve Darulfünuna öğrenci yetiştiren orta öğretimin ilk kademesi olarak planladı.⁴⁶⁹ Rüşdiyelerin orta öğretimin ilk kademesi olarak kabul edilip gelişmeleri, 1845 yılında

⁴⁶³ O. Ergin, Türk Maarif Tarihi, s.386.

⁴⁶⁴ Y. Akyüz, Türkiye Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e), s.129-130.

⁴⁶⁵ F. R. Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s.16.; O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s.85.

⁴⁶⁶ İ. Sungu, Mekteb-i Maarif-i Adliyyenin Tesisi, s.5.; B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.92.; B. Kodaman - A. Saydam, Tanzimat Devri Eğitim Sistemi, s.491.

⁴⁶⁷ İ. Sungu, a.g.m., s.2.

⁴⁶⁸ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.27; N. Sakaoğlu, Osmanlı Eğitim Tarihi, s.73.

⁴⁶⁹ F.R. Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s.42.

Meclis-i Muvakkat'ın kurulmasından ve bu meclisin aldığı kararlardan sonra gerçekleşti. Muvakkat meclisin teklifi üzerine, 23 Receb 1262/ 17 Temmuz 1846'da daimi bir "Meclis-i Maarif-i Umumiye" kuruldu. 19 Zilkade 1262/ 8 Kasım 1846'da da, Esad Efendinin nazırlığında "Mekatib-i Umumiye Nezareti" kurularak yardımcılığına da "Mektübi-i sadaret mümeyyizi ve farisi mütercimi Kemal Efendi" tayin edildi.⁴⁷⁰ Rüşdiyeler, 1846'da Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin kurulmasıyla, açılmasına başladı. 25 Şubat 1847 tarihli sadaret yazısında, "Mekatib-i Rüşdiyenin, Mekatib-i İlmiye ve Mekatib-i harbiyye, Bahriyye ve Mühendishane ve Tıbbiye misillü mekatib-i şahaneye mahreç bulunması" kaydı konuldu.⁴⁷¹ Böylece, rüşdiye mektepleri, sıbyan mekteplerinin üzerinde yüksek okullara öğrenci hazırlayan bir eğitim kurumu oldu.

1846'da Mekatib-i Umumiye Nezaretini kurulması ile rüşdiyelerle ilgili çalışmalara hız verildi. Meclis-i Muvakkatın layihasında öncelikle sıbyan mekteplerinin ıslahı için çalışılması lazım geldiği belirtilmesine rağmen, rüşdiyelerle ilgili çalışmalara hız verildi. Bunda, sıbyan mekteplerinin Evkaf nezaretine bağlı olmasının büyük rolü oldu. Cevdet Paşa, rüşdiye mekteplerinin tesisi ile terakki yolunda bir adım atıldığını, lakin işin ortasından başlanılmış olduğunu ifade eder. Zira Meclis-i Muvakkatın tertibine nazaran öncelikle sıbyan mektepleri ıslah olunup da onlardan yetiştirilecek çocuklar için rüşdiye mektepleri oluşturulacakken sıbyan mektepleri hali üzere kalmış ve rüşdiyeler açılmaya başlanmıştı.⁴⁷² Bu durum, daha sonra eğitim sisteminin geneline olumsuz etkiledi. Onun için tekrar ağırlık sıbyan mekteplerine ve onların ıslahına verildi.

Mekatib-i Umumiye müdürü Kemal Efendinin çalışmaları sonucu, rüşdiyeler açılmaya başlandı. Kemal Efendi, 25 Şubat 1847'de sadareten aldığı bir izin tezkiresi ile Davud Paşada eski bir sıbyan mektebini rüşdiye haline getirerek, imtihanla aldığı öğrencilere "usul-i cedid" üzere öğretim yaptı.⁴⁷³

Kemal Efendi kendi usulü ile gerçekleştirdiği öğretim ile öğrencilere iki ay gibi kısa bir sürede meramını anlatacak derecede Farsça ve Arapça öğretti.⁴⁷⁴ O dönemde usul-i cedid

⁴⁷⁰ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.34.

⁴⁷¹ F.R., Unat, a.g.e., s.42.

⁴⁷² Cevdet Paşa, Tezakir 1-12, s.10-11.

⁴⁷³ O. Ergin, Türk Maarif Tarihi, s.392-393.

⁴⁷⁴ A. Akyıldız, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, s.237.

kavramı, belgelerde şöyle açıklanıyordu: “Usuli tahsiliyenin tarik-i sehl ve asanisi yani etfalin tul müddet mekteplerde kalmayıp sür’at-i tahsil-i ilm-ü kemal eylemelerine bir usul-i hasene ittihaz olunması (Öğrenim yönteminin kolaylaştırılması yolu, yani çocukların okullarda uzun süre beklemeden süratle ilim ve olgunluk kazanmaları için uygun bir yöntem)”.⁴⁷⁵

Kemal Efendi, açtığı okulda, Hesap, Coğrafya, Arapça ve Farsça derslerinin öğretiminde kısa sürede başarı sağladı. Onun başarılı çalışmaları sonucu, dört rüşdiye daha açıldı.⁴⁷⁶ Kemal Efendi, açılan beş rüşdiyede altı ay kadar eğitim - öğretim yaptı. 1848’de rüşdiyelerden seçilen yirmi kadar öğrenci Meclis-i Maarif huzurunda imtihan edildi.

Henüz sekiz yaşında olan bu çocuklar, Arapça’dan Emsile, Bina, Farsça’dan iki adet ufak risaleyi okuyarak kendilerine sorulan soruları güzelce cevapladılar. Bu dillerde üç yılda “kemal-i cehd ve ikdam ile” (büyük bir çaba ve çalışma ile) meydana gelmeyecek derecede bilgi kazandıklarını gösterdiler. Ayrıca Hesap ve Coğrafya bilgilerini ortaya koydular. Bu durum Padişaha bildirildi, o da çocukların bir kez de kendi önünde imtihan edilmelerini istedi. Bunun üzerine Bab-ı Ali’de Padişah, tüm vekiller, Meclis-i Maarif üyeleri huzurunda öğrenciler tekrar sınav oldular. Takvim-i Vekayi’de olay şöyle anlatılır: “Kemal Efendi vasıtasıyla önce Sarfin babları, sonra Farsça’dan bazı cümleler okutturulup anlamı sorulmuş ve öğrencilerin konuşmayla epeyce yetenek kazandıkları görülmüştür. Coğrafya ve yer küresinden Avrupadaki deniz, körfez ve boğazlarla ülkelerin sınırları sorulmuş, öğrenciler bunları harita üzerinde göstermişlerdir. Hesaptan da bir miktar işlem yapmışlardır. Sonra Kur’an’dan parçalar okumuşlar ve nihayet bir öğrenci Padişahın ömrünün uzun olması için dua etmiştir. Padişah, öğrencilere birer aferin nişanı verir, Kemal Efendiye iltifatlarda bulunur ve ünvanını “nazır” haline dönüştürür. Padişah, başka okullarda da öğretimin böyle etkili hale getirilmesini ilgililerden ister.”⁴⁷⁷

Kemal Efendi, Sadaret’e yazmış olduğu 7 şaban 1285(1848) tarihli tezkerede, Arapça ve Farsça derslerinin öğretiminde o zamana kadar takip edilen ezber usulünden başka uygulama yapılarak yeni öğretim usulünün tecrübe edildiğini⁴⁷⁸, Coğrafya dersinde de harita

⁴⁷⁵ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.180.

⁴⁷⁶ B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.92.

⁴⁷⁷ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.180-181.

⁴⁷⁸ Bu arada, Kemal Efendinin kendisinin de Farsça öğretimi ile ilgili bir eser yazdığı hatırlanmalıdır.

üzerinde öğretim yapıldığını ve bütün bu yeni uygulamalardan oldukça başarılı sonuçlar alındığını belirtir.⁴⁷⁹ Böylece o, ilk defa olarak rüşdiyelerde usul-i cedidi uygular.⁴⁸⁰

Harbiye, Tıbbiye ve Bahriye Mekteplerine öğrenci yetiştireceği belirtilen Davud Paşa Rüşdiyesinde, Kemal efendi daha çok hayatta lazım olacak konulara yer vererek öğrencilerin iyi yetişmesine gayret eder. Nitekim padişah ve ileri gelen devlet adamları huzurunda yapılan imtihanda, öğrenciler büyük başarı gösterir. Bunun üzerine benzer mekteplerin çoğaltılmasına karar verilerek 1848'de İstanbul'un çeşitli semtlerinde Beyazid, Üsküdar, Beşiktaş ve Fatih'de dört rüşdiye daha açılır.⁴⁸¹ 1264 (1848)'de İstanbul'da rüşdiye mekteplerinin sayısı beşe yükselir.⁴⁸²

Eğitimin yaygınlaştırılması ilkesi çerçevesinde⁴⁸³ rüşdiye mektepleri yaygınlaştırmaya başlandı. 1852'de İstanbul'da rüşdiyelerin sayısı 12'ye yükseldi. 1848'de açılan Darulmualliminin mezun vermeye başlaması ile birlikte rüşdiyeler İstanbul dışında da açılmaya başlandı.⁴⁸⁴ 1865 (1282)'de bütün ülkede rüşdiyelerin sayısı 53'e ulaşabildi.⁴⁸⁵ Bu arada taşrada da halkın yardımları ile bir çok rüşdiye mektebi açıldı.⁴⁸⁶ Bu arada var olan mektepler yeniden düzenlenerek eğitim - öğretime açıldı.⁴⁸⁷ Böylece rüşdiye mektepleri sadece devlet tarafından değil, halkında yardımlarıyla inşa edildi. Halkın yardımlarının olmasında rüşdiye mezunlarının kalemlere memur ve yüksek okullara gidebilmesi etkili oldu. Zira, bu okullardan çıkanların istihdamında problem çıkmıyordu.

Rüşdiye mekteplerinin öğretim süresi, Kemal Efendi tarafından açıldıklarında iki yıl olarak belirlenmişti. Ancak, 1847 talimatında burada öğretim görmek zorunlu hale

⁴⁷⁹ O. Ergin, Türk Maarif Tarihi, s.444-445.

⁴⁸⁰ O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s.181; Y. Akyüz, Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler, s.511.

⁴⁸¹ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.61.

⁴⁸² Rafet, Türkiye'de İbtidai Maarif, s.39; F.R. Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s.43.

⁴⁸³ T.V., 1280, Defa: 750, 23 Zilhicce, 17 Mayıs.

⁴⁸⁴ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.144.

⁴⁸⁵ Rafet, a.g.m., s.39.

⁴⁸⁶ T.V., 1270, Defa: 507, L.; T.V., 1280, Defa: 733, 22 Ş.; T.V., 1280, Defa: 719, 12 Ca.; T.V., 1280, Defa: 732, 15 Ş.; T.V., 1280, Defa: 739, 6 Şevval, 2 Mart.; T.V., 1281, Defa: 795, 2 Zilkade, 5 Nisan.; T.V., 1283, Defa: 905, 9 Teşrin-i sani, 24 Receb.

⁴⁸⁷ T.V., 1280, Defa: 719, 12 Ca.; T.V., 1281, Defa: 80, 22 Zilhicce, 6 Mayıs.; T.V., 1282, Defa: 806, 6 Seferulhayr, 18 Haziran.

getirildiyse de bunda başarı sağlanamayarak, orta öğretimin ilk basamağı haline getirildi.⁴⁸⁸ 1850’de Darulmaarif açıldıktan sonra rüşdiyelerin öğretim süresi dört yıla çıkarıldı. 1863’de beş yıl olarak belirlendi. 1869 nizamnamesi ile tekrar dört yıla indirildi. 1892’de öğretim süresi üç yıl olarak belirlendi. Bu durum, rüşdiyelerin ilköğretimin ilk basamağı olarak düşünülmesi ya da ortaöğretimin ilk basamağı olarak düşünülmesinden kaynaklanmaktaydı. Zaman içerisinde rüşdiyelerin bu durumu sık sık değişti. Öğretim süresi de ona göre ya sıbyan mektepleriyle birleştirilerek ya da tek başına düşünülerek ayarlandı. Bu durum, Tanzimat döneminde yeni bir sistem oluşturulması çabaları ve bu sistemin tam oturtulamaması ile açıklanabilir.

Rüşdiye mektebine alınacak öğrenciler, sıbyan mektepleri mezunları arasından ve imtihanla alınıyordu.⁴⁸⁹ Bu çerçevede eğitim - öğretimde herhangi bir aksaklık olmaması için rüşdiyeye kabul için belirli bir zaman ayarlandı.⁴⁹⁰ Ayrıca, her yıl sene sonu imtihanları yapılarak, başarılı ve başarısız öğrencilerin sayıları Maarif Nezaretine bildirildi.⁴⁹¹ Böylece, rüşdiye mekteplerine bir düzen getirilmeye çalışıldı. Rüşdiyelere düzen getirilmeye çalışılması usul-i cedid çalışmalarının daha kolay yaygınlaşmasını ve daha iyi yürütülmesini sağladı. Dolayısıyla, usul-i ceditle ilgili ilk uygulamaların başladığı rüşdiyelerde ⁴⁹², bu hareket, sıbyan mekteplerindekinden daha kolay ve çabuk yayıldı.⁴⁹³

Rüşdiye mekteplerinin yaygınlaştırılması ve buraların bir düzene konulması yönünde çalışmalar yapılmakla birlikte, bunlar yeterli olmadı. Alt yapısı hazırlanmadan bir çok yerde rüşdiye mektebi açılması ve açılanların direkt olarak devlet dairelerine gidebilmeleri sonucu buraya artan ilginin doğması gibi sebeplerle, rüşdiyelerde olumsuzluklarda çıkmadı değil. Örneğin sıbyan mektebini bitirmeden öğrenci alımı oldu.⁴⁹⁴ Her ne kadar sıbyan mekteplerinden daha çabuk usul-i cedid hareketi yayılsa da, alt yapı ve

⁴⁸⁸ Y. Akyüz, İlköğretimin Yenileş Tarihinde Bir Adım, s.19.

⁴⁸⁹ T.V., 1280, Defa: 738, 28 Ramazan, 23 Şubat.

⁴⁹⁰ T.V., 1281, Defa: 771, 24 Cemadilula, 13 Teşrin-i evvel.; T.V., 1281, Defa: 772, SLH Cemadilula, 19 Teşrin-i evvel.

⁴⁹¹ T.V., 1280, Defa: 732, 15 Ş.; T.V., 1282, Defa: 833, 28 Ramazan, 1 Şubat.; T.V., 1282, Defa: 835, 18 Şevval, 21 Şubat.; T.V., 1283, Defa: 874, 3 Zilhicce, 26 Şubat.

⁴⁹² Y. Akyüz, Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler, s.511.

⁴⁹³ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.181.

⁴⁹⁴ T.V., 1284, Defa: 900, 4 Receb, 19 Teşrin-i evvel.

sıbyanların olumsuzlukları, rüşdiye mekteplerindeki usul-i cedid çalışmalarının istenilen düzeyde yürütmesini engelledi.

Tanzimat döneminde erkek rüşdiyelerinin çoğaltılması yönündeki çalışmaların yanısıra, kız rüşdiye mektepleri açılması yönünde de çalışmalar yapıldı. Bu çalışmaların yapılmasında da, 1857 yılında açılan Maarif-i Umumiye Nezaretinin çalışmaları etkili oldu. Nezaretin çalışmaları ile, sıbyan mektepleri üzerinde kız çocuklarının okuması için kız rüşdiyeleri açıldı. 1859'da ilk kız rüşdiyesi açılmadan önce, kızlar için sıbyan mektebinden başka bir örgün eğitim kurumu yoktu. Bu tarihten önce, ancak bazı varlıklı, kültürlü ailelerin kızları özel hocalardan yararlanarak ya da kendi kendilerini yetiştirerek çeşitli bilgileri edinebiliyorlardı. Ancak, bunun çok yaygın olduğu söylenemez.⁴⁹⁵ Kız çocuklarının eğitiminde ailelerin etkisi büyüktü. Ailelerin eğitime bakışları ve ekonomik durumları, kız çocuklarının eğitime yön veriyordu.

3 Rebiulahir 1275/10 Kasım 1858 de Maarif Nezaretinden Sadarete yazılan tezkerede, milletlerin kalkınmasının ancak eğitimle olacağı belirtilerek; mektepler ıslah edilip çoğaltılırken kız çocukları için de rüşdiye mektepleri açılması teklif edildi. Teklif, sadaretçe uygun karşılanarak 6 Ocak 1859 (1878) da İstanbul'da Sultanahmet'de ilk kız rüşdiyesi açıldı.⁴⁹⁶ Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi adıyla açılan bu okula, Sultanahmet Kız Rüşdiyesi de denilir. Kızlara eğitim verilmesi ve onlara da okul açılması için Kemal Efendi de çalıştı. Kızlara okul açılması yönündeki ilk fikri onun ortaya atığı ve bu yönde çalıştığı bilinmektedir.⁴⁹⁷

Açılan kız rüşdiyesine öğrencilerin devamını ve okula öğrenci gönderilmesini sağlamak için, okuyup yazmanın erkekler kadar kadınlara da gerekli olduğuna dair Takvim-i Vekayi'de yayınlar yapıldı. Din ve dünyalarını iyi bilen kadınların ailelerine ve topluma daha faydalı olacakları, okuyup yazmanın kadınlara da gerekli olduğu belirtildi.⁴⁹⁸ 26 Zilhicce 1278 tarih ve 649 numaralı takvim-i vekayi' nüshasında "izale-i cehl-i teba kaziyyesi" gereğince memleketin bir çok yerinde rüşdiyelerin açılıp, eğitim- öğretime devam edildiği belirtilerek; O zamana kadar erkekler için mektepler açıldığı halde, kızlar için okullar

⁴⁹⁵ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.144.

⁴⁹⁶ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.75.

⁴⁹⁷ H.A.Koçer, Türkiye'de öğretmen Yetiştirme Problemi, s.21.

açılmadığı ifade edildi. Şöyle devam edildi: “Şimdiye kadar açılan mekatib-i resmiye her ne kadar erkek çocuklara mahsus ise de taleb-i ilmin zükur ve inasa farz ve borç olduğuna dair eser-i celil mazbut kutub-i sıhhat delil olduğundan ve bir de muktezayı hikmet-i baliğa ile tahsil-i maaş için mütehammil-i umur-ı şakka ve sarif tevan ve taga olan ezvacın asayiş ve refah ve aramişi taife-i nisvanın dahi din ve dünyalarını bilip emre itaat ve menhiyyatdan mücanebet ve tahsil-i esbab-ı iffet ve kanaate riayetlerinden tevellüd edeceğinden kız çocukların dahi emr-i terbiye ve adab-ı meriyyeye vukuflarına ana ve babaları taraflarından bakılmak lazımedendir. Bu kaide-i müslimeyi ilan için akdemce dersaadette at meydanı civarında mahsusan tahsis olunmuş olan mektepte kız çocuklarının emr-i talimlerine ihtimam olunmakta ve tayin olunan hocaları matluba suret-i muvafakatte olmasıyla beraber kız çocuklarının keyfiyet-i teallümlerine dair bu defa müceddeden tanzim olunmakta bulunan nizamname ve usul-i cedide-i talimimiyyeye tatbiken mekteb-i mezkurun idaresi daha ziyade hüsnü nizam ve idare tahtına girmiş olduğundan kız çocukları olanların keyfiyet-i muharrere malumları olarak çocuklarını mekteb-i mezkure gönderip tahsil-i maarif-i lazimeye ibtidar ettirmeleri”⁴⁹⁹ İlanda, bu okullarda, eğitim - öğretimin usul-i cedid üzere yapıldığı belirtildi. Böylece, usul-i cedid hareketi kız rüşdiyelerinde de uygulandı. Bunda, Kemal Efendinin çalışmalarının önemi büyüktü. Ayrıca, kız rüşdiyelerinin açılması düşüncesi de usul-i cedide anlayışıyla ortaya çıkmış oldu denilebilir. Bu da usul-i cedid hareketinin Tanzimat dönemi eğitimine yeni bir yaklaşım getirdiğini gösterir.

1870’de Darulmuallimat’ın açılmasıyla, kız rüşdiye mektepleri çoğalmaya başladı. İstanbul dışında da kız rüşdiye mektepleri açılmaya başlandı.⁵⁰⁰ Bununla birlikte, kız rüşdiyelerinin yaygınlaşması erkek rüşdiyeler kadar çabuk olamadı. Bunda öğretmen yetersizliği büyük rol oynadı.⁵⁰¹ Önceleri kız rüşdiyelerinde kadınlara ait “marifetlere” yer verilmediği için adete erkek rüşdiyeleri gibi eğitim - öğretim yapıldı. Kız rüşdiyelerinin erkek rüşdiyelerden farkı çok az oldu.⁵⁰² Bu da gösteriyor ki, usul-i cedidciler yeni okulların açılması yönünde düşünceler ileri sürerek devirlerine göre büyük bir hamle yapmışlardır.

⁴⁹⁸ C. Y. Bilim, Tanzimat Devri’nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma , s.47.

⁴⁹⁹ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.74-75.

⁵⁰⁰ Mahmud Cevad, a.g.e., s.105.

⁵⁰¹ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.144.

⁵⁰² Muallim Cevdet, Darumualliminin Yetmiş Beşinci Sene-i Devriyyesi Münasebetiyle Verilen Konferans, s.176.

Ancak çeşitli şartlar sebebiyle alt yapı oluşturulmamıştır. Bu da usul-i cedit anlayışının yerleşmesini geciktirmiştir.

Tanzimat devrinde Kemal Efendinin çalışmaları ile rüşdiye mektepleri yaygınlaştı. Adeta, Tanzimat dönemi, rüşdiyelerin çoğaldığı bir devir oldu. Rüşdiye mekteplerinde usul-i cedit çalışmaları yapıldı. Kısa sürede etkin sonuçlar alındı. Rüşdiyelerden mezun olanların hemen devlet memuriyetine geçebilmeleri buralara olan talebi artırdığı gibi buraların çoğalmasına da etki etti. Kısa süre, daha etkin bir eğitim arayışı çerçevesinde buralarda geleneksel anlayışın dışında yenilikler uygulanmaya çalışıldı. Kemal Efendi, okullara sıra, tahta, gibi ders araç- gereçleri yanısıra tarih, coğrafya, hesap gibi dersleri de okul programlarına koydu. Böylece usul-i cedit anlayışı, rüşdiyelerde ortaya çıkarak yaygınlaştı. Tanzimat devri başlarında açılmaya ve dönem boyunca yaygınlaştırmaya çalışılan rüşdiye mektepleri ile, Osmanlı devleti eğitim sistemine yeni bir yaklaşım ve anlayış getirilmeye çalışıldı. Bu anlayışın kalıcı olması ve daha kısa sürede yaygınlaşması için gereken temel adımlar ve sıbyan mektepleri ile işbirliği halinde çalışmalar yapılmaması, yapılmaya çalışılan yeniliklerin etkisini azalttı. Bu noktada, sıbyan mektepleri yerine rüşdiyelerden yani binanın orta katından başladıkları için eleştiriler yöneltmiştir. Rüşdiyelerdeki, alt yapı eksikliği daha sonraki yıllarda buranın eğitim - öğretim kalitesine yönelik eleştirilerin temeli oldu.

Bununla birlikte burada yapılan usul-i cedit çalışmaları, sıbyan mekteplerinde yapılan usul-i cedit çalışmalarına ışık tuttu. Rüşdiyelerin yeni açılan okullar olmaları, buralarda yapılan usul-i cedit çalışmalarının hem çabuk yayılmasına hem de itirazların azalmasına yardımcı oldu.

b- Program:

1838 yılında meclis-i umur-ı Nafia tarafından hazırlanan layihada, sıbyan mekteplerinin üzerinde açılması düşünülen “selatin-i izam” ya da “sınıf-ı sani” mekteplerinde Türkçe İnşa, Tuhfe, Nuhbe, Subha-i sıbyan, gibi lügatlerin yanısıra Birgivi Risalesi ve Ahlak

Kitapları, Hat ve Kitabet derslerinin okutulması tavsiye edildi.⁵⁰³ Meclis-i Vala tarafından Sarf ve Nahiv derslerinin önemine işaret edilerek, Sarf dersinde emsileden başlanarak, bina, maksud ve izzî; Nahivden de avamilin, ayrıca Sarftan Nuhbe ve Birgivi risalesine gelindiğinde ise, inşa ve ahlak kitaplarının okutulması kararlaştırıldı.⁵⁰⁴ Bu mekteplerde Arapça dil bilgisine önem verildiği görülüyor. Bununla birlikte dersler arasında Türkçe İnşa dersinin olması kayda değerdir. Bu da Tanzimat döneminin anadile verdiği önemin açık göstergesidir. Zira, sıbyan mekteplerine yapılan eleştirilerin başında, öğrencilerin Türkçe bir kitabı dahi okuyamamaları geliyordu.

Bu dönemde açılan Mekteb-i Maarif-i Adlinin programına da Arapça, Farsça, Mantık, Hat, Fransızca ve Kara Cümle dersleri konuldu.⁵⁰⁵ Arapçanın dil yapısının Fransızcaya benzer olduğu için, Arapça sarf ve nahivden sonra Fransızca öğretimine geçilmesi istenildi. Fransızcanın temel bilgileri öğretildikten sonra, gramere geçilmesi ondan sonra da masal kitaplarıyla vakit geçirilmeksizin Fransızca Hendese, ufak Coğrafya ve Tarih, politikaya ilişkin kitapların okutulması kararlaştırıldı.⁵⁰⁶ Burada tarih , Coğrafya gibi dersler Türkçe olarak değil, Fransızcanın öğretiminde yardımcı olarak düşünülmüştür.

Kemal Efendi, rüşdiye mektebini açtıktan sonra öğrenciler, Maarif Nezareti ve padişah huzurunda İmtihan edildiklerinde; onların, Kavaid-i Sarfiyye ve Nahviyyede liyakatli oldukları görüldü. Ayrıca, Gülistan'dan bir kaç hikayeyi Osmanlıca olarak ifade ettikleri gibi yazabildikleri de tesbit edildi. Öğrencilerin Coğrafya, Hesap gibi derslerde de başarılı oldukları anlaşıldı. Açılan beş rüşdiyenin imtihanında da aynı durum gözlemlendi.⁵⁰⁷ Rüşdiye mekteplerinin üzerinde açılan Darulmaarif'e alınacak öğrencilerde, Sarf ve Nahiv ilmini okumuş olmaları yani kafiyyeyi, bitirmiş olmaları isteniyordu. Bu kitapların bitirilmesi uzun zaman alacağı için bu defalık, Kur'an-ı Kerim, Tecvid, İlmihal ve namaz için gerekli surelerin ezberlenmesi; Arapçadan usul-i cedit üze sarf ve Farsçadan okunması gereken kitapların okunması şart koşuldu. Ayrıca Yazı yazabilmek, mukaddemat-ı Hesap ve Coğrafyayı okumuş

⁵⁰³ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.9-10; A. Berker, Türkiyede İlk Öğretim, s.9.

⁵⁰⁴ A. Akyıldız, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, s.225.

⁵⁰⁵ İ. Sungu, Mekteb-i Maarif-i Adliyyenin Tesisi, s.6; A. Akyıldız, a.g.e., s.226-227.

⁵⁰⁶ İ. Sungu, a.g.m., s.10; F.R. Unat, Tür5kiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s.42.

⁵⁰⁷ T.V., 1265, Defa: 410, 10 L.

olmak gerekiyordu.⁵⁰⁸ Bu da, rüşdiye mekteplerinin programında Arapça, sarf ve nahiv, Farsça, Hesap ve Coğrafya derlerinin olduğunu gösteriyor.⁵⁰⁹ 1867 yılında programa; Kavaid-i Osmani, Hendese ve Münşeat-ı Türki dersleri de eklendi.⁵¹⁰ İlk program basit olmasına rağmen, konulan bu derslerin Türkçe olması, o dönemde Türkçe ile ilgili çalışmaların etkisini gösteriyor.

1869 nizamnamesiyle rüşdiyelerin programı yeniden düzenlendi. Program şöyle idi:

1. Sınıflar: Ulum- Diniyye, Arabi, Farisi, Kıraat-ı Türki, Hesap, Hatt-ı Sülüs.
2. Sınıflar: Arabi, Farisi, Lisan -ı Türki ve İmla, Hesap, Coğrafya, Sülüs ve Rika, Resim.
3. Sınıflar: Arabi, Farisi, Lisan -ı Türki ve İmla, Hesap, Coğrafya, Tarih, Sülüs ve Rika, Resim.
4. Sınıflar: Arabi, Farisi, Lisan -ı Türki ve İnşa, Hesap, Mebadi-i Hendese, Coğrafya, Tarih, Usul-i Defteri, Hatt-ı Rika, Resim.⁵¹¹ Böylece, rüşdiye mekteplerinin sınıflara göre programı ortaya konuldu. Programda Tarih, Coğrafya, Hesap gibi derslerin yanısıra, Arapça ve Farsçanın hâlâ programda ağırlığını koruduğu görülüyor. Bu arada Türkçe derslerine de önem verildiği görülüyor. Resim dersinin de konuluş olması ilgi çekicidir. Ancak, Ulum-ı Diniyye dersi programda sadece bir defa yer almaktadır.

Ayrıca, rüşdiyenin bulunduğu bölgede kullanılan ikinci dil, ticaret merkezlerinde isteyen öğrencilere dördüncü sınıfta okutulacaktı.⁵¹² Böylece, seçmeli ders anlayışı da uygulamaya konuldu. Programdaki Farsça ve Arapça derslerinin usul-i cedide göre okutulacağı belirtildi.⁵¹³ Rüşdiye mekteplerinin bu programı ile usul-i cedit anlayışı, programa da yansdı.

⁵⁰⁸ T.V., 1266, Defa: 427, 29 Ş.

⁵⁰⁹ B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.92.

⁵¹⁰ C.Y. Bilim, Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma, s.48.

⁵¹¹ Cevad Mahmud, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.127; Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.144.

⁵¹² B. Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s.94.

⁵¹³ Y. Akyüz, a.g.e., s.144.

1859 yılında kurulan Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesinin programı, kendi dönemindeki erkek rüşdiyelerinin programına göre daha basitti.⁵¹⁴ Kız rüşdiyelerinde öğretmen bulunamaması sebebiyle, programları geniş değildi. Bunda, kızların öğrenmesi gereken bilgilerin özelliği üzerindeki düşüncelerin olduğu da söylenebilir. 1869 yılına gelindiğinde kız rüşdiyelerinin programı şöyle idi: Mebadi-i Ulum-ı Diniyye, Lisan-ı Osmani Kavaidi, Mebadi-i Kavaid-i Arabiyye, ve Farisiyye, İmla ve İnşa, . Müntehabat-ı Edebiyye, Tedbir-i Menzil, Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Hesap ve Defter Tutmak Usulü, nakşa medar (yardımcı) olacak derecede Resim. Ameliyat-ı Hıyatiyye, Musiki (Mecburi değil).⁵¹⁵ Bu programla kız rüşdiyelerine Tarih, Coğrafya ve Hesap derslerinin yanısıra kızlara mahsus özel dersler de konulduğu görülüyor. Bu da, o dönemde öğrencilerin durumuna göre programa başka derslerin konulması düşüncesinin olduğunu gösterir. Fakat, bu düşünce içinde bulunulan şartlarda ne kadar uygulanabiliyordu.

1882 yılında, altı yıllık inas rüşdiyelerinin programı yeniden düzenlendi. Elifba, Şifahi Malumat, Kur'an-ı Kerim ve Tecvid, Ulum-ı Diniyye, Kıraat, İmla, Kitabet, Kavaid-i Osmani, Arabi, Farisi, Hüsn-ü hat, Dürus-ı Eşya ve Malumat-ı Nafia, İdare-i Beytiyye, Ahlak, Hıfzıssıhha, Hesap, Coğrafya, Tarih, El Hünnerleri.⁵¹⁶ 1869 yılından itibaren yapılan programlarda, kız rüşdiyelerinin dersleri çeşitlendirilmeye çalışıldı.

Usul-i cedid hareketi çerçevesinde programa yeni dersler konularak, kız erkek rüşdiyelerinin programında farklılığa gidilmeye çalışıldı. Ancak bunda, öğretmen eksikliği büyük rolü oldu. Bununla birlikte bu dönemde gerek Türkçe dersleri, gerekse konulan yeni derslerin yanısıra, geleneksel olarak okutulan gelen Arapça ve Farsça derslerinde usul-i cedid uygulanmaya çalışıldı.

c- Öğretmen:

Bu günkü anlamda öğretmen yetiştirmenin tarihi, Tanzimat döneminde başladı.⁵¹⁷ Bu dönemde Kemal Efendinin çalışmaları sonucu, rüşdiye mektepleri açıldığında bu okullara öğretmen yetiştirecek bir kurum yoktu. Yeni okul açılmasına rağmen, buralarda öğretmenlik

⁵¹⁴ C.Y. Bilim, Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma, s.48.

⁵¹⁵ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.144.

⁵¹⁶ N. Sakaoğlu, Osmanlı Eğitim Tarihi, s.112.

⁵¹⁷ Y. Akyüz, a.g.e., s. 153.

yapacak kişilerin yokluğu hissediliyordu. Mekatib-i Umumiye Nezaretinde görevli olan Kemal Efendinin gayretleri ile 16 mart 1848'de Fatih semtinde Darulmuallimin Açıldı.⁵¹⁸ Bu okul, öğretmen yetiştirme amacıyla kurulan ilk öğretmen okulu idi.⁵¹⁹ Darulmuallimin, rüşdiyelerin çoğalmasında büyük rol oynadı. Daha sonra bu okula, Darumuallimin-i Rüşdi denildi.⁵²⁰

Darulmualliminin öğretim süresi üç yıl idi. Okulun ilk programı ile ilgili geniş bilgi elde edilememiştir.⁵²¹ Bununla birlikte Ahmet Cevdet Efendi, 1 Mayıs 1851'de Darulmuallimin için bir nizamname kaleme aldı. Bu nizamname ile Darumualliminde köklü değişikliklere gidildi.⁵²² Bu nizamnameye göre Darulmuallimin programı şöyle idi: Ders Verme ve Öğretim Yöntemi, Farsça, Aritmetik, Geometri Alan Ölçümü, Astronomi, Coğrafya. Programda, ilk defa olarak öğretim yöntemi ile ilgili bir dersin olması ilgi çekicidir.⁵²³ Artık, öğretmenlik formasyonu yönünde düşünceler ortaya atılır.

1869 yılında hazırlanan nizamnamede büyük bir Darulmuallimin kurulması ve üç şubeye ayrılması kararlaştırıldı. Darulmuallimin, rüşdiye, idadi, sultani adında üç şubeye ve her şube de iki daireye ayrılacaktı. Biri Müslüman, diğeri gayr-i müslim mekteplere öğretmen yetiştirecekti. Böylece, Osmanlılık düşüncesi çerçevesinde Devlet, azınlıkların öğretmenini de yetiştirme görevini üzerine aldı.⁵²⁴ Ayrıca, Darulmuallimin-i Sıbyan da Büyük Darulmualliminin bir parçası olarak kabul edildi. Ancak nizamnamenin kararları 1874'de idadilerin açılmasıyla, uygulamaya geçebildi.⁵²⁵

Rüşdiye şubesinin öğretim süresi üç yıl⁵²⁶ ve programı şöyle idi: Maa tercüme Arabi, Farisi, Hesap, Cebir Hendese, Tarih, Coğrafya, İmla, İnşa, Rika, Resim.⁵²⁷ Ahmet Cevdet Efendi tarafında konulan “Ders verme ve Öğretim Yöntemi” adlı dersin, 1869 nizamnamesinde yer almadığı görülüyor. Bu da gösteriyor ki, bu ders daha sonra

⁵¹⁸ T.V., 1264, Defa: 372, 23 R.; F.R. Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s.43.

⁵¹⁹ Y. Akyüz, Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri, 37.

⁵²⁰ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.154.

⁵²¹ H.A. Koçer, Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi, s.10.

⁵²² Y. Akyüz, Ahmet Cevdet Efendinin bu nizamnamesini ilk defa ortaya koyarak “Darumualliminin İlk Nizamnamesi (1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa) adıyla yayınladı.

⁵²³ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.154.

⁵²⁴ S.C. Antel, Tanzimat Maarifi, 455.

⁵²⁵ Y. Akyüz, a.g.e., s.157.

⁵²⁶ H.A. Koçer, Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi, s.16.

kaldırılmıştır. Darulmuallimin-i Rüşdinin programında eğitimle ilgili bir ders olmamasına rağmen, Darulmuallimin-i Sıbyanda “usul-i tedris” dersi okutulmaktadır. Muallim Cevdet’e göre, Darulmuallimin-i Rüşdiye “usul-i tedris” dersi 1878’de girmiş ve 1881-82 yıllarında Aristokli Efendi tarafından okutulmuştur.⁵²⁸ Bu da gösteriyor ki, bu dönemde her ne kadar öğretmenlik meslek olarak kabul edilse de, öğretmen yetiştiren kurumlarda eğitim derslerine bazen yer verilmiş, bazen da yer verilmemiştir. Bu da öğretmenlik bir meslek olarak görülmekle birlikte, onun formasyonuna yeterinde önem verilmediğini gösterir. Gerçi o dersleri okutacak kişilerin yetişmesi de bir eğitim bilimi alt yapısının olmasını gerektirirdi. Bu dönemde ülkede, yeterli eğitim bilimcinin olduğu söylenemez.

Darulmuallimin açılmasına rağmen, buradan rüşdiyelere yetecek kadar öğretmen yetiştirilemedi. Medreselilerden ve dışarıdan öğretmen alındığı gibi⁵²⁹ devlet memurlarından da öğretmen ihtiyacını gidermek amacıyla faydalandığı oldu.⁵³⁰ Devlet, Maarif nezareti kanalıyla rüşdiyelere öğretmen tayin etti⁵³¹ ve başarılı öğretmenleri ödüllendirdi.⁵³²

Bu çalışmalar yapılırken, öğretmenlere yönelik eleştiriler de yapıldı. Münif Efendi, rüşdiye mekteplerinin istenilen seviyede olmadığı ve bazı aksaklıkların olduğunu; iyi öğretmenler yetiştirilmesi gerektiğini belirtti.(1862). Bu mevcut öğretmenlere yönelik açık bir eleştiri idi.⁵³³ Öğretmen ihtiyacı düşünülmeden açılan rüşdiyelerin öğretiminde aksaklıklar oluşmuştu. Alt yapı hazırlanmadan böyle çalışmaların yapılması Tanzimat döneminin genel özelliğini oluşturdu. Bununla birlikte rüşdiye mekteplerinin yaygınlaşmasında ve usul-i cedid çalışmalarında Darulmualliminlerin önemli rolü olmuştur.

Erkek rüşdiye mekteplerinin açılıp , öğretmen ihtiyacının karşılanması yanında, kız rüşdiye ve sıbyan mekteplerinin öğretmen ihtiyacı da Tanzimat döneminde karşılanmaya çalışıldı ve bu yönde çalışmalar yapıldı.1859’da kız rüşdiye mektebi Kemal Efendinin

⁵²⁷ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.135.

⁵²⁸ Muallim Cevdet, Darulmualliminin Yetmiş Beşinci Sene-i Devriyyesi Münasebetiyle Verilen Konferans,

⁵²⁹ T.V. 1281, Defa: 761, 11 Rebiulevvel, 2 Ağust.

⁵³⁰ A. Berker, Türkiyede İlk Öğretim, s.43.

⁵³¹ T.V., 1280, Defa: 734, 27 Ş.

⁵³² T.V., 1281, Defa: 758, 20 Safer, 13 Temmuz.

⁵³³ A. Akın, Münif Efendinin Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan, s.546.

çalışmaları ile açılınca buralarda bayan öğretmenlerin görevlendirilmesi kararlaştırıldı ama, öğretmen yokluğundan dersler olgun ve iyi ahlaklı yaşlı erkek öğretmenlerce yürütüldü.⁵³⁴

Kız rüşdiye mektepleri açılmasına rağmen, buralara öğretmen yetiştirilmesi yönünde 1869 nizamnamesine kadar somut bir adım atılmadı. 1869 nizamnamesinde, kız sıbyan ve rüşdiye mekteplerine öğretmen yetiştirilmek üzere bir Darulmuallimat açılması kararlaştırıldı. Nizamname ile Darumuallimat, sıbyan ve rüşdiye olmak üzere iki şubeye ayrıldı.⁵³⁵ Sıbyan şubesinin öğretim süresi iki, rüşdiye şubesinin ki üç yıl idi.

26 Nisan 1870 tarihinde Darulmuallimat, Ayasofya civarında temin edilen bir binada açıldı.⁵³⁶ Ancak nizamnamede bahsedilen şekilden uzaklaşarak, üç yıl öğretim süresi olan ve liyakate göre rüşdiye ve sıbyan mektebi öğretmenliği diploması veren bir okul açıldı. Böylece hem sıbyan hem de rüşdiye öğretmeni buradan yetişecekti.⁵³⁷ 1873’de buradan mezun olan 13 öğrenciden 5’i kız sıbyan mektebine, 8’i de kız rüşdiye mektebine öğretmen oldu.⁵³⁸

1869 nizamnamesinde Darulmuallimatın sıbyan şubesinin programı şöyle idi: Mebadi-i Ulum-ı Diniyye (Gayr-i müslim çocuklara kendi ruhani liderleri verecektir), Kavaid-i Lisani Osmani ve kitabet, Usul-i Talim, Resail-i Ahlak (her cemaatin kendi lisanı ile), Hesap ve Defter Tutma usulü, Tarih-i Osmani, ve Coğrafya, Malumat-ı Nafia, Musiki, Dikiş ve Nakış.⁵³⁹ Rüşdiye şubesinin programı ise şöyle idi: Mebadi-i Ulum-ı Diniyye (Gayr-i müslim çocuklara kendi ruhani liderleri verecektir), Kavaid-i Lisani Osmani ve İnşa, Arabi ve Farisi, İlm-i Ahlak Tedbir-i Menazil, Tarih ve Coğrafya, Mebadi-i Riyaziyye ve Tabiiyye, Resim, Musiki, Enva-ı Ameliyet-ı Hiyatiyye.⁵⁴⁰ Sıbyan şubesinde öğretim yöntemi dersi olduğu halde rüşdiye şubesinde yoktur. Bu da, o dönemde öğretmenlik formasyonu derslerinin öneminin anlaşılmadığı şeklinde açıklanabilir. Zira bir şubeye koyup diğerine koymamak, çelişkidir. Bununla birlikte, öğretmenlik yapılacak olan okula göre, ayrı program uygulandığı görülmektedir.

⁵³⁴ C.Y. Bilim, Tanzimat Devri’nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma, s.49.

⁵³⁵ H.A. Koçer, Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi, s.18.

⁵³⁶ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.115.

⁵³⁷ F.R. Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s.31.

⁵³⁸ O. Ergin, Türk Maarif Tarihi, s.674.

⁵³⁹ H.A. Koçer, a.g.e., s.19.

⁵⁴⁰ H.A. Koçer, a.g.e., s.19.

1873 yılında Darulmuallimatın programı şöyle idi:

1. Sınıf: Arabi, Farisi, Coğrafya, Tarih, Rika, Sülüs, İnşa. Resim Nakış.

2. Sınıf: Ulum-ı Diniyye, Arabi, Farisi, Hesap, Coğrafya, Kıraat-ı Türki, Sülüs, Rika, Nakış ve Hıyatiyye.

3. Sınıf: Ulum-ı Diniyye, Arabi, Farisi, Hesap, Coğrafya, Kıraat-ı Türki, Sülüs, Nakış ve Hıyatiyye.⁵⁴¹ Darulmalimatın, 1869 yılında hazırlanan programı çerçevesinde, sıbyan ve rüşdiye şubeleri birleştirilerek ortak bir program belirlendi. Ancak, burada 1869 programında olan Tarih, Coğrafya, Hesap ve kızlara mahsus konulan derslerin olduğu görülüyor. Usul-i Talim dersinin ise programa konulmadığı anlaşıyor. Bu da öğretmen eksikliğinden kaynaklanabilir. Eğer böyle ise, 1869 nizamnamesinde böyle bir derse yer verilmesi bir plansızlığı gösterir. Bilerek programdan çıkarıldı ise, buradan da pedagojik formasyonun öneminin yeterince anlaşılmadığı söylenebilir. Muallim Cevdet, Darulmuallimata eğitim dersinin 1880-81 de konulduğu ve Aristokli Efendi tarafından okutulup bir yıl sonra tekrar kaldırıldığını ifade eder. Darumuallimata eğitim dersi, 1890 yılında Münif Paşanın nazırlığı sırasında konulur ve öğretmenliğine de Ayşe Sıdika Hanım tayin edilir.⁵⁴² Bu da gösteriyor ki, öğretmen okullarında pedagojik formasyonun önemi anlaşılamamış ve programa bir konmuş bir çıkarılmıştır. Bu, öğretmen yetiştirme politikasının olmamasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Usul-i cedid anlayışı çerçevesinde, öğretmenlik bir meslek olarak görüldü ve öğretmen yetiştirilmesi için çalışmalar yapıldı. Açılan okullara, Tarih, Coğrafya, Hesap gibi dersler konuldu. Bu arada öğretmenlik mesleğine yönelik dersler zaman zaman programda yer aldı. Ancak bunun önemi anlaşılamadığı için, kaldırıldı. Bir okulun programında, muhtelif tarihlerde programa konulup çıkarıldı. Aynı zamanda, bu durum okullar arasında da farklı oldu. Bir okulun programında yer verilirken, diğerinde kaldırıldı. Böylece, öğretmenlik bir meslek olarak görülmesine rağmen, bir öğretmenin sahip olması gereken nitelikler konusunda yetersiz kalındı. Yine de, öğretmenliğin bir meslek olarak düşünülmesi ve öğretmen yetiştirilmesi için okulların açılması dahi, o dönem için büyük bir ilerlemedir. Bu yönde usul-

⁵⁴¹ H.A. Koçer, Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi, s.24.

⁵⁴² Muallim Cevdet, Darumualliminin Yetmiş Beşinci Sene-i Devriyyesi Münasebetiyle Verilen Konferans, s.191.

i cedit hareketi ile başarılı çalışmalar yapıldı. Ancak bu yıllarda temelin sağlam atılamaması, bu problemin günümüze kadar taşınmasında bir etken oldu.

Bununla birlikte, gerek kız gerekse erkek rüşdiyeler için öğretmen yetiştirilmesi ve bu yönde çalışma yapılması o dönem için bir yeniliktir. Usul-i cedidi hareketi de bu çerçevede Türk eğitim düşüncesine büyük katkılar sağlamıştır.

d- Öğrenci:

Rüşdiye mektepleri, sıbyan mekteplerinin bir üst basamağı olarak kurulduğu için, öğrencilerini de sıbyan mekteplerinden aldılar. Sıbyan mekteplerinde süre değil de; ders bitirme esas olduğundan, rüşdiye mekteplerine muhtelif zamanlarda gelen sıbyan mektebi mezunları girebildiler.

1838 yılında çıkarılan Meclis-i Umur-ı Nafianın raporunda, Selatin-i İzam mekteplerine, tanınmış ya da Devlet hizmetinde bulunanların çocuklarının alınması kararlaştırıldı.⁵⁴³ Ancak bu okullara giriş için belli bir yaş tespit edilmedi. Bu arada açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye de küçük çocukların yanı sıra, devlet dairelerinde bulunan kişilerin alındığı⁵⁴⁴ düşünülürse, okula giriş için belli bir yaş sınırlamasının olmadığı anlaşılır. Rüşdiyelere alınacak öğrencilerin yaşı, sıbyan mekteplerinin öğretim süresinin belirlenmesine ve buraların bir düzene konulmasına bağlı idi. Meclis-i Muvakkatın aldığı kararla, rüşdiye mekteplerine giriş için sıbyan mektebini bitirme ve on yaşından yukarı olma şartı getirilmişti. 1847 de çıkarılan talimatla, sıbyan mekteplerini bitirenlerin zorunlu olarak rüşdiyeye devamı istendi ise de bu gerçekleştirilemedi.⁵⁴⁵ Bu da gösteriyor ki, rüşdiyelere kayıt için, sıbyan mekteplerinden mezun olma şartı aranıyordu. Belirli bir yaştan ortaya çıkması, sıbyan mekteplerinde süre yönünden düzenlemelere gidilmesi ile ortaya çıktı.

Maarif-i umumiye nezaretinin kurulmasından sonra, rüşdiyelere getirilmeye çalışılan düzen çerçevesinde, bu mekteplere kabul için belli şartlar konuldu ve öğrenciler imtihanla

⁵⁴³ A. Berker, Türkiye'de İlk Öğretim, s.10.

⁵⁴⁴ C.Y. Bilim, Tanzimat Devri'de Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma, s.16.

⁵⁴⁵ Y. Akyüz, İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı, s.11-12.

kabul edildi.⁵⁴⁶ Rüşdiyeye alınacak öğrencilerin, Kur'an'ı layıkıyla okumuş, İlmihal ve Tecvidi öğrenmiş, Türkçe okuma yazmayı bilen öğrenciler olmaları şartı aranmıştı.⁵⁴⁷ Bu arada, rüşdiyeye girecek öğrencilerin, şaban-ı şerifin üçüncü gününden Şevvalin sonuna kadar imtihan edilmeleri, bundan sonra gelenlerin kayıtlarının bir sonraki yıla kadar yapılmaması yönünde karar yayınlandı.⁵⁴⁸ Böylece rüşdiyelerde kayıt kabul ve öğrenci alımında düzenleme çalışmaları yapıldı.

Rüşdiye mektebine, sıbyan mektepleri mezunları gelirken rüşdiye mezunları da, kendilerine verilen diploma ile Devlet dairelerinde görev alabildikleri gibi⁵⁴⁹; harbiye, bahriye gibi askeri okullara, ya da Darulmuallimine gidebiliyorlardı.⁵⁵⁰ 1289 senesinde İstanbul'daki 17 rüşdiyeden mezun olan 166 talebeden 2'si sanata, 1'i de ticarete gitmiş diğerleri de yukarda sayılan görevlere girmişlerdi.⁵⁵¹ Bu da gösteriyor ki, rüşdiye mektepleri mezunları ağırlıklı olarak, askeri okullar ve Devlet dairelerinde istihdam olunuyorlardı.⁵⁵²

e- Sınıf Sistemi:

Osmanlı eğitim sisteminde, öğretmenin öğrenci ile tek tek ilgilenmesi esastı. Bu noktada sıbyan mekteplerinde ferdi öğretim uygulandığı gibi, Kalemelerde de kalem efendileri usta - çıрак ilişkisi içerisinde yetişiyordu. Tanzimat döneminde eğitimde yeni bir yapılanmaya gidilmeye çalışıldı. Bu çerçevede yeni okullar açıldı.

Açılan bu okullarda, sınıf sistemine geçilme çalışmaları yapıldı. 1838 layihasında, sıbyan mekteplerinde sınıf sistemi uygulanması yönünde teklif yapıldı. Ancak Dar-ı Şura-yı Bab-ı Alide yapılan müzakerelerde, özellikle elifba öğretiminde problem çıkağı gerekçesiyle karşı çıkılmıştı. Bununla birlikte, sıbyan mekteplerinin üzerinde açılan, rüşdiyelerde, sınıflar

⁵⁴⁶ T.V., 1280, Defa: 732, 15 Ş.

⁵⁴⁷ Y. Akyüz, a.g.m., s.23.

⁵⁴⁸ T.V., 1280, Defa: 738, 28 Ramazan, 23 Şubat.; T.V., 1281, Defa: 793, 7 Zilkade, 22 Mart.

⁵⁴⁹ T.V., 1283, Defa: 876, 19 Zilkade, 14 Mart.

⁵⁵⁰ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.130; F. R. Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s.7.; T.V., 1280, Defa: 751, SLH Zilhicce, 24 Mayıs.

⁵⁵¹ Mehmet Ali Şevki, Bizde Bir Asırlık Maarif İşi, s.23.

⁵⁵² N. Atuf, 1869 Maarif Nizamnamesi, s.103; S.c. Antel, Tanzimat Maarifi, s.451.

oluşturularak ferdi öğretimden sınıf sistemine geçiş yapıldı. Öğrenciler, sınıflara ayrılarak öğretim yapıldı.⁵⁵³

Kemal Efendinin çalışmaları ile, rüşdiye mekteplerinde sınıflar oluşturuldu. Böylece, Tanzimat döneminde oluşturulmaya çalışılan eğitim sisteminde ferdi öğretimden sınıf sistemine geçiş esas oldu. Ancak, uygulanmaya çalışılan sınıf sisteminin hemen başarılı olduğunu söylemek güçtür. Çünkü, sınıf sisteminin oluşturulmasında öğrencilerin bireysel özellikler olarak homojenleştirilmesi önemli bir yer tutar. Sınıf sisteminde öğretimin başarısı büyük ölçüde buna bağlıdır. Bununla birlikte, rüşdiyelere kayıt kabul ve öğrenci alımı ile ilgili düzenlemeler, maarif-i Umumiye Nezaretinin kuruluşundan sonra olmuştur.

Sınıf sisteminin oluşturulması, usul-i cedid çalışmaları arasında idi. Kısa sürede etkin bir eğitim - öğretim düzenlemek için, ferdi öğretimde kaybolan zamanı en aza indirmek gerekiyordu. Bu çerçevede, her öğrenci ile tek tek ilgilenilmesi yerine, sınıflar oluşturularak, aynı anda bir çok öğrenciye ders verilerek zaman kazanılmak isteniyordu. Usul-i cedid hareketi, sınıf sisteminde ders işlenmesini savunarak eğitime yeni bir uygulama getiriyordu. Ancak, bunun başarısı, diğer şartların ayarlanmasına bağlı idi.

f- Bina ve Ders Araç - Gereçleri:

Tanzimat döneminde, açılan yeni okulların binalarına da dikkat edildi. Bu binalar eski okul binalarına nazaran daha iyi durumda idi. Bunda, yeni açılan okullara verilen önemin yanısıra, Devletin işe el atmasının da payı vardı. Bununla birlikte zaman zaman, bu binalarda da problem çıktı. Açılan bir okulun yeri genellikle başka işlerde kullanıldı. Ya da, okul farklı amaçla açılmış binada eğitime devam etti. Plansızlık ve hazırlıksızlık burada da etkili oldu.

Binaların yanısıra, rüşdiyelerde yeni ders araç gereçleri de kullanıldı. Bunda, Kemal Efendinin çalışmalarının rolü büyük oldu.⁵⁵⁴ O, rüşdiye mekteplerinde, yer küresi, harita kullandı.⁵⁵⁵ Ayrıca, sıra, masa, tahta gibi ders araçlarını rüşdiyelere sokarak, eğitim - öğretim

⁵⁵³ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.130.

⁵⁵⁴ Y. Akyüz, Tanzimat Döneminde Eğitim Öğretim Anlayış ve Uygulamalarında Görülen Yenilikler, s.5.

⁵⁵⁵ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.180- 181.

ortamına yönelik düzenlemeler yaptı.⁵⁵⁶ Kemal Efendi araç - gereçlerin okullara girmesine olan katkıları yanı sıra, harita, atlas ve küre gibi araç - gereçleri imal de ettirdi.⁵⁵⁷ Böylece, rüşdiye mekteplerine ders araç - gereçlerinin girmesi usul-i cedit çalışmaları arasında Kemal Efendi vasıtasıyla oldu. Bu araçlar daha önce askeri okullarda da kullanılmıştı. Ancak, sivil okullara ve rüşdiyelere, Tanzimat döneminde girebildi.

Bu dönemde, açılan rüşdiye mekteplerinde okutulmak üzere kitaplar da yazıldı. Kemal Efendi, “Talim-i Farisi” adında, usul-i cedit üzere Arapça öğretimi ile ilgili bir kitap yazdı.⁵⁵⁸ Ayrıca, Ahmet Cevdet Efendiye, “Malumat-ı Nafia (Faydalı Bilgiler)” adında bir risale yazdırarak, rüşdiye mekteplerinin kitap ihtiyacını karşılamaya çalıştı. Yazılan bu eser, bastırıldı ve mekteplerde okutuldu.⁵⁵⁹ Böylece, Kemal Efendi, gerek kendisi kitap yazarak gerekse rüşdiyelerde okutulmak üzere kitaplar yazdırarak usul-i cedit anlayışının yerleşmesi için çalıştı. O, bu çalışmaları ile rüşdiyelerde usul-i cedit hareketinin yerleşmesinde büyük pay sahibi oldu.

Rüşdiye mekteplerinde, bu eserlerin yanı sıra, Ahmet Cevdet Efendinin “Miyar-ı Sedad” adlı mantık kitabı⁵⁶⁰ ve Fuat Efendi ile Ahmet Cevdet Efendinin birlikte hazırladıkları “Medhal-i Kavaid” okutuldu. Bu arada, Mehmet Sadık Paşanın “Risale-i Ahlak”, Hayrullah Efendinin “Mesail-i Hikmet”, Osman Saib, Ahmet Hamdi, Ahmet Muhtar ve Sami Paşazade Abdülkadirin Coğrafya kitapları da okutuldu.⁵⁶¹

Rüşdiye mekteplerinin kitap ve araç - gereç eksiklikleri, Devlet tarafından karşılanıyordu. Devlet, ülkenin pek çok yerindeki rüşdiye mektebine öğretmen ve kitap gönderiyordu.⁵⁶² Böylece, usul-i cedit çalışmaları kitap temini, araç gereç gibi konularda destekleniyordu. Bu durum rüşdiye mekteplerinde usul-i cedit çalışmalarının yaygınlaşmasını kolaylaştırdı.

⁵⁵⁶ O. Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, s.181.

⁵⁵⁷ A. Akyıldız, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, s.240.

⁵⁵⁸ O. Ergin, Türk Maarif Tarihi, s.445-446.

⁵⁵⁹ F. Aliye hanım, Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı, s.70.

⁵⁶⁰ Muallim Cevdet, Darulmualliminin Yetmiş Beşinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans, s.188.

⁵⁶¹ C.Y. Bilim, Tanzimat Devri’nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma, s.49.

⁵⁶² T.V., 1280, Defa: 737, 21 Ramazan, 16 Şubat.; T.V., 1281, Defa: 768, 2 Cemadilula, 21 Eylül.; T.V., 1282, Defa: 839, 17 Zilkade, 22, Mart.; T.V., 1283, Defa: 847, 18 Muharremulharam, 21 Mayıs.

C- İLKÖĞRETİM OKULLARINDA USUL-İ CEDİD UYGULAMALARINA YÖNELİK TEPKİLER

Osmanlı Devletinde, Avrupa ile temaslar sonucu, askeri alandan başlanarak bazı yenileşmelerin yapıldığından daha önce bahsedilmişti. Ancak, yapılan yenileşme çalışmalarını tasvip edenler olduğu gibi, bu yenileşmelere itiraz edenler de oldu.

II. Mahmud'un saltanat yıllarından itibaren, sıbyan mekteplerinin olumsuzlarına dikkat çekilmiş ve buraların ıslah edilmesi hazırlanan layihalarda belirtilmişti. Bununla birlikte sıbyan mektepleri Evkaf Nezaretine bağlı olduğu için buralarda yapılması düşünülen ıslahatlar medreselilerin itirazlarından çekinilerek, yapılamadı. Kemal Efendi, sıbyan mekteplerinin ıslahı konusunda çalışma yapmak istediye de bunda başarılı olamadı.⁵⁶³ Sıbyan mektepleri bir yana bırakılarak açılan yeni okullarda yenileşme çalışmaları yapılmaya çalışıldı. Açılan yeni okullarla ve yapılan çalışmalarla, medresenin dışında yeni bir sistemin temelleri atılmaya başlandı. Eski sistem olduğu gibi bırakıldı. Kemal Efendinin çalışmaları ile rüşdiyelerde hangi yeniliklerin olduğu daha önce belirtilmişti.

Kemal Efendinin çalışmaları ve başarıları, kolay olmadı. Rüşdiye mekteplerinde haritaların kullanılmasına "gavur icadıdır" ve "çocuklara ressamlık öğretilecekmiş" gibi tepkilerle karşı çıktı. Bu yenilikleri getirenler "kafirlikle" itham edildi.⁵⁶⁴

Ahmet Cevdet Efendi, o zaman Devlet kademelerindeki çekişmeyi şöyle anlatır: "Serasker bulunan Damad Said Paşanın 1264 (1848) tarihinde huzur-ı hümayunda vukubulan ısrar-ı mecnunanesi üzerine Reşid Paşa azl ve yerine Sarım Paşa sadrazam oldu ve fetku retku umur-ı devlet (devlet yönetimi) Said paşanın eline geçti. Bu adem ise taasubu barid ashabından bir mecnun-ı akıl-nüma olup Reşid Paşa mensubanını umur-ı diniyyede mübalatsızlıkla itham ederek kimini idam ve kimini nefyettirmek ve İstanbul'u efkar-ı cedide ashabından tahliye etmek velhasıl devleti yüz sene geri döndürmek gibi hülyalara saptı. Hatta mekatib-i rüşdiyede ressamlık öğretiliyormuş deyu harita taliminin yasak edileceği işidildi."⁵⁶⁵

⁵⁶³ H.A. Koçer, Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi, s.9.

⁵⁶⁴ Y. Akyüz, Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler, s.511-512.

⁵⁶⁵ Ahmet Cevdet Efendi, Tezakir, s.11.

Fatma Aliye Hanım olayı şöyle anlatır: “Mekteb-i Rüşdiyede talebelere resim yapmak öğretiliyormuş diye, harita çiziminin öğretilmesinin yasaklanması yoluna gidileceği haberleri duyuldu. Umumi Mektebler Reis Muavini Vehbi Molla, Maarif Meclisi Dairesi teftiş olunur korkusu ile ne kadar harita müsveddesi varsa hela kuburuna attırmış. Artık yeni düşünce erbabı kimseler can korkusuna düşüp, başlarının çaresini düşünmeye başlamışlar. Bereket versin Sarım Paşa pek akılsız bir kimse olmadığından işi ileriye götürmeyip, Said Paşa’ya itirazda bulunmuş, Reşid Paşanın adamları o günlerde hayli sıkıntılarla günlerini geçirmiş. Said Paşayı da zaptetmek pek kolay bir şey olmadığından, padişah onun zamana uyacak bir adam olmadığını da gördüğünden Said Paşayı azledip, Sadaret makamına tekrar Reşid Paşayı getirmiş...”⁵⁶⁶

Bu harita tahribi olayını Muallim Cevdet de şöyle anlatır: “Bizde 1266(1849-50)’da açılan Bezm-i Alem rüşdiyesine yeni sistem sıralar, tahtalar, haritalar koyduran Kemal Efendidir. Bu, yavaş yavaş diğer rüşdiyelere de teşmil edildi (yayıldı). Fakat çok zaman geçmeden “gavur icadıdır”, “bu usul Frenkten alınmadır” diye Vehbi Mollanın fetvasıyla (emriyle) haritalar toplattırılarak abdeshanalara attırılmış, Kemal efendi küfürle suçlanmış ve firara mecbur olmuştur.”⁵⁶⁷

Kemal Efendiye yönelik bu engellemelere rağmen, rüşdiye mekteplerinde usu-i cedit çalışmaları, sıbyan mekteplerine göre daha kolay ve çabuk yayılmıştır.⁵⁶⁸ Bunda, rüşdiyelerin yeni açılmalarının ve Mekatib-i Umumiye Nezaretine bağlı olmalarının büyük etkisi olmuştur. ancak, usul-i cedit çalışmalarının esas faaliyet alanı da sıbyan ve iptidai mektepler olmuştur.

Sıbyan mekteplerindeki usul-i cedit çalışmaları çerçevesinde ders araç - gereçlerinin bu okullara girmesini sağlamak için, taş levha gibi araçların Arabistan’dan getirildiği ve orada da kullanıldığı belirtilmiş; itirazları azaltmak için, padişah tarafından dağıtılacağı duyurulmuştur. Ama bu araç - gereçler dağıtılamamıştır. Buda gösteriyor ki, yenilik çalışmalarında devlet ve padişahın yetkisinin yanısıra, dinden de yararlanılmıştır.

⁵⁶⁶ F. Aliye Hanım, Ahmet Cevdet Paşa ve zamanı, s.59-60-61.

⁵⁶⁷ Muallim Cevdet, Darulmualliminin Yetmiş Beşinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans, s.185; S.C. Antel, Tanzimat Maarifi, s.459.; Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi , s.181.

⁵⁶⁸ Y. Akyüz, a.g.e., s.181.

Sıbyan mekteplerinde usul-i cedit çalışmalarına yönelik tepkilerle karşılaşanlardan biri de Selim Sabit Efendidir. Kilisli Muallim Rıfat, Selim Sabitin ağzından olayı şöyle anlatır: “ Merhum der idi ki İstanbul mekteplerinde usul-i cedit üzere tedrisi ben düşündüm ve bunu ilk evvel Süleymaniye’de bir taş mektepte tatbik ettim; oraya Fransa’da olduğu gibi mükemmel sıralar, hesap tahtaları haritalar koydurdum. Fakat aradan bir ay geçmeden maarif nazırı tarafından çağrıldım. Bakınız ne olmuş: hoca efendiler mekteplerin bu hale vaz’ını din ve imana münafi görmüşler; anlara göre Kur’an-ı Kerim’i diz çökerek hasır veya minder üzerinde okumayıp ta sıra üzerinde bacak sallayarak okutmak günah imiş velhasıl yaptığım buyün ıslahat Frenk işi imiş ! din-i İslam böyle şeye müsait değil imiş. Bu hoca efendiler beni şeyhülislam efendiye şikayet etmişler. Şeyhülislam efendi de padişaha arz işe cezadide edilmekliğimi istemiş, birde fetva yazılmış. Fakat padişah şeyhülislam efendinin şiddetini tadil ile beraber maarif nazırına emr etmiş bana selam-ı şahanenin tebliği ile (birden bire değil tedricen terakki idelim, efkar-ı umumiye’yi de unutmayalım) tarzında irşadatta bulunmuş olmağla biz de hareketimizi biraz tadil eyledik.”⁵⁶⁹ Şemsi Efendi de benzer tepkilerle karşılaşır. Açtığı okul basılarak sıra, tahta vb. ders araç - gereçleri kırılır. Ancak o, bu baskılara rağmen çalışmalarına devam eder.⁵⁷⁰ Bu olay da usul-i cedit çalışmaları yapanların nasıl bir tepkiyle karşılaştıklarını göstermektedir.

Rüşdiye ve sıbyan mekteplerine yönelik tepkiler, Darulmuallimin-i Sıbyan açıldığında, okul müdürü Mehmet Cevdet Efendiye de gösterilir. O, “Elifba-yı Tedris Usulü” adlı bir dersi programa koyarak yeni bir alfabe öğretim yöntemi uygulamak ister. Ancak, medreseli öğrenciler velilere okulu boykot ettirirler ve okul kapanır. Tekrar bir yıl sonra açılır.⁵⁷¹ Ayrıca, sıbyan öğretmenlerinden bazıları da usul-i cedit çalışmalarına engel olmaya çalışırlar.⁵⁷² Bu itirazlar, sıbyan mekteplerinde usul-i cedit çalışmalarının yavaş ilerlemesine ve halkın bir kısmının yeniliklere karşı çıkmasına sebep olur.⁵⁷³

Usul-i cedide yönelik tepkiler; Kur’an-ı Kerimin hasır üzerinde okunacağı, yak sallanarak okunamayacağı; çocuklara rüşdiyelerde ressamlık öğretildiği; yapılan yeniliklerin Frenk işi olduğudur. Yapılan itirazlarda, yeniliklerin geleneksel anlayışa ters düştüğü ve bu

⁵⁶⁹ Kilisli Muallim Rıfat, Mektep Hatıraları, s.1352.

⁵⁷⁰ G. Pasinler, Meslek ve Vazife Aşığı Bir Maarifçi, s.9.

⁵⁷¹ Y. Akyüz, Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri, s.38.

⁵⁷² A. Berker, Türkiyede İlk Öğretim, s.125.

yeniliklerin kaynağı olarak görülen batıya karşı oluşun izleri görülür. Dolayısıyla , itirazların temelinde Osmanlı toplumundaki bozulmanın etkili olduğu aşıkardır.

Toplumsal bozulmanın geleneğe yansıması ile, yenilikler geleneklere aykırı görülür. Bu arada, yeniliklerin İslam Dinine uygun olmadığının savunulması ise, yenilik karşıtlarının referanslarını kuvvetlendirmek için başvurdukları yollardan biri olmuştur. Bu da, o dönemde din ve din eğitimi anlayışında da olumsuzluklar olduğunu ve tali meselelerin asıl gibi sunulmaya çalışıldığını gösterir. Bu bir eğitim problemidir.

Usul-i cedit çalışmalarını yapanların bu itirazlara karşı nasıl bir tepki gösterdiklerine dair elimizde kanıt yoktur. Ancak, selim Sabit Efendi gibi kişiler biraz daha temkinli hareket etmeyi tercih etmişlerdir.

⁵⁷³ F.R. Unat, Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s.40.

III. BÖLÜM

USUL-İ CEDİD VE DİN EĞİTİMİ

A- TANZİMAT DÖNEMİ İLKÖĞRETİM OKULLARINDA DİN ÖĞRETİMİ

a- Sıbyan ve İptidai Mekteplerinde Din Öğretimi

Din eğitim - öğretim faaliyeti, dinin ortaya çıktığı andan itibaren yapılagelmiştir. Yapılan eğitim - öğretim faaliyetinde, yer ve zaman aranmaksızın, uygun olduğu düşünülen her ortamda din tebliğ edilmiştir. Dolayısıyla din dersinin tarihi, “dinin ortaya çıkışından itibaren geçirdiği toplumsal, kültürel, bilimsel gelişmenin bütünü ile ve onun okuldaki ve camideki eğitim biçimi ile iç içe” olmuştur.⁵⁷⁴

Okullarda eğitimin temel karakteri dini olmuştur. Öğretim kurumlarında din, eğitim - öğretime yön veren bir olgu olarak ye almıştır.⁵⁷⁵ Dolayısıyla bütün eğitim kurumlarında din, etkin bir rol oynamıştır. Osmanlı Devletinde de durum aynı idi. Tanzimat döneminde, sıbyan mekteplerinin ıslahı ve günün ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi çerçevesinde programa yeni derslerin konulduğu daha önce belirtilmişti. Yapılan ıslahat çalışmalarıyla birlikte, sıbyan mekteplerinin genel karakteri devam etti. Programa konulan, Ulum-ı Nafia vb dersler öğrencilerin yaşamlarında onlara yardımcı olacağı düşünülen derslerdi.

Sıbyan mekteplerinin programına yeni dersler konulmasının yanısıra, yayınlanan layihalarda din ve onun öğretiminin önemine dikkat çekildi. Layihalardaki bu sözlerin incelenmesi dönemin din ve din eğitimi anlayışı hakkında bilgi verecektir. Bu noktada göze çarpan en bariz örnek, 1838’de Meclis-i Umur-ı Nafia tarafından hazırlanan layihadır. Burada, ilmin saadet ve övünç vesilesi olduğu; zenginlik kaynağı olduğunun akli ve nakli delillerle sabit olduğu belirtilmektedir. Din ilimlerinin⁵⁷⁶ ahirette kurtuluşa vesile olduğu, fen ilimlerinin de insanlığın kemaline vesile olduğu ifade edilmektedir. Din ilimlerinin ahirette kurtuluşa vesile olacağının belirtilmesi ve insanlığın kemaliyetinin fen ilimlerine hasredilmesi, dinden va fenden beklentileri ortaya koymaktadır. Bu dünyada işe yarmayan

⁵⁷⁴ B. Bilgin, Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, s.45.

⁵⁷⁵ B. Bilgin, a.g.e., s.45.

⁵⁷⁶ İlk asırlarda Müslümanlar ilimleri böyle bir taksime tabi tutmamıştır. Her türlü ilmi faaliyet, kendi ismiyle ilim kavramını altında yerini almıştır.

dinin, öğrencilerin hayatlarında bir yerinin olduğunu ve eğitim - öğretiminden beklenilenin elde edildiğini söylemek güçtür. İnsanlığın kemale ulaşmasında dinin öneminin ve yerinin anlaşılamaması da, dinin varlık amacının anlaşılamadığının ve din anlayışındaki bozulmanın göstergeleri olsa gerektir.

Dinin ahirette kurtuluşa vesile olacağının belirtilmesine rağmen, din bilgileri, öğrenilmesi gereken bilgiler arasında başta yer almaktadır.⁵⁷⁷

Dönemin başından beri sıbyan mekteplerine yapılan eleştiriler ve buraların ıslahı ile ilgili çalışmalardan daha önce bahsedilmişti. Bu okulların programına konulan dersler ve yapılan yenilikle, usul-i cedit hareketi çerçevesinde belirtilmişti. Usul-i cedit hareketi çerçevesinde yapılan çalışmaların, din eğitim - öğretimiyle ilişkisi nasıl olmuştur?

Usul-i cedit hareketinin sıbyan mekteplerindeki din eğitim - öğretimine yönelik doğrudan bir çalışması görülmemekle birlikte, dolaylı olarak etkisi olmuştur. Usul-i cedit hareketi çerçevesinde yazılan elifbaların, eski elifbalardan farklılıkları üzerinde durulmuştu. Usul-i savtiyye üzere okuma yazma öğretmek amacıyla yazılan elifbalarda, çocuklara okuma yazma öğretimi esas amaç olarak görülmüştür. Bununla birlikte, Kur'an öğretimi çerçevesinde, elifbaların sonuna dualar ve Arapça kurallar konulmuştur. Okuma öğretimi için konulan okuma parçaları, Ahlak ve itikada ilişkin görevlere ait parçalardan seçilerek çocukların eğitiminde kullanılmıştır. Ayrıca, kelime öğretiminde seçilen kelimeler arasında itikada ait kelimelere de yer verilerek çocukların, kelimelere aşina olmaları ve onların içeriğini doldurmada onlara yardımcı olunmuştur. Bu da din eğitim - öğretimi için önemlidir.⁵⁷⁸ Bununla birlikte, temelde okuma yöntemine getirilen yenilik, Kur'an okumalarına da yansımış ve Kur'an'ın daha kısa sürede ve uzun hecelemler olmaksızın okunması sağlanmıştır. Usul-i cedit hareketinin Türkçe olarak okunan tecvid ve ilmi hal derslerine de, okumada kolaylık sağlayarak etki ettiği düşünülebilir.

⁵⁷⁷ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.30; A. Berker, Türkiye'de İlk Öğretim, s.18.

⁵⁷⁸ Bu konuda örnekler için Bkz. Selim Sabit "Elifba-yı Osmani" ve İsmail Hakkı "İsmail Hakkı Elifbası".

b- Rüşdiye Mekteplerinde Din Öğretimi:

Tanzimat döneminde, medreselerden ayrı olarak bir eğitim sisteminin oluşturulması yönünde çalışmaların yapıldığından ve rüşdiyelerin açıldığından daha önce bahsedilmişti. Burada rüşdiye mekteplerindeki din eğitim - öğretimi üzerinde durulacaktır.

Rüşdiyeler açılana kadar, eğitim - öğretim kurumlarında din, eğitim - öğretimin bütününe sinen ve ona ruh veren bir olgu idi. Rüşdiyelerle birlikte oluşturulmaya çalışılan sistemde, değişikliğe gidildi. Artık din eğitimi, genel eğitimin içinde bir birim, din dersi de dersler arasında bir ders oldu. Böylece, din eğitimi, genel eğitim içinde bir branş oldu.⁵⁷⁹ Bununla birlikte Tanzimat döneminde din bilgileri öğrenilmesi zorunlu bilgiler arasında yer aldı.⁵⁸⁰

Rüşdiyelerle birlikte artık, dini eğitimden, din eğitimine geçiliyordu. Ancak bu geçiş, çok keskin ve çabuk olmadı. Sıbyan mekteplerinin üzerinde açılan selatin-i izam mekteplerinin programında, din dersi ayrı bir ders olarak yer almıyordu. Ama, geleneksel olarak okutula gelen Birgivi ve Ahlak risaleleri buralarda okutuluyordu.⁵⁸¹ Kemal Efendinin çalışmaları ile çoğalan rüşdiye mekteplerinde de, din eğitim - öğretimi geleneksel olarak yürütüle geldiği şekliyle yürütülüyordu. Bu okullarda da, “din dersi” diye ayrı bir ders yoktu. 1869 nizamnamesinden sonradır ki, programa bir ders olarak “din dersi (ulum-ı Diniyye) konuldu. Programda ders, 1. Sınıfların dersleri arasında yer alıyordu.⁵⁸² 1869 nizamnamesinde, gereğinde programların değiştirilebileceği belirtilmişti. Bu çerçevede, 1874 yılında yapılan değişiklikle, Ulum-ı Diniyye (Din Bilgileri) dersi 4. Sınıfların dersleri arasında yer aldı. Sonra da tekrar 1. Sınıfların dersleri arasına konuldu.⁵⁸³ Programdaki diğer dersleri öğrenciler bir kaç defa görmelerine rağmen, Ulum-ı Diniyye dersiyle bir defa karşılaşıyorlardı.⁵⁸⁴ Bu da gösteriyor ki, rüşdiyelerdeki din derslerinin yeri belirlenememiştir. Zira programda bir ilk sınıfların, bir son sınıfların dersleri arasında yer almıştır. Ayrıca, rüşdiyelere öğretmen yetiştiren kurumlarda da din derslerine yer verilmediği düşünülürse yeni açılan bu okullarda din eğitim - öğretimine yeterince önem verilmediği söylenebilir.

⁵⁷⁹ B. Bilgin, Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, s.45.

⁵⁸⁰ A. Berker, Türkiye’de İlk Öğretim, s.13.

⁵⁸¹ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.6-9.

⁵⁸² Mahmud Cevad, a.g.e., s.157.

⁵⁸³ Z.S. Zengin, Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi , s.71-72.

Din derslerinin genel eğitim - öğretim içindeki yerinin belirlenememesi, bir sorun olarak uzun yıllar sürmüştür. Bu durum, din eğitimi faaliyetlerinin yürütülmesinde olumsuzluklar çıkarmakla birlikte, din eğitimi biliminin ortaya çıkışını da geciktirmiştir. Din eğitimi bilimi oluşturulamayınca, yapılan din eğitim - öğretiminden istenilen verim elde edilememiştir. Din ve onun eğitimi üzerinde bilimsel çalışmalar yapılmamış, uygulamada görülen aksaklıkları gidermek için çalışılmamıştır. Din eğitim - öğretimi faaliyeti, geleneksel olarak bu işi yapanların elinde kalmıştır. Toplumun ve çağın gereklerini dikkate alamadığı için de, din eğitimi bir problem alanı olmuştur. Bu problem günümüze kadar gelmiştir. Eskinin olumsuzluklarını düzeltmek çok daha zor olmuştur ve hâlâ olmaktadır da.

Kız rüşdiyelerinde de din dersi, 1869 nizamnamesi ile konuldu. Dersin adı “Mebadi-i Ulum-ı Diniyye (Din Bilgilerine Giriş) idi.⁵⁸⁵ 1873-74 yılında yapılan değişiklikle Mebadi-i Ulum-ı Diniyye dersi kaldırılarak yerine 4. Sınıfta okutulmak üzere “Ahlak” ve İlmihal” dersleri konuldu.⁵⁸⁶ 1892 yılında rüşdiyeler, iptidai mekteplerle birleştirildiğinde programda “Ulum-ı Diniyye” dersi tekrar yer aldı.⁵⁸⁷ Böylece, erkek rüşdiyelerdeki din derslerinin durumu, kız rüşdiyelerinde de yaşanmış ve din eğitiminin genel eğitim içindeki yeri ve önemi belirlenememiştir.

Din derslerinin ve din eğitiminin yeri belirlenemeyince, uygulamalar da değişik olmuştur. Bir dönem programlarda din dersi bir saat olarak yer alırken, başka bir dönemde ders saatleri artırılarak her düzeyde okula konulmuştur. Örnek olarak II. Abdülhamit dönemi verilebilir. Ancak, din derslerinin ve din eğitiminin niteliği üzerinde durulmamıştır. Derslerle öğrencilere nasıl ulaşılabileceği, kitapların yazımında nelere dikkat edileceği gibi konulara pek kafa yorulmamıştır. Dersler geleneksel olarak işlene geldiği şekilde işlenmeye devam edilmiştir.

Din derslerinin yeni açılan okullarda ayrı bir ders olarak yer alması ve bu okullara azınlıkların da gidebilmesi ile, yeni bir dönem başlamıştır. Yeni açılan okullara konulan din dersinde hangi dinin öğretileceği konusu gündeme gelmiştir. 1869 nizamnamesiyle buna şöyle bir çözüm getirilmeye çalışılmıştır. Din derslerinin her cemaatin kendi ruhani liderleri tarafından verilmesi kararlaştırılmıştır.

⁵⁸⁴ Z.S. Zengin, a.g.e., s.72.

⁵⁸⁵ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.157.

⁵⁸⁶ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.144.

⁵⁸⁷ N. Sakaoğlu, Osmanlı Eğitim Tarihi, s.112.

Osmanlı vatandaşı yetiştirilmesi ve böylece ülkedeki ayrılık hareketlerini kontrol ve ülke bütünlüğünü sağlama açısından da, azınlıklara verilen haklar çerçevesinde, rüşdiyelerin üstündeki okullar muhtelit (karışık) olmuştur. Ayrıca, açılan idadi ve sultani gibi okulların programına din dersi konmamıştır. Böylece, din dersleri, rüşdiyelerde ve sıbyan mekteplerinde olmuştur. Azınlıkların kendi okullarını kendilerinin açtığı ve burada kendi din eğitimlerini yaptıkları düşünülürse, Müslüman öğrencilerin din eğitim - öğretiminden mahrum kaldıkları görülecektir. Böylece, Müslüman öğrenciler gittikçe din konusunda cahil kalmışlardır. Osmanlılık düşüncesi çerçevesinde yapılan faaliyetler, Müslümanların din eğitim öğretimi açısından olumsuz sonuçlar vermiştir.⁵⁸⁸

Usul-i cedit hareketi çerçevesinde, rüşdiye mekteplerine Tarih, Coğrafya, Hesap gibi derslerin konulduğundan ve çeşitli yeniliklerin yapıldığından bahsedilmişti. Burada usul-i cedit hareketinin rüşdiyelerdeki din eğitim - öğretimine etkisi üzerinde durulacaktır.

Usul-i cedit hareketi çerçevesinde rüşdiyelerde pek çok yenilik yapılmakla birlikte, rüşdiyelerdeki din eğitim - öğretimine yönelik bir çalışma göze çarpmamaktadır. Rüşdiyelerdeki ulum-ı diniyye derslerinin işlevselleştirilmesi yönünde bir çaba harcanmamıştır. Genel eğitim - öğretime yönelik çalışmalar yapmalarına rağmen, usul-i ceditcilerin din eğitim - öğretimine önem vermemeleri onların eksikliği olmuştur. Bu durum, sıbyan mekteplerinin üzerinde din derslerine yer verilen okulun rüşdiyeler olduğu düşünülürse daha önemli hale gelmektedir. Gerçi usul-i ceditcilerin, medreselilerin tepkisinden çekindikleri için bu yola gitmedikleri şeklinde bir açıklama getirilebilir; ancak yine de, usul-i ceditcilerin din eğitim - öğretimine yönelik çalışmalarının olmaması, bir eğitim hareketi olarak usul-i ceditin eksikliği olmuştur.

Rüşdiyelerdeki din dersleri medreseliler tarafından yürütülmüştür. Bu durum, din derslerinin diğer derslerle bağ kurmasını engellediği gibi, öğrencilerin din derslerine bakışını da etkilediği ileri sürülebilir. Bu durum sonraki yıllara, din dersi öğretmeni ile öğrenciler arasında çatışmaların çıkması şeklinde yansımıştır.⁵⁸⁹ Çünkü, öğrencinin diğer derslerde gördüğü ile din dersi öğretmenin anlattıkları arasında farklılıklar olmuştur. Bu da öğrencileri olumsuz etkilemiştir.

⁵⁸⁸ Z.S. Zengin, Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi , s.81; B. Bilgin - M. Selçuk, Din Öğretimi, s.9.

⁵⁸⁹ Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.163-164.

B- İLKÖĞRETİM OKULLARINA ÖĞRETMEN YETİŞTİREN KURUMLARDA DİN ÖĞRETİMİ

Sıbyan ve rüşdiye mekteplerine öğretmen yetiştiren kurumlardan daha önce bahsedilmişti. Burada, bu kurumlardaki din eğitim - öğretimine değinildi.

Rüşdiye mekteplerinde din eğitim öğretimi, bu okulların açılmasından itibaren yapılmasına rağmen, 1848'de açılan Darulmualliminin programında din dersine yer verilmemiştir.⁵⁹⁰ 1868 yılında açılan Darulmuallimin-i Sıbyanın ilk programı hakkında bir bilgi edinilememekle birlikte; 1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye nizamnamesi ile kurulması kararlaştırılan Büyük Darulmualliminin hiç bir şubesinde din dersine yer verilmemiştir.⁵⁹¹ Ancak, 1875 yılından itibaren açılmaya başlanan ve öğretim süresi bir yıl olan vilayet Darulmuallimin-i Sıbyanın programında din dersine (Ulum-ı Diniyye) rastlanmıştır.⁵⁹² Oysa rüşdiye mekteplerinde din dersleri okutulmaktadır. Bu durum bir çelişki olarak değerlendirilebilir. Çünkü, eğer, rüşdiyelerde din dersinin konulmasının gerekli olduğu düşünülüyor idiyse, bu dersleri okutacak öğretmenlerin olması ve bu yönde çalışılması gerekmez mi idi. Din dersi öğretmeni yetiştirilmemesi de bir, çelişkidir. Zira, eğitime getirilen yeni bir yaklaşımda, derslerden birinin ihmali düşünülemez. Bununla birlikte, rüşdiye mekteplerinde din derslerini medreseliler okutmuştur.

Erkek rüşdiye mekteplerine öğretmen yetiştiren okulda din dersine yer verilmezken, 1869 nizamnamesi ile kurulması kararlaştırılan Darulmuallimatta din derslerine yer verilmiştir. Darulmuallimatın sıbyan ve rüşdiye şubesinin programına din dersi konulmuştur.⁵⁹³ Nizamname ile iki şube olarak açılması planlanan Darulmuallimat, tek şube halinde 1870 yılında açılmıştır. 1873 yılındaki programında 2. ve 3. sınıfların dersleri arasında Ulum-ı Diniyye dersi yer almıştır.⁵⁹⁴ Erkek öğrencilere öğretmen yetiştiren okullarda din derslerine yer verilmezken; Darulmuallimatın programında din dersinin olması bir tutarsızlıktır. Aynı zamanda, sistemsizliğin göstergesidir. Ancak, bu durumu, kızların eğitim - öğretiminde dini kaygıların daha ağır basması ile açıklamak mümkündür.

⁵⁹⁰ Z.S. Zengin, Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi , s.116.

⁵⁹¹ Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s.135.

⁵⁹² Y. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.157.

⁵⁹³ H.A. Koçer, Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi, s.19.

⁵⁹⁴ H.A. Koçer, a.g.e., s.24; Mahmud Cevad, a.g.e., s.131.

Darulmuallimat mezunlarının sayılarının, az olduğu düşünülürse, bu okul mezunlarının din derslerine girmelerinin biraz zor olduğu görülür. Zira buradan mezun olanlar kız rüşdiye ve sıbyan mekteplerine bile yetmemektedir. Kız sıbyan mektebinde görev alanların, sınıf öğretmenliği çerçevesinde din derslerine girdikleri düşünülebilir. Ancak, bunların din dersine usul-i cedit anlayışı olarak, okuma yöntemi dışında nasıl bir yenilik getirdiklerine dair elde bilgi yoktur.

Darulmuallimatın öğretmen ihtiyacının karşılanmakta sıkıntı çekildiği düşünülürse, bu okullardaki öğretmenlerin medreseliler olduğu söylenebilir.⁵⁹⁵ Medrese mezunlarının da pedagojik formasyondan yoksun oldukları⁵⁹⁶ dikkate alınır, buralardaki din eğitim - öğretiminin durumu ortaya çıkar. Bu durum, din dersini yürüten hocalarla, diğer dersleri yürütenler arasında problemlerin çıkmasının yanında öğrencilerle öğretmenler arasında da daha sonraki yıllara varan ve ülkede gittikçe derinleşen ikiliğin devamını sağlamıştır. Bu yıllardaki olumsuzluklar daha sonraki yıllara yansımıştır.

Usul-i cedit hareketi içinde yer alanlar , açılan yeni okullara öğretmen yetiştirmek için çaba harcamalarına rağmen, din dersi öğretmenliği ve okutulan din dersleri konusunda aynı çabayı göstermemişlerdir. Onların din dersine ve din eğitim - öğretimine kayıtsız kalmaları, onların bir eksikliği olmuştur.

⁵⁹⁵ B.Bilgin, Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, s.83.

⁵⁹⁶ M.Ş. Aydın, Din Dersi Öğretmenlerinin Pedagojik Formasyonları, s.16.

IV. BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada, tarihi verilerden faydalanılarak genellemelere gidilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, araştırmada, daha önceden belirlenen denenceleri doğrular nitelikte sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmada, belirlenen sınırlıklar içerisinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Tanzimat döneminde oluşturulmaya çalışılan eğitim sistemiyle ilgili çalışmalarda ilköğretime yönelik çalışmalar önemli bir yere sahip olmuştur. Bu dönemde, rüşdiye ve sıbyan mekteplerinde yenileşme çalışmaları yapılmıştır. Yapılan bu yenileşme çalışmaları, usul-i cedit anlayışı doğrultusunda yapılmaya çalışılmıştır. Usul-i cedit düşüncesinin ve çalışmalarının temelinde, sıbyan mekteplerine dolayısıyla dönemin eğitim kurumlarına yapılan eleştirilerin önemli bir payı olmuştur. Çıkarılan layihalarla, yenileşme çalışmaları yapılmaya çalışılmıştır. Bunlardan 1838, 1847 ve 1869 yılında çıkarılanların önemli yeri olmuştur.

Usul-i cedit çalışmaları, önce rüşdiye mekteplerinde Kemal Efendinin çalışmaları ile ortaya çıkmıştır. Programa yeni dersler konulmuş ve ders araç - gereçlerinde yenileşmelere gidilmiştir. Buradaki, usul-i cedit çalışmaları, sıbyan mekteplerine göre daha kolay ve çabuk yayılmıştır. Usul-i cedit hareketi çerçevesinde yapılan çalışmalar, sıbyan mekteplerinde daha sonra ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, esas başarısı da sıbyan ve iptidai mekteplerinde olmuştur. Bu hareket, sıbyan mekteplerinde, özelde “elifba öğretimi” genelde ise eğitim - öğretime getirdiği yeni yaklaşımla kendini ortaya koymuştur.

Usul- cedit hareketi doğrultusunda eğitim düşüncesini ortaya koyan eserlerin yanısıra, okullarda okutulacak ders kitapları ve öğretmen el kitapları hazırlanmıştır. Böylece, sadece teorik boyutta kalınmamış, uygulamaya yönelik düşünceler de ortaya konulmuştur. Bu düşüncelerin yanısıra, Kemal Efendi, Selim Sabit Efendi, Şemsi Efendi, Abdi Kamil ve İsmail Hakkı Efendiler gibi usul-i ceditçiler, okul açarak düşüncelerini uygulamaya geçirmişlerdir.

Gerek, usul-i cedit üzere öğretim yapacak öğretmenler yetiştirecek öğretmen okulları açılarak, gerekse var olan öğretmenlere kurslar düzenlenerek, yeni açılan okulların öğretmen ihtiyacı karşılanamaya çalışılmıştır. Ancak, öğretmen yetiştirilmeden okullar

açılmış ve yeni açılan bir çok okulda, medreseliler görev almıştır. Bu da, usul-i cedit anlayışı ile yapılmaya çalışılan eğitimi etkilemiştir. Öğretmen yetiştirmede de eleman eksikliği, usul-i cedit üzere yetiştirildiği düşünülen bir çok öğretmenin eski zihniyette yetişmesine yol açmıştır. Bu da hareketin başarısını önemli ölçüde etkilemiştir. Bununla birlikte, öğretmen okulları (Darulmuallimin, Darulmuallimat) mezunları, usul-i cedit anlayışının ve uygulamalarının yaygınlaşmasında büyük rol oynamışlardır.

Usul-i cedit hareketi var olanı değiştirmeye yönelik bir ıslahat hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Hareketin ortaya çıkışında, sıbyan mekteplerinin kendilerinden bekleneni verememelerinin yanısıra, Avrupayı görmüş olan Selim Sabit, Münif Efendi gibi eğitimcilerin de büyük rolü olmuştur. Yapılmaya çalışılan bir çok yenilik, Avrupa örnek alınarak ortaya konulmuştur. Avrupada yetişen ve usul-i cedit hareketi içinde yer alanlar, o dönemde Avrupada olan eğitin akımlarından ve eğitim anlayışında haberdar olmuşlar ve bunu ülkeye getirmişlerdir. Bu yönü ile hareket II. Meşrutiyet döneminde çıkan eğitim akımlarının temelini oluşturmuştur.

Usul-i cedit hareketi, İstanbul'da ortaya çıkmış ve daha sonra açılan öğretmen okulları ile vilayetlere yayılmıştır. Vilayetler arasında, Selanik'in önemli bir yeri olmuştur. Selanik'te usul-i cedit çalışmaları, diğer vilayetlere göre daha çabuk olmuştur. Bunda, orada yaygın olan azınlık okullarının etkisi olmuş olabilir. Rumeli'deki toprakların kaybedilmesi ile birlikte buradaki eğitimciler İstanbul'a gelmiş ve burada okular açmışlardır.

Usul-i cediti hareketi içinde yer alanlar, eğitime yeni bir yaklaşım getirmekle birlikte, ülke şartları ve plansızlık gibi sebeplerle uygulamada istedikleri sonuçları kısa sürede alamamışlardır. Yapılan yeniliklerde, kendilerine karşı itirazlar olmuştur. Onlar, bu itirazları dikkate alarak yeni çalışmalar yapmışlardır. Ama, bu itirazları ne kadar dikkate aldıkları, uygulamalarına olumlu hale nasıl dönüştürdüklerine dair bilgi elde edilememiştir.

Usul-i ceditciler, gerek içinde bulundukları şartlar gerekse kayıtsızlıkları sebebiyle olsa gerek, din eğitim - öğretimine yönelik ciddi çalışmalar yapmamışlardır. Bu da, ülkede, din eğitim - öğretiminin medreseliler tarafından yapılmasına; din eğitim - öğretiminin genel eğitim içindeki yeri ve öneminin anlaşılmamasına yol açmıştır. Din Eğitimi Bilimi geç oluşmuş ve etkin bir din eğitimi faaliyeti yapılamamıştır. Ayrıca, din dersi öğretmeni

yetirilmemiş, bu dersi din konusunda bilgisi olduğu düşünölen kimseler ya da medreseliler okutmuşlardır.

Bütün bunlara rağmen, usul-i cedit hareketi, getirmiş olduğu yeniliklerle eğitimimizde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu gün bize doğal gelen bir çok yenilik o dönemde başarılmıştır.

ÖNERİLER

Araştırmanın bulguları esas alınarak şu öneriler geliştirilmiştir:

Usul-i cedit hareketinin daha iyi anlaşılması ve etkilerinin ortaya konulması için; Bu hareketin, diğer okullara etkisi ve buralarda yapılan çalışmalar incelenebilir. Usul-i cedit hareketinin ortaya çıkmasında ve yaygınlaşmasında ölkedeki, yabancıların ve azınlıkların etkisi araştırılabilir. Usul-i Cedit hareketinin, edebiyatımızda önemli bir yeri olan “Ceditçilik” le ilişkisi ortaya konabilir.

Eğitimde yenileşme çalışmalarına gidilirken, öncelikle var olan eğitimimizin aksaklıkları iyi tespit edilmelidir. Yenilik çalışmalarının fikri temelleri iyi atılmalıdır.

Yenileşme çalışmalarında uygulama öncesinde araştırmalar yapıldığı gibi, uygulama esnasında ve uygulama sonrasında araştırmalar yapılarak değerlendirilmelidir. Elde edilen veriler ışığında değişikliklerle gidilmelidir.

Yenileşme çalışmalarında, Ar-Ge çalışmalarının önemi büyüktür. Ancak, düşünölen yenilikleri yapacak olan öğretmenlerdir. Öğretmenin önemi ve yeri göz ardı edilmemelidir. Bir yandan yeni öğretmenler yetiştirilirken, bir yandan da hizmet- içi eğitim çalışmalarına yer verilerek bu çalışmalar etkinleştirilmelidir. Programlar hazırlanmalı, konan dersler için ders kitapları ve öğretmen el kitapları hazırlanmalıdır.

Okullar için gerekli ders araç - gereçleri temin edilmeli ve öğretmenler bilinçlendirilmelidir.

Genel ve özel öğretim yöntemlerine ilişkin çalışmalar uygulama ile içi içe sürekli yapılmalıdır. Amaçlara ulaşıp ulaşılmadığı değerlendirme ölçütleri belirlenerek yapılmalıdır. Amaçlar, içinde bulunulan durum ve şartlar dikkate alınarak belirlenmeli, ütöpik olmamalıdır.

Yapılan yenileşme çalışmalarına gelebilecek tepkiler ve uygulama esnasında gelen tepkiler dikkate alınmalı, tepkilerin etkisini azaltmak için ikna ve bilinçlendirme çalışmaları yapılmalıdır.

Yenileşmeye nereden başlanacağı ve nasıl bir strateji takip edileceği iyi belirlenmeli; şartlara göre değişikliklere gidilmelidir. Eğitim çok yönlü bir olgu olduğu için, eğitim - öğretim süresine bir çok etken etki edebilir. Bunlar dikkate alınmalıdır.

KAYNAKLAR

A - Takvim-i Vekayi (Yıl ve Sayı) :

1247-1257 (1-225), 1256-1262 (217-313), 1258- 1268 (218-471),1263-1273 (345-552), 1265 -1270(400-499), 1280-1283 (701-879; not: 711-712, 855 taranamadı), 1280-1284 (709-899).

B- Kitap ve Makaleler

ABDİ KAMİL, *Elifba*, İkinci Baskı, Dersaadet, 1314.

AHMET CEVDET Efendi - FUAT Efendi, *Kavaid-i Osmaniyye*, 141 s.

AHMET CEVDET Efendi, *Kavaid-i Türkiye*, Matbaa-i Amire, 1292.

AHMET CEVDET Efendi, *Tezakir*, Yay: Prof. Dr. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.

AKIN, Adem, “Münif Efendinin “Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan” Adlı Makalesi Hakkında Bir Çalışma”, Atatürk Kültür Merkezi, Erdem, C.5/14, Sayı: 14, s.517-457, Mayıs 1989, Ayrı Basım, Ankara, Ocak 1991.

AKSOY, Özgönül, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1968.

AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, Eren Yayınları, İstanbul, 1993.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993 'e)*, 5.Baskı, Kültür Koleji Yayınları 4, İstanbul, 1994.

..... *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940)*, Doğan Basımevi, Ankara, 1978.

..... “Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler”, Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu’ndan Ayrı Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.501-513, Ankara, 1994.

..... “Tanzimat Döneminde Eğitim Öğretim Anlayış ve Uygulamalarında Görülen Yenilikler”, Milli Eğitim, Sayı: 92, s.3-7, Aralık 1989.

..... “İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı”, Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi, sayı:5, 1994.

..... “ İstanbul Sıbyan Mekteplerinin 1809’daki Durumuna İlişkin Bir Belge”, A. Ü. E. B. F. Dergisi, C.16, Sa: 2, S.1-10, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1984.

- “ *Atatürk’ü Yetiştiren Öğretmenlerden Bir Kaçı*”, Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu, s.109-122, Ankara, 1981.
- “*Darulmualliminin İlk Nizamnamesi (1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa*”, Milli Eğitim, Sa: 95, s.3-20, Mart 1990.
- ANTEL, Sadrettin Celal, “*Tanzimat Maarifi*”, Tanzimat I, s. 441-462. İstanbul, 1940.
- ARSLAN, Ali, *Darulfünun’dan Üniversite’ye*, Kitabevi, İstanbul, 1995.
- ATAY, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1983.
- ATUF, Nafi, *Türkiye Maarif Tarihi (Bir Deneme)*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1. Basılış, 1930.
- “*1869 Maarif Nizamnamesi*”, Terbiye, Teşrinievvel 1929, c.4, Sa:18, Devlet Matbaası, Ankara, 1929.
- AYDIN, Mehmet, “*Tanzimatla Aranan Hüviyet*”, Tanzimat’ın 150. Yıl Dönümü Uluslararası Sempozyumu, s.15-20., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- AYDIN, Muhammed Şevki, *Din Dersi Öğretmenlerinin Pedagojik Formasyonları*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1996.
- “*Medreselerin Gerileyiş Sebepleri Üzerine*”, E. Ü. İ. F. Dergisi, Sa: 4, s. 321-336, Kayseri, 1987.
- AYŞE SIDIKA, *Usul-i Talim ve Terbiye Dersleri*, Alim Matbaası, İstanbul, 1313.
- AYTAÇ, Kemal, *Avrupa Okul Sistemlerinin Demokratlaştırılması (Mukayeseli Bir Eğitim Araştırması)*, 3.Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1985.
- *Avrupa Eğitim Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1992.
- BAYKARA, Tuncer, “*II. Mahmud’un Islahatında İç Temeller: 1826-1839 Arasında Anadolu*”, s.263-270, Tanzimat’ın 150. Yıl Dönümü Uluslararası Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- BAYMUR, Fuat, *İlk Okuma ve Yazma Öğretimi*, 4. Baskı, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1962.
- BERKER, Aziz, *Türkiyede İlk Öğretim, 1839-1908*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1945.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1973.
- BİLİM, Cahit Yalçın, *Tanzimat Devri’nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 69, Eskişehir, 1984.

- BİLGİN, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1990.
- BİLGİN, Beyza, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, Akid Yayıncılık, Ankara, 1991.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit, *Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1995.
- BİR DERSHANELİ MEKTEPLER -Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası, sene: 2, sa: 17,15 Kanun-ı evvel 1327. Matbaa-i Amire.
- BİRİNCİ, Ali, Bk. KARA İsmail.
- ÇELEBİ, Ahmed, *İslam’da Eğitim- Öğretim Tarihi*, Terc: Ali Yardım., Damla Yayınevi, İstanbul, 1983.
- DAĞ, Mehmet ve ÖYMEN H.Raşit, *İslam Eğitim Tarihi*, Birinci Baskı, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1974.
- DOĞAN, İsmail, “Bir Eğitimci Olarak Ali Suavi (1839-1878) ve Türk Eğitimine Katkıları”, Milli Eğitim, Sa: 92, s.7-14, Aralık 1989.
- DUMAN, Tayyip, *Türkiye’de Orta öğretime Öğretmen Yetiştirme (Tarihi Gelişimi)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991.
- ENGELHARD, E., *Türkiye ve Tanzimat - Devlet-i Osmaniye’nin Tarih-i Islahatı (1126-1882)*, Mütercim: Ali Reşat, Mertebeyni Osmani Matbaası, İstanbul, 1328.
- ERGİN, Osman Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi*, c.1-2, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- ERGÜN, Mustafa, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak yayınları, Ankara, 1996.
- FATMA ALİYE HANIM, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Sadeleştiren: Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1994.
- FUAT, Bkz. AHMET CEVDET.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, 150. Yılında Tanzimat, s. 335-396, Yayına Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- İSMAİL HAKKI, *İsmail Hakkı Elifbası*, Birinci Baskı, Asadoryan Şirket Mertebiye Matbaası, İstanbul 1308.
- İSMAİL HAKKI, *Mekteb-i İbtidaiyeye Mahsus Talimatname, Usul-i Terbiye, Usul-i Tedris*, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1331.
- KAPTAN, Saim, *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*, Ankara, 1995.

- KARA, İsmail- BİRİNCİ Ali, *Mahalle Mektebi Hatıraları*, Kitabevi, İstanbul, 1997.
- KAFADAR, Osman, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.
- Kilisli MUALLİM RIFAT, *Mektep Hatıraları*, Muallimler Mecmuası, Sene:3, Sa:30, 1925 Nisan, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1341.
- KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991.
- *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848 - 1967)*, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara.
- KOÇU, Reşat Ekrem, "Sıbyan Mektepleri", Hayat Tarih Mec., Sa:2, Yıl:2, c.1, Sıra: 14, Mart 1966.
- KODAMAN, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
-B. Kodaman- A. Saydam, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", 150. Yılında Tanzimat, s. 475 - 496, Yayına Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- KUT, A. Turgut, "İstanbul Sıbyan Mektepleriyle İlgili Bir Vesika", Journal Of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları, s. 55-84, Volume 2, 1978.
- LÜTFİ EFENDİ, "Tanzimattan Sonra Türkiye'de Maarif Teşkilatı (1267-1287)", Türk Tarih Encümeni Mec. 1 16 sene, Sa: 94, Eylül 1341 (1926).
- M.S., *Elifba*, Matbaa-i Amire, 1292.
- MAHMUD CEVAD, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Matbaa-i Amire, 1338.
- MEHMET ALİ ŞEVKİ, "Bizde Bir Asırlık Maarif İşi", Mülkiye Mecmuası Broşürleri 2, İstanbul, 1934.
- MEHMET RÜŞTÜ, *Nuhbetül Etfal*, Necip Efendinin Litoğrafya Destgahı, İstanbul, 1274.
- MUALLİM CEVDET, "Selim Sabit Merhum Hakkında", Tedrisat Mecmuası, C.13. Eylül - Teşrin-i Evvel, No: 68, s.361-367, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1341.
- "Darulmualliminin Yetmiş Beşinci Sene-i Devriyyesi Münasebetiyle Verilen Konferans", Tedrisat Mecmuası, Se:2, C.2, No: 1-32, s.175-200, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1334.
- MUSTAFA SAMİ, *Avrupa Risalesi*, Haz: Remzi Demir, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.

- OĞUZKAN, A. Ferhan- ALAYLIOĞLU Ruşen, *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul, 1976.
- OSMAN Şevki, *Yeni Usul Talim-i Kıraat*, Yeni Asır Matbaası, Birinci Baskı, Selanik, 1330.
- ÖYMEN, Hıfzırrahman Raşit, “İslamiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XI., s. 61-79, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963.
- Bk, DAĞ, Mehmet.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, 150. Yılında Tanzimat, s. 441-474, Yayına Haz: Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- PASİNLER, Korgeneral Galip, *Meslek ve Vazife Aşığı Bir Maarifçi: Altmış Sene Evvel Selanik Şehrinde Doğan Maarif Güneşi*, Akşam Gazetesi, 13 Kanun-ı Evvel 1938, s.9.
- RAFET, *Türkiye’de İbtidai Maarif*, Türk Yurdu, C.2, No: 7, Nisan 1341.
- RASİM, Ahmet, *Falaka*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1969.
- SABRİ CEMİL, *Ameli Fenni Tedris*, Kosova Matbaası, Eylül, 1326.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- SAMİ, *İlm-i Terbiye-i Etfal*, İkinci Baskı, Akdam Matbaası, Dersaadet, 1328.
- SAYDAM, Abdullah, Bk. KODAMAN, Bayram.
- SELÇUK, Mualla, Bk, BİLGİN Beyza.
- SELİM SABİT, *Elifba-yı Osmani*, Şark Matbaası, İstanbul, 1292.
- *Rehnuma-yı Muallimin (Sıbyan Mekteplerine Mahsus usul-i Tedris)*, Matbaa-i Osmani, 1299.
- *Muhtasar Tarih-i Osmani (Sıbyan Mekteplerine Mahsus)*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1291.
- *Muhtasar Hesap Risalesi (Sıbyan Mekteplerine Mahsus)*, Daruttibaatül Amire, İstanbul ,1290.
- *Muhtasar Coğrafya Risalesi, (Sıbyan Mekteplerine Mahsus)*, İstanbul, 1301.
- SUNGU, İhsan, “*Mekteb-i Maarif-i Adliyyenin Tesisi*”, Tarih Vesikaları, C.I, 3. Sayıdan Ayırbasım, Maarif Matbaası, 1941.
- ŞEMSETTİN SAMİ, *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978.

- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. Baskı, Çağlayan Basımevi, İstanbul, 1976.
- TURHAN, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu:16, İstanbul, 1987.
- UNAT, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, “*Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri*”, *Tanzimat I*, Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle, s.757-775, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.
- ÜNVER, A. Süheyl, *Orta Zamanlarda Türkçe Takrir Üzerine Kısa Bir Mülahaza*, Ahmet İhsan Basımevi, 1937.
- YETİŞ, Kazım, “*Tanzimat Karşısındaki Tavırların Tasnifi Konusunda Bir Deneme*”, *Tanzimat’ın 150. Yıl Dönümü Uluslararası Sempozyumu*, s. 107-134., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- ZENGİN, Zeki Salih, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839- 1876)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1997.